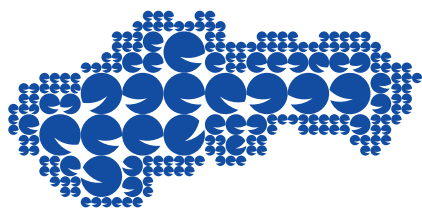

SLOVENSKÁ REČ

87 • 2022 • 1

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.**

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.

Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada / Editorial Board:

doc. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Professor Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov)

Čestní členovia / Honorary Members:

prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Hostujúci editori / Guest editors: prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., doc. Mgr. Alena Bohunická, PhD.

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radík

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity:

vychádza 3-krát ročne / published 3 times per year

Adresa redakcie / Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762

E-mail: sr@juls.savba.sk

Webová stránka časopisu / Journal website: <https://sr.juls.savba.sk>

Slovenská reč je citovaná v databázach / The Slovak Language is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2021: 0,123

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2021: 0,870

CiteScore 2021: 0,4

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia / print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

V roku 2021 sme si pripomenuli sté výročie narodenia profesora **Jozefa Mistrika** – mimoriadnej osobnosti slovenskej lingvistiky. Profesor Mistrik otváral výskumné chodby, ktoré viedli do súčasnej jazykovedy a umožnili spoznávať slovenský jazyk v jeho zvukovom, gramatickom, štylistickom i pragmatickom aspekte. Jeho bohatá tvorba stále poskytuje myšlienkové a výskumné podnety predstaviteľom staršej i mladšej generácie lingvistov na Slovensku aj v zahraničí.

Odkaz na dielo prof. PhDr. Jozefa Mistrika, DrSc., si v tomto špeciálnom čísle časopisu Slovenská reč pripomínajú aj autori príspevkov, samotný časopis a celá lingvistická obec na Slovensku.

OBSAH / CONTENTS

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 5 – 13 **Triangulačné body mistríkovského modelu eseje a ich aplikácia na štylistiku digitálnej éry**
Triangulation points of the Mistrík's model of the essay and its application to the stylistics of the digital era
Miloš Horváth
- 14 – 21 **Multimediálne spracovaný text a jeho premeny**
Multimedia text processed and its transformations
Kristína Piatková
- 22 – 36 **Štylistický potenciál mediatizácie**
Stylistic potential of mediatization
Maryna Kazharnovich
- 37 – 60 **Korelácia medzi temporálnym významom antepreterita a textom v slovenčine**
Correlation between the temporal meaning of the antepreterite and the text in Slovak
Jana Kesselová
- 61 – 79 **Slovné asociovanie detí hovoriacich po slovensky**
Word associations of Slovak speaking children
Ludmila Liptáková
- 80 – 88 **Funkčné hodnoty imperatívu v RADE a NÁVODE v publicistických textoch o bývaní**
Functional values of imperative in the COUNSEL and the INSTRUCTIONS in journalistic texts about housing
Zuzana Popovičová Sedláčková
- 89 – 109 **Častica tiež v komunikačno-pragmatických súvislostiach**
The particle *also* in communication and pragmatic contexts
Jana Sokolová

- 110 – 126 **Pojem gramatickosti a negramatickosti pri hodnotení slovosledu (chyby v slovoslednej realizácii enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku)**
The concept of grammaticality and ungrammaticality in the evaluation of word order (errors in enclitics placement in Slovak as a foreign language)
Martina Ivanová

SPRÁVY / REPORTS

- 127 – 134 **O štýle, komunikácii, kultúre a Jozefovi Mistríkovi**
Alena Bohunická – Maryna Kazharnovich – Juliana Beňová

TRIANGULAČNÉ BODY MISTRÍKOVSKÉHO MODELU ESEJE A ICH APLIKÁCIA NA ŠTYLISTIKU DIGITÁLNEJ ÉRY¹

Miloš Horváth

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, Bratislava
E-mail: milos.horvath@uniba.sk*

HORVÁTH, Miloš: Triangulation points of the Mistrik's model of the essay and its application to the stylistics of the digital era. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 5 – 13.

Abstract: In the presented paper having the character of scientific consideration we strive for a conceptual and relational (operational) reconstruction of the Mistrik's understanding of the essay and essayistic style, which in his conception belongs to the primary, subjective-objective communication styles. We used for this purpose the triangulation method used to determine the position of 3D objects in geodesy and cartography. Based on a critical reflection of relatively well-known facts and statements about the essayistic style, we gradually set aside the triangulation points of Mistrik's model of essay and update it about the current language situation, ergo situation in stylistics significantly influenced by digital and multimedia communication tools. We document our findings with text fragments from older and also contemporary essayistic texts.

Keywords: Jozef Mistrik, essay, essayistic style, triangulation, digital communication, multimedia society

Článok v skratke:

- Pri príležitosti stého výročia narodenia Jozefa Mistrika v príspevku sústredíme pozornosť na vybraný segment jeho vedeckovýskumnej práce, a to na vymedzenie a štruktúrnú charakteristiku eseje a esejistického štýlu.
- Na podklade metódy triangulácie, využívanej v geodézii a kartografii, rekonštruujeme Mistrikove názory na podstatu a fungovanie esejistického štýlu a podrobujeme ich nevyhnutnej revízii vzhľadom na súčasnú jazykovo-komunikačnú situáciu ovplyvnenú nadmerným využívaním informačných technológií, a teda štylistiku digitálnej éry.
- Vybrané charakterizačné príznaky esejistického štýlu chápeme ako triangulačné body, ktorých prepojením vzniká sieť znakov a vzťahov vytvárajúca relatívne ucelený obraz mistríkovského modelu eseje, ktorý je vo viacerých ohľadoch aplikovateľný aj na súčasné esejistické texty postmoderného mediálneho diskurzu.
- Opodstatnenosť' vyčlenených triangulačných bodov dokumentujeme na textoch klasickej slovenskej esejistiky (triáda Matuška – Mináč – Rúfus), ako aj na exemplároch súčasnej postmodernej mediálnej eseje od Michala Havrana ml.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*.

1. ÚVOD

Dalo by sa povedať, že esej už oddávna fascinuje vedcov i laikov svojou vnútornou ambivalentnosťou až paradoxnosťou, žánrovou i metodickou nevyhranenosťou, ako aj štylizračnou bravúrou jej tvorcov, vďaka ktorej je esej zvyčajne umiestňovaná na samotný vrchol pomyselnjej textovo-typologickej pyramídy ako žáner kráľovský či žáner par excellence. „Tak ako je v šachu najmocnejšou figúrou kráľovná, v literárnej kritike je najmocnejšou kráľovnou esej. Je synonymom nielen dôstojnosti, ale aj slobody pohybu, ktorý sa uskutočňuje po ľubovoľnej osi“ (Bžoch 1966, s. 14). Z povedaného vyplýva, že esej ako žáner alebo presnejšie – vzhľadom na žáňrový synkretizmus a príliv zdanlivo nových útvarov a žáňrov v súčasnej stylistike digitálnej éry (porov. Bohunická 2020) – špecifický typ textu sa vo veľkej miere vymýka zaužívaným formálnym i obsahovým klišé, a preto sa v mnohých ohľadoch javí ako entita, ktorá je len ťažko opísateľná, resp. neopísateľná. Napriek tomuto predbežnému skeptickému konštatovaniu sa pokúsime o jej ucelenú interpretačnú charakteristiku v medziach modelu, ktorý už pred takmer polstoročím vypracoval Jozef Mistrik a ktorý následne podrobíme revízii vzhľadom na súčasnú postmodernú kultúru dominantne ovplyvňovanú využívaním digitálnych, resp. multimediálnych nástrojov komunikácie. K opisu mistrikovského modelu eseje sme si vypožičali koncept, resp. metódu triangulácie, ktorá sa využíva pri určovaní polohy trojrozmerných objektov v geodézii a kartografii. Na podklade empirických faktov a zovšeobecnení, ktoré J. Mistrik publikoval s cieľom čo najdetailnejšie charakterizovať esejistický štýl, budeme vytvárať sieť triangulačných bodov, prostredníctvom ktorých následne určíme polohu, t. j. status esejistického štýlu vo vzťahu k iným formálnym modelovým štruktúram textov.

2. MISTRÍKOV ZÁUJEM O ESEJ A ESEJISTICKÝ ŠTÝL

Odborný lingvistický potenciál Jozefa Mistrika, tohoročného jubilanta *in memoriam*, je pomerne široký a dostatočne známy, takže nie je na mieste sa ním podrobnejšie zaoberať. Vzhľadom na tému príspevku si vystačíme s rámcovým konštatovaním, že siaha od populárno-náučných statí venujúcich sa napríklad metódam rýchleho čítania či základom grafológie, cez parciálne i komplexné vedecké sondy do problematiky morfológie a syntaxe až k mohutnému kompendiu sumarizujúcemu dovtedy známe idey z funkčne orientovanej stylistiky a teórie textu (k vedeckému odkazu a pedagogickým aktivitám J. Mistrika bližšie pozri napríklad Žigo 2011, Ondrejovič 2011, Pekarovičová 2011, Slančová 2011). V rámci širšej stylistickej orientácie však nezanebateľnú pozíciu vo výskumnej profilácii J. Mistrika zaujíma jeho úsilie o charakteristiku esejistického štýlu, ktorý dokonca priradil k šiestici primárnych jazykových funkčných štýlov, čiže na metodologickú úroveň takých základných štýlových modalít, akými sú náučný, administratívny, hovorový, umelecký, publicistický a rečnícky štýl.

Zároveň Mistrík upozorňuje na dôsledné odlišovanie eseje od esejistického štýlu, keďže esej sa chápe ako žáner a útvar, teda konkrétna textová reprezentácia esejistického štýlu², ktorého parciálne prvky – naopak – môžu byť zastúpené aj v útvaroch a žánroch iných jazykových štýlov, ako napríklad v komentári, fejtóne, úvahe, ale aj vedeckej rozprave, polemike a pod. (porov. Mistrík 1997, s. 490 – 491).

Predstavitelia slovenskej literárnej vedy a slovenskej jazykovedy – najmä štylistiky – začínajú systematickejšie teoreticky pracovať s esejou koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov. Vo sfére literárnej vedy dostala explikácia fenoménu eseje širší publikačný priestor hneď v prvom čísle časopisu *Mladá tvorba* z roku 1966. Nad podstatou eseje sa tu zamýšľalo viacero domácich i zahraničných autorov, pričom napríklad výklad G. Lukácsa *O podstate a forme eseje* (1966) sa stal východiskovým zdrojom na teoretické uchopenie eseje, ku ktorému sa i neskôr vracala väčšina úvah o tomto žánri (Slančová 1996, s. 127). Z radov lingvistov má na spoznávaní eseje najväčšiu zásluhu práve J. Mistrík, ktorého záujem o esej nebol vôbec náhodný ani jednorazový. Prirodzene vyplynul zo zamerania vtedajšej interpretačnej lingvistiky, resp. štylistiky na sféru umeleckých textov a následne textov, ktoré inkorporujú do svojej štruktúry početné beletrizujúce prvky. Je všeobecne známe, že v tomto období dominovali v štylistickom výskume najmä interpretačné sondy viažuce sa na kľúčové diela slovenských spisovateľov medzivojnovkej a povojnovej éry. Táto v porovnaní s minulosťou kvantitatívne i kvalitatívne nápadná nadprodukcia diel umeleckej literatúry vyvolala aj dokázateľný rozmach literárnej kritiky písanej po slovensky. A práve literárnokritické state publikované v literárnovedných časopisoch či konferenčných zborníkoch nesú viaceré znaky u nás už etablovaného, no teoreticky nedostatočne rozpracovaného esejistického štýlu. Dokazuje to i konštatácia J. Mistríka (1997, s. 491 – 492), že „profil esejistického štýlu sa formoval a formuje pod vplyvom toho, že ho uplatňovali a uplatňujú predovšetkým spisovatelia, básnici a literárni kritici.“ Mistrík teda vo vzťahu k eseji vedome presunul svoju pozornosť z analýzy beletrie na s ňou úzko zviazanú literárnu kritiku a vytvoril tak prvý slovenský, relatívne ucelený teoretický model eseje, ktorý je použiteľný ako porovnávací základ pri výskume esejistických textov aj dnes, v období postmodernej eseje. Svoje interpretačné závery a zovšeobecnenia následne syntetizoval do trojice kľúčových prameňov určených na detailnejšie poznanie eseje, a to východiskovej štúdie *Esejistický štýl* publikovanej na stránkach časopisu *Slovenská reč* v roku 1974, koncíznej kapitoly o eseji v monografii *Žánre vecnej literatúry* (1975, s. 85 – 91) a napokon zhrňujúceho výkladu o esejistickom štýle v treťom doplnenom a upra-

² Termíny útvar a žáner nechápeme ako synonymá, ale v zhode s názorom J. Findru (2013) ako pojmy umiestnené na rozličných metodologických úrovniach, keďže žáner je bezprostredným invariantným rámcom na tvorbu aktuálnych textov, zatiaľ čo pri útvere predpokladáme už variantné, a teda individuálne diferencované realizácie zvoleného žánrového modelu.

venom vydání jeho *Štylistiky* (1997, s. 490 – 499). V kontexte prezentovaného príspevku predstavujú tri spomenuté sekundárne zdroje aj tri základné triangulačné body v úsilí o vymedzenie, teda určenie súradníc mistríkovského modelu esejistického štýlu a z neho vyplývajúceho žánru eseje.

Evidentnú spätosť slovenskej eseje s literárnou vedou považujeme za ďalší triangulačný bod mistríkovského chápania eseje, keďže tento faktor vo výraznej miere a tiež dlhodobo ovplyvňoval jej obsahové i formálne kvality. Svedčí o tom aj fakt, že najväčšie osobnosti slovenskej eseistiky 20. storočia – triáda Alexander Matuška, Vladimír Mináč a Milan Rúfus – tvorili svoje najlepšie exempláre eseje tematicky zamerané najmä na vybrané osobnosti slovenskej literatúry či povahu našej národnej literatúry ako takej (porov. Matuška 2011, Mináč 1997, Rúfus 2002). Dnes, v tretej dekáde 21. storočia, možno konštatovať, že tento parameter, resp. triangulačný bod čiastočne ustúpil do úzadia, keďže esej vplyvom postmodernej kultúry a multimediálnej spoločnosti značne scivilnela a otvorila sa širšiemu okruhu autorov i adresátov. To nás zároveň privádza k idei, že po vzore občianskej žurnalistiky, občianskej vedy a iných podobných inkluzívnych modeloch (najnovšie pozri Dolník 2020, Orgoňová 2020) je načase stimulovať diskusiu aj o občianskej esejistike ako autorsky i čitateľsky prístupnejšej modalite esejistického zobrazovania skutočnosti, ktorého vznik vyplýva jednak z otvorenia publikačného priestoru prakticky pre všetkých potenciálnych tvorcov komunikačných obsahov, a jednak z laicizácie niektorých profesijných činností, ktoré priamo súvisia s verejným dieraním. Na druhej strane však treba povedať, že pôsobením týchto faktorov esej stratila čiastočne punc intelektuálnej básne, ktorá si starostlivo vyberá svojho autora i čitateľa (Horváth 2020, s. 53) a v mnohých prípadoch slúži už len ako marketingová nálepka pre tematicky rôznorodé a žánrovo nesúrodé typy textov majúce s pôvodným, t. j. montaignovským prototypom či moderným – u nás najmä matuškovským variantom eseje pramálo spoločné. Odhliadnuc od toho, súčasná postmoderná esej nemusí byť už len literárne alebo filozoficky orientovaným diskurzom, ale rovnako dobre funguje aj vo vzťahu k iným výsekom objektívnej reality, akými sú napríklad geopolitika, domáca politická scéna, náboženstvo, aktuálne spoločenské udalosti, mikrosvet človeka a pod.

3. CHARAKTERIZAČNÉ PRÍZNAKY ESEJISTICKÉHO ŠTÝLU V KONCEPCII J. MISTRÍKA VO FUNKCII TRIANGULAČNÝCH BODOV

Prvým charakterizačným príznakom, ktorý Mistrík v snahe opísať esejistický štýl ako primárny subjektívno-objektívny štýl aktualizuje, je subjektívnosť. Opozícia subjektívnosť verzus objektívnosť je, pravdaže, pre Mistríka viac ako typická, no subjektívnosť vo vzťahu k eseji predsa len nadobúda iný, hmatateľnejší rozmer. Nie je to len faktor, ktorý sa prejavuje vo vybraných aspektoch textácie, najmä selekcie,

resp. preferencie štylistických a tematicko-kompozičných prostriedkov, ale najmä východiskový konštituent svojského nazerania na skutočnosť, čiže originálneho videnia zvolenej problematiky cez prizmu autorovej osobnosti. Tá je zväčša taká silná a svojrázna, že dokáže ovplyvniť či dokonca zvrátiť aj uvažovanie čitateľa, v dôsledku čoho subjektívnosť v eseji často prerastá do osobnej zaangažovanosti, ba dokonca zaujatosti jej tvorcu. Preto sú pre esej – podobne ako pre klasickú úvahu – typické spojenia *(ja) si myslím, (ja) cítim, (ja) vidím, (ja) ľúbim, (ja) sa teším, (ja) verím* a pod., a preto sa v nich autor často odvoláva na vlastné skúsenosti či životné peripetie, ktoré sú z pohľadu percipienta nedokázateľné. Všimnime si tieto tendencie prispievajúce ku gradovaniu subjektívnosti na dnes už takmer klasickom texte slovenského esejizmu, eseji *Báseň a pravda a báseň a lož* od Milana Rúfusa (2002, s. 66) a súčasnej eseji M. Havrana ml. s titulkom *Pápež František má odvahu hovoriť aj ako občan* (2015, s. 18): (1) „*Spomínam si, ako som, dedinský chlapec, po príchode do Bratislavy po prvý raz išiel na operu. Nevidelo sa mi to. Bolo to miestami dokonca komické: niekomu pichnú nôž medzi rebrá a on na to začne spievať. Neprijal som dohodu a ignoroval som ju.*“ (2) „*Pápež František, ktorého minulý rok označil neoliberálny týždenník The Economist za leninistu, na základe čoho som zrušil predplatné, v tom má však jasno.*“ Z druhej z uvedených ukážok zároveň vyplýva, že subjektívnosť až zaujatosť autora ako triangulačný bod mistríkovského modelu esejistického štýlu sa zachovala až do dnešných dní, čo potvrdzuje opodstatnenosť tohto parametra v procese separácie esejistického štýlu od iných jazykových (komunikačných) štýlov.

Konštantnou vlastnosťou esejistického štýlu vo vnímaní viacerých teoretikov vrátane J. Mistríka je jeho oscilatívnosť, ktorá sa prejavuje v permanentnom pohybe (oscilácii) medzi dvoma pólmi, a to vecnosťou a estetickosťou. „Na jednej strane sa teda v eseji hovorí racionálne o konkrétnych problémoch a na druhej strane sa používajú beletrizujúce, ozdobné, estetické prvky. Faktografické údaje sa vyjadrujú nákladnými prostriedkami. Vecnosť sa prekrýva a strieda s hravosťou výrazu“ (Mistrík 1997, s. 492). Plynulé striedanie, resp. prelínanie vedecko-faktografického a umelecko-estetického spôsobu zachytenia skutočnosti sa prejavuje nielen v genetickom pohľade na esej tým, že sa u rôznych autorov – esejistov v rôznych vývojových etapách manifestuje s odlišnou intenzitou prechylujúcou sa raz k jednému a inokedy k druhému pólu, ale aj v jej vnútornej, naoko nesúrodnej kompozícii. Jeden segment esejistického textu tak môže pôsobiť takmer ako odborný výklad či kapitola extrahovaná z vedeckej monografie, zatiaľ čo štýl hneď po nej nasledujúcej pasáže môže nadobúdať charakter čisto zážitkový a ornamentálny, pričom v súčasnej postmodernej mediálnej eseji sa môže uvedená zážitkovosť manifestovať na výrazovej rovine aj potenciálnym príklonom ku kolokvializácii. V intenciách toho stoja za porovnanie dve pasáže z eseje M. Havrana ml. *Sme súčasťou Západu? A čo je vlastne ten Západ?*,

z ktorých prvá je pojmovovo uvoľnenejšia, zatiaľ čo druhý fragment je príkladom exaktnejšieho prístupu k téme: (1) „*Všetci chceli Západ, Milku s glukózovým sirupom, deodorant Fa na smradľavé východoeurópske pazuchy, niektorí knihy a Kronen Zeitung. Tak ho máme, stali sme sa ním, teda možno, nie je to ešte isté, možno ním o pár rokov nebudeme a možno sme ním neboli.*“ (2) „*Stali sme sa súčasťou Západu veľmi jednoducho: vzbúrou a odmietnutím neslobody. Slovensko a celú strednú Európu neurobili súčasťou Západu spory o vierovyznanie a kultúrne roztržky, ale konflikt medzi sebadeštruktívnymi pohnútkami a atavizmom k primitívnej predstave o slobode. Nikdy sme o týchto veciach nemali ujasnené predstavy: psychoanalýza a parlamentná demokracia sú u nás ešte stále verejnými nepriateľmi, no cítime ten tlak, cítime, ako to s nami máva, o to viac, že sme sa nemohli stať moreplavcami.*“

Vo vyčlenenom triangulačnom bode založenom na oscilatívnom esejistickom štýle sa vari najvýraznejšie odráža jednak zložitnosť až rozporupnosť, a jednak relatívna nekompaktnosť eseje. Vplyvom nej je čitateľ pri interpretácii v zmysle zámernej dekompozície textu konfrontovaný akoby s dvoma „realitami“. To ho núti neustále prepínať medzi dvoma kódmi, resp. semiotickými sústavami, a to jazykom vedy a jazykom umenia, čo nám vzdialene pripomína situáciu, pred ktorú je postavený rečník (prezentátor, moderátor) v modernej rétorike, ktorá tvorí najvyšší stupeň v hierarchii kódov U. Eca (2009, s. 24). Pri zaradení rétoriky ako náuky o rečníckom umení na najvyššie miesto v spomenutej hierarchii kódov sa vychádza z presvedčenia, že proces kódovania v tomto semiotickom subsystéme je vo svojej podstate vlastne procesom nadkódovania, čiže kódovania už kódovaného, čo implikuje potrebu prirodzeného prepínania kódov. V prakticko-realizačnej fáze, t. j. počas prezentácie konkrétneho rečníckeho textu sa teda produktor komunikátu, rečník, musí vyrovnávať s dokonalým ovládaním viacerých znakových subsystémov, čiže nielen jazykového (gramatického, lexikálneho a štylistického), ale aj paralingválneho, gestického, vizuálneho, ba dokonca aj kultúrneho a manipulatívneho (porov. Doubravová 2004).

4. HRANICE A SVOJBÝTNOSŤ ESEJISTICKÉHO ŠTÝLU

V dôsledku neustáleho oscilovania eseje medzi vecnosťou a estetickosťou esejistický štýl pôsobí značne hybridným dojmom. V intenciách našej štúdie hybridnosť predstavuje ďalší triangulačný bod interpretovaného modelu eseje. Podľa Mistríka totiž esejistický štýl hraničí na pomyslenej štýlovej osi s viacerými modalitami. Na jednej strane s publicistickým štýlom, a to najmä jeho beletrizovaným variantom totožným s tzv. publicistikou emocionálneho typu a na strane druhej s populárno-náučným a čiastočne i rečníckym a umeleckým štýlom.

V ponímaní J. Mistríka je práve kontakt eseje s publicistikou pri jej vymedzovaní kľúčový, a to z dôvodu, že aj beletristické žánre publicistiky sú vecné, no pritom štylisticky pôsobivé, akoby zámerne estetizované. Ako ďalej konštatuje, najužší

vzťah má esej k úvahe a k fejtónu, pričom od klasickej úvahy sa esej odlišuje voľnosťou až exotickosťou vo výraze, je viac mozaikovitá, fragmentárna, myšlienkovito i jazykovo nekompaktná, v porovnaní s fejtónom je zase menej priamočiara, skôr polemická než konštatčná, všeobecnejšia, abstraktnejšia, no pritom nadčasová a často vyznieva nadmieru apelatívne (Mistrik 1975, s. 85 – 86). Zatiaľ čo genetická príbuznosť eseje s úvahou je evidentná (esej sa často interpretuje ako hlbší, intelektuálnejší druh úvahy), podobnosť s fejtónom vzhľadom na absenciu tohto žánru v súčasných masových médiách vrátane tých nových – multimédiách je objektívne nedokázateľná. V nadväznosti na toto tvrdenie by potom charakteru eseje skôr zodpovedal žáner komentára (napríklad v podaní Petra Schutza), avšak s tým rozdielom, že pri jeho koncipovaní sa neberie taký ohľad na výnimočnosť (originálnosť) výrazovej zložky textu.

Vzťah súčasnej eseje k publicistike, ergo masmediálnej komunikačnej sfére sa javí v každom prípade ako prirodzený a v súčasnosti aj ako nanajvýš produktívny. Publikovanie esejistických textov už nie je závislé od spoločenskej aktivity alebo vôle vybraných osobností vedy, kultúry či umenia, ale je otázkou individuálneho vkusu a štylistických kvalít širšieho diapazónu autoriek či autorov. Navyše možnosť uverejňovať esej vo virtuálnom priestore bez účasti pomerne zložitého redakčného a apretačného mechanizmu okrem iného prináša rýchlejšie uspokojenie potreby po sebarealizácii a väčší počet potenciálnych čitateľov.

Vzájomný vzťah esejistického a populárno-náučného štýlu je daný tým, že v eseji sa často používajú názorné a expresívne vyjadrovacie prostriedky a pomocou nápadných analógií sa popularizujú ak aj nie čisto vedecké, tak aspoň rokmi overené, faktografické údaje. Problém nedostatočného finančného ohodnotenia súčasných zástupcov učiteľskej profesie napríklad M. Havran ml. vo svojej eseji *Protestujúci učitelia. Ako sme na nich zabudli?* (2015, s. 50) exemplifikuje prostredníctvom nasledujúcich analógií, využívajúc pri tom vo väčšej miere aj emocionálno-expresívnu lexiku: „*Nechcel by som byť slovenským učiteľom. Nie preto, že by sa mi nepáčilo nájsť si cez leto sviežu brigádu vo fastfoode, aby som prežil obdobie núteného voľna, ktoré vybraní pedagógovia dostávajú koncom júna od svojich škôl. Nechcel by som byť ani učiteľkou – nie som mimoriadne citlivý na sexuálne narážky a fyzické útoky od rodičov rozmazaných zmrdkov, no jednoducho by som nemal chuť chodiť na kalciové injekcie nepreplácané poisťovňami v prípade straty hlasu a trpieť pocitom menejcennosti za mobil Nokia kúpený na bazoši vždy, keď uvidím svojich žiakov so šestkovými ajfónmi.*“

Pristavme sa ešte pri vzťahu esejistického štýlu k rečníckemu štýlu. Ako uvádza J. Mistrik (1997, s. 493), obidva spomenuté štýly používajú zdĺhavé vyjadrovacie prostriedky a výrazné vertikálne členenie. Rovnako tak je pre ne príznačné časté opakovanie výrazu, bohatá synonymia, výskyt archaických výrazov, ako aj patetic-

kých a knižných slov, nehovoriac o prítomnosti mnohých rečníckych figúr a expresívnych syntaktických konštrukcií. Vari najlepším príkladom na spomenuté lexikálne a syntaktické štýlémy je ukážka Matuškovho štylizáčného majstrovstva v jeho dedikačnej eseji s názvom *Tragický osobný osud...*, ktorú venoval Martinovi Rázusovi (Matuška 2011, s. 362 – 363): „*Má Rázus vyriešené všetko s ľudským údelom na Zemi, s večnosťou? S tým, čo odpútané od potrieb dňa sužuje a trápi, a niekedy aj utrápi myseľ človeka? Má – možno – ako kresťan a kňaz, nemá – naisto a na svoje šťastie – ako básnik. Aj jeho, ako toľkých, pokúša ‚taj bytia‘, otázka o zmysle existencie a odpoveď na ňu. Je si na čistom sám so sebou, je vyrovnaný, je zbavený všetkých problémov? Nie, nie je. Nie je človekom z jedného kusa, je uspôsobený tak, že sa mu do radosti mieša žiaľ, ako sám vraví – ‚úšklábok všadeprítomného démona‘. Veľmi mladý vie, že to, čo spája ľudí ‚v spoločenstvo bratov a sestier‘, je – ‚Bolesť – mat‘ všetkých. ‘“ Hoci esejistické texty na rozdiel od tých rečníckych nie sú primárne určené na ústnu prezentáciu, ich štylistika v mnohých ohľadoch môže vykazovať podobné znaky, čo je podľa našej mienky prospešné pre obidve strany. Esej takýmto spôsobom nadobúda frapantnejší persuzívno-apelatívny rozmer, rečnícke texty zase získavajú výrazovú originalitu založenú na nanajvýš premyslenom výbere vyjadrovacích prostriedkov.*

5. ZÁVER

Pri príležitosti stého výročia narodenia profesora Jozefa Mistrika v štúdiu upriamujeme pozornosť na vybraný segment jeho vedeckovýskumnej práce, a to na trianulačné body jeho vymedzenia esejistického štýlu a z neho vyplývajúceho žánru eseje chápanej v zmysle špecifickej textovotypovej reprezentácie. Hoci žáner eseje sa dodnes vyznačuje značnou rozporupnosťou, práve J. Mistrik bol jedným z prvých slovenských jazykovedcov, ktorý fenoménu eseje venoval primeranú pozornosť a vo vzťahu k našej kultúrnej tradícii literárne, resp. literárnovedne orientovanej eseje relatívne komplexne opísal jej vnútornú stavbu i funkciu. Triangulačnými bodmi mistrikovského vnímania eseje sa tak stala subjektívnosť, oscilatívnosť a hybridnosť esejistického štýlu, ktorých prítomnosť je preukázateľná na starších i novších exemplároch esejistickej tvorby.

Hoci esej vplyvom postmodernej kultúry nachádzajúcej sa aktuálne v tretej, neskorej fáze kapitalizmu, v ktorej moderné technológie „nehypnotizujú a nefascinujú samy o sebe, ale ponúkajú reprezentačnú skratku k porozumeniu vzťahu moci a kontroly“ (Jameson 2016, s. 65) stratila časť zo svojej výrazovej exkluzivity a intelektuálnej hĺbky, Mistrikom vytvorený teoretický model eseje je s výnimkou niektorých čiastkových eventualít (napríklad tematickej výlučnosti spočívajúcej v orientácii na sféru krásnej literatúry alebo pofidérneho vzťahu medzi fejtónom a esejou) aplikovateľný aj na prax súčasnej eseje, ktorú rovnako ako iné komunikač-

né sféry v dominantnej miere ovplyvňuje štylistika digitálnej éry, t. j. všetky progresívne žánre a komunikačné schémy založené na využívaní moderných informačných technológií a striedaní kódov v rámci fenoménu multimedialnosti ako napríklad podcasty, videoblogy, hypertextové odkazy v príspevkoch na sociálnych sieťach a v internetových diskusiách a pod.

Literatúra

- BOHUNICKÁ, A. (2020): Nové žánre a útvary v odbornej komunikácii. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*. 49. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 139 – 157.
- BŽOCH, J. (1966): Chvála eseje. In: *Mladá tvorba*, 11/1, s. 14.
- DOLNÍK, J. (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda.
- DOUBRAVOVÁ, J. (2004): *Sémiotika v teorii i praxi*. Praha: Portál.
- ECO, U. (2009): *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo.
- FINDRA, J. (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta.
- HAVRAN, M. (2015): *Besnota v kresťanskom štáte*. Bratislava: Marenčin PT.
- HORVÁTH, M. (2005): Známa – neznáma esej (Náčrt histórie a štruktúrnych vlastností eseje a esejistického štýlu). In: *Jazykovedný časopis*, 56/2, s. 133 – 144.
- HORVÁTH, M. (2020): Teória a prax eseje (z perspektívy lingvistu). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2020. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksj/publikacie/FIF_MH_teoria_prax_esoje_1.pdf (cit. 27. 11. 2021).
- JAMESON, F. (2016): *Postmodernismus neboli kulturní logiky pozdního kapitalismu*. Praha: Rybka Publishers.
- LUKÁCS, G. (1966): O podstate a forme eseje. In: *Mladá tvorba*, 11/1, s. 20 – 23.
- MATUŠKA, A. (2011): *Dielo II*. Bratislava: Tatran.
- MINÁČ, V. (1997): *Výbrané spory*. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry.
- MISTRÍK, J. (1974): Esejistický štýl. In: *Slovenská reč*, 39/6, s. 321 – 332.
- MISTRÍK, J. (1975): *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. 3. uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ONDREJOVIČ, S. (2011): K encyklopedickým iniciatívam Jozefa Mistrika. In: *Slovenská reč*, 76/5 – 6, s. 282 – 287.
- ORGOŇOVÁ, O. (2020): Jazyk – reč – sociálna inklúzia. In: *Jazykovedný časopis*, 71/2, s. 269 – 280.
- PEKAROVIČOVÁ, J. (2011): Profesor Jozef Mistrik a *Studia Academica Slovaca*. In: *Slovenská reč*, 76/5 – 6, s. 269 – 281.
- RÚFUS, M. (2002): *Život básne a báseň života (Úvahy o umení)*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- SLANČOVÁ, D. (1996): Hispánska esejistika v slovenskom kontexte. In: Gómez-Martínez, J. L.: *Teoría eseje*. Bratislava: Archa 1996, s. 124 – 133.
- SLANČOVÁ, D. (2011): Štýlma – mistrikovské (a iné) inšpirácie. In: *Slovenská reč*, 76/5 – 6, s. 300 – 310.
- ŽIGO, P. (2011): Profesor Jozef Mistrik – vedec a pedagóg. In: *Slovenská reč*, 76/5 – 6, s. 265 – 268.

MULTIMEDIÁLNE SPRACOVANÝ TEXT A JEHO PREMENY¹

Kristína Piatková

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Gondova 2, Bratislava

E-mail: kristina.piatkova@uniba.sk

PIATKOVÁ, Kristína: Multimedia text processed and its transformations. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 14 – 21.

Abstract: In this paper, we focus our attention on the changes in the formal creation of text in the current conditions of the digital era and especially on how the visual appearance of the text and its graphic processing is changing. Digital technologies, which enable the processing of information and its dissemination, especially in virtual space, play an important role in the expansion of word processing. Visual and graphic means of word processing appear marginally in traditional stylistic works. Therefore, we follow up on this link and try to point out the current possibilities of graphic word processing. In connection with the interactive view of communication, it is necessary to deal with pluralistic tendencies in the creation and reception of the text.

Keywords: multimedia, digital era, text, text graphics, creation

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje sondu do štylizácie naznačenej typmi písma a celkovej grafickej/vizuálnej podoby textu.
- Ako sa vizuálna podoba textu tvoreného v digitálnej ére mení.
- Digitálna éra a komputérisácia kultúry prinášajú množstvo výhod, ale aj rizík, čo sa výrazne premieta do tvorby i interpretácie textu.

1. ÚVOD

V predloženej štúdii sa pokúsime priblížiť premeny formálnej tvorby textu² v súčasných podmienkach, konkrétnejšie to, ako sa vizuálna podoba textu mení vzhľadom na jeho štýlové zaradenie. Významnú úlohu pri rozširovaní foriem textového spracovania zohrávajú v súčasnosti predovšetkým digitálne technológie, ktoré umožňujú spracovanie informácií a ich šírenie v (neobmedzenom) virtuálnom priestore. Náš záujem o túto problematiku vychádza jednak zo skúseností s narastajúcimi možnosťami pri grafickom spracovaní textu, a jednak z pozorovania, ako

¹ Táto práca vznikla s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-01-0176.

² Vychádzame z tradície funkčnej štylistiky J. Mistrika, J. Findru a prepájame existujúce poznatky s verbálno-neverbálnym správaním participantov v interakcii, tvorcov aj recipientov komunikátov – formálne i obsahovo ucelených „produktov“ komunikácie, ktoré môžu mať písanú i hovorenú podobu, resp. byť kombináciou oboch zložiek (pozri napr. Orgoňová – Bohunická 2018).

tieto formy, vzorce, normy, postupy, stratégie a i. ovplyvňujú sociálnu interakciu medzi ľuďmi.

Inšpirácie pri prvotných úvahách nachádzame aj v publikácii *Textová lingvistika* (1998), kde autori upozorňujú na skutočnosť: „Intenzívny lingvistický záujem o text bol motivovaný potrebou poznávania textu ako komunikačnej jednotky, ako prostriedku koordinácie ľudských aktivít, ako nástroja, pomocou ktorého ľudia vstupujú do plnohodnotnej komunikácie a tým do sociálnej interakcie“ (Dolník – Bajzíkova 1998, s. 6). Text je výskumnou doménou štylistiky, ale aj rétoriky, textovej lingvistiky, forenzej lingvistiky a i., pričom lingvista pristupuje k textu z viacerých aspektov. Formálna stránka textu (písaného či hovoreného) predstavovala istú časť podieľajúcu sa na komplexnej percepcii ústneho či písaného prejavu. „V písomných prejavoch je spôsob grafického vyjadrenia závažným sémantickým komponentom textu. Ako v ústnom prejave zvuková podoba dokresľuje, podfarbuje alebo až podstatne mení sémantiku slova, tak je schopná fungovať v písomnom prejave grafická podoba. Pri vnímaní napísaného verbálneho textu je jeho vizuálna zložka neodmysliteľná“ (Mistrík 1997, s. 235). Už J. Mistrík (1997) upozorňoval na dôležitosť grafického spracovania textu, pričom za týmito slovami ďalej videl grafické vizuálne prostriedky, typy písma, veľkosť a tvar písma, členenie textu či farebné spektrum textu i jeho súčastí. To všetko tvorilo významnú zložku písomného textu a v súčasnosti je táto problematika ešte pesterjšia a diferencovanejšia.

V nadväznosti na citovaného autora by sme v záujme naznačenia problematiky len prehľadovo uviedli zaužívané typy písma (rody): antika – medieval – egyptienka – grotesk a pri jednotlivých rodoch existujú tzv. rodiny (Mistrík 1980, s. 28 – 32). Medzi najpoužívanéjšie písmo v súčasnosti patrí Times New Roman (rod antika, navrhnuté v roku 1931 pre denník *The Times*) typizované predovšetkým pre novinové články tak, aby bolo dobre čitateľné a nezaberalo veľa miesta (Lawson 1990). Times New Roman (veľkosť 12 bodov) je štandardne zaužívaný vo vedeckých prácach či v štúdiách (pozri napr. pokyny pre autorov časopisu *Slovenská reč, Jazykovedný časopis*). K ďalším frekventovaným písmom patrí napr. Helvetica, Arial, Calibri. Z kategorizácie písma je známe delenie na pätkové (serifové písmo – obsahuje drobné zakončenia, krátke čiary – pätky) a bezpätkové (bezserifové písmo), napr. T → T (Times New Roman → Calibri).^[1] Pre bežného tvorcu textu môže byť výber typu písma len intuitívny alebo sa riadi prednastavením dokumentu, v ktorom daný text tvorí. Grafik³ volí písmo s istým zámerom. Ide napríklad o čitateľnosť, úsporu atramentu, do úvahy treba brať aj to, pre koho je text určený, aký bude formát, akú tému spracováva a ďalšie faktory. „Štylizácia naznačená typmi alebo rodmi a variáciou písma má niekedy väčšiu silu a je výraznejšia ako štylizácia slovom“ (Mistrík 1997, s. 236). Písmo môže byť označené ako hravé, veselé, strojené, nudné atď.

³ Typ písma je predmetom záujmu aj typografa.

a jeho vhodnosť či nevhodnosť sa posudzuje aj na základe vyššie uvedených faktorov, alebo je zaužívané pre konkrétne žánre. Jednotlivým komponentom formálnej stránky textov sa venuje primeraná pozornosť v každej sfére produkcie textových materiálov (väčších i menších formátov – kníh, časopisov, newslettrov, brožúrok, vizitiek a i. v tlačenej či digitalizovanej verzii).

2. VIZUÁLNA PODOBA TEXTU V SÚČASNOSTI

Vizuálna podoba textu do istej miery závisí od štýlu – formálne kritériá textu sú dopredu určené pri písaní textov rôznych štýlov (napr. náučný, administratívny) a konkrétne špecifikácie sú aj v rámci žánrov jedného štýlu (napr. štúdia, dizertácia, diskusný príspevok a i.). Niektoré prvky ako štýl nadpisu, podnadpisu, riadkovanie, zarovnanie textu, zvýraznenie niektorých jazykových prvkov (napr. kurzívou, boldom) sú funkčne zaužívané. Avšak už aj v rámci vyššie uvedených funkčných štýlov vidieť isté posuny pri tvorbe jednotlivých žánrov. Tak ako sa prehodnocuje tradičná klasifikácia funkčných štýlov a pozornosť sa upriamuje na jedinečné texty a individuálne autorské štýly (Orgoňová 2020, s. 57), rovnaký odklon od tzv. normovaného spôsobu spracovania textu možno sledovať aj pri ich vizuálnej stránke. Ide predovšetkým o maximálne využitie a prepojenie písma, obrazu a zvuku, čo umožnil pokrok vo vývoji digitálnych technológií. Tvorca textu sa na jednej strane usiluje o vytvorenie (optickej) harmónie a na druhej strane vytvára kontrasty medzi jednotlivými časťami v texte (napr. pri použití bezpätkového písma na nadpis/podnadpis a pätkového písma pri samotnom texte). Nami rozoberaná problematika sa, prirodzene, netýka len voľby typu fontu, ale je oveľa komplexnejšia. V snahe o koncepčné zachytenie vizuálnej podoby textu v súčasných podmienkach sledujeme známe žánre a ich digitálne spracovanie v jednotlivých funkčných štýloch.

2.1. MULTIMEDIÁLNE SPRACOVANÝ TEXT V INŠTITUCIONÁLNEJ SFÉRE

Administratívny štýl je „z jazykovej stránky dosť stereotypný, lexikálne a syntakticky chudobný, kompozične dosť jednoduchý, no žánrovo bohatý a pestrý“ (Mistrík 1997, s. 459). Formálna podoba žánrov administratívneho štýlu, ktorý sa vyznačuje schematickosťou, býva zväčša predpísaná. Digitálne technológie „posunuli“ schematickosť niektorých žánrov administratívneho štýlu na novú úroveň vznikom QR kódu (Quick Response),^[2] dvojdimenzionálneho (2D) bar-kódu, ktorý má svoje špecifické usporiadanie (ide o čierne a biele štvorce, do ktorých je zakódovaný text). V bežnej praxi sa QR kódy nachádzajú napr. vo faktúrach ako náhrada peňažného poukazu, aby sa minimalizovala (dovoľíme si tvrdiť až úplne eliminovala) chybovosť, ktorá je spojená s prepisovaním číselných údajov potrebných pri bankovom prevode. QR kód je možné dešifrovať prostredníctvom zariadenia na čítanie

QR kódu (napr. fotoaparátom smartphonu a pomocou príslušnej aplikácie) neslúži iba ako náhrada peňažného poukazu, ale obsiahne akýkoľvek text v rozsahu cca 4 290 znakov.⁴ Na prvý pohľad sa môže zdať, že ide o spôsob spracovania textu pre špecifický okruh prijímateľov, ale rok 2021 sa výrazne podieľal na implementovaní QR kódu do bežného života. L. Manovich (2018, s. 59) už pri svojom výklade, čo sú to nové médiá, hovorí o komputelizácii kultúry a vznikajúcich textov, ktoré predstavujú súbor počítačových dát. Interpretačne o čosi menej náročné (v tom zmysle, že nepotrebujeme na ich čítanie ďalšie špecifické zariadenie) sú novšie spôsoby spracovania takých žánrov, akými sú oznam alebo inzerát. V týchto kratších oznamovacích žánroch sa v súčasnosti využíva obrazový materiál (obrázky, fotografie, piktoqramy), pohyblivé slová a obrázky (animácie) i audiomateriál (hudba, zvukové efekty). Na osi opticko-vizuálna – akusticko-auditívna forma komunikácie prevažuje akusticko-auditívna v podobe krátkych videí. Autor pri tvorbe oznamu či inzerátu kombinuje obrazový i zvukový materiál s cieľom nie iba podať stručnú, vecnú informáciu, ale zároveň propagovať (napr. predmet, podujatie, službu). Takto vytvorené komunikáty možno zaradiť aj do komerčného štýlu, ktorý vo svojej klasifikácii vyčleňuje A. Bohunická (2020, s. 47 – 48).

2.2. MULTIMEDIÁLNE SPRACOVANÝ TEXT V SÚKROMNEJ SFÉRE

Vplyv internetu a sociálnych sietí vytvoril priestor na propagáciu vlastnej tvorivej činnosti jednotlivcov, ale aj produktov bežnej spotreby do podoby krátkych videí (ale i rozsiahlejších formátov) zdieľaných prostredníctvom súkromných profilov. Primárne ide o súkromnú sféru komunikácie, ktorej zámerom je zviditeľniť duševné alebo materiálne vlastníctvo tvorca digitálneho obsahu. Z najaktuálnejších možno uviesť tzv. lajfký (live záznam, ktorý môže byť uložený aj v archíve profilu na sociálnej sieti či inej platformy); reels (filmové pásy, ktorých dôležitou súčasťou je hudba); stories (časovo limitované príbehy), ktoré bývajú rozšírené o anketu či kvíz a vzniká tak interaktívny obsah; unboxing (video, v ktorom autor rozbaľuje a komentuje výrobky rôzneho druhu⁵). Uvedené príklady predstavujú spôsoby alebo formy spracovania informácií prostredníctvom moderných technológií a ich obsah nie je viazaný výlučne na súkromnú sféru komunikácie⁶ a rétoriky. Sprostredkuje svoj postoj k nejakej aktuálnej situácii, pričom sa prihovára virtuálnemu publiku. Cieľom pre-

⁴ Rozsah sa líši podľa toho, či pracujeme s písmenami a číslicami, alebo iba s číslicami, ktoré môže obsiahnuť aj v rozsahu približne 7 000 znakov. Pri práci s písmenami sa nepoužíva diakritika.

⁵ Pri tomto type spracovania informácií možno sledovať nie len samotnú propagáciu výrobkov, ale aj snahu prezentovať istý životný štýl (napr. ukážkou nákupu potravín) a tým ovplyvňovať ďalších recipientov.

⁶ Vplyvu elektronických médií a internetu na reklamnú komunikáciu venovala pozornosť K. Mrázková (2016, s. 338 – 395).

zentovania sa nie je iba snaha presvedčiť adresáta o niečom, alebo mu predat produkt/službu. Do formy stories, reels je v praxi často spracovaný pracovný návod či recept, ktoré Mistrík vymedzoval ako tie najjednoduchšie žánre náučného štýlu (1997, s. 446). Návod y a manuály sú v novších stylistických prácach klasifikované ako žánre praktickej odbornej komunikácie (pozri Kaderka 2016, s. 198). V súčasnosti je produkcia videonávodov nie len doménou odborníkov, ale aj praktických expertov, laikov či nadšencov (event. samoukov) pre danú oblasť záujmu. V tejto sfére možno uviesť modernú formu návodu či postupu označovanú ako Let's play, čiže videonahrávku, konkrétnejšie detailnú inštrukciú ako hrať vybranú počítačovú hru. Zo stylistických prostriedkov je uvedená forma návodu charakteristická vysokou mierou názornosti, autentickejšie detailnú obraznosť, konkrétnejšie subjektívnosti. Ako tvrdí L. Manovich: „... počítačová revolúcia médií zasáhla všetky roviny komunikácie – tvorbu, manipuláciu, ukládanie i distribúciu – a rovnako všetky druhy médií – text, statické obrazy, pohyblivé obrazy, zvuk i priestorová diela“ (2018, s. 60). Druhé desaťročie 21. storočia preto býva označované ako digitálna éra tzv. štvrtej revolúcie (pozri Orgoňová – Kazharnovich 2020, s. 181).

3. MULTIMEDIÁLNE SPRACOVANIE INFORMÁCIÍ

Vizuálna podoba komunikátov, ako sme naznačili vyššie, je veľmi pestrá, keďže moderné technológie umožňujú kombinovať písmo, obraz, zvuk v rôznych formách, ktoré sa vyznačujú premenlivosťou, dynamikou štýlov. Štýl je „prejavom diferencovanosti komunikácie, t. j. vyjadrením a prostriedkom jej rôznosti, rozmanitosti a bohatosti“ (Miko – Popovič 1978, s. 133). To isté sa v plnej miere vzťahuje aj na grafické spracovanie informácií, ktoré sa nesie v znamení neustáleho napredovania, modernizácie a interakcie. Bežný písaný text sa môže v digitálnej dobe pretvárať pri samotnom čítaní, ako adresát posúva text na svojej obrazovke (tzv. roluje kurzorom). Ide o náročnejšiu formu spracovania textu označovanú ako scrollytelling.^[3] Konkrétne je to spôsob spracovania informácií s možnosťou kombinovať prvky audia, videa a animácie, čoho výsledkom je dynamický text, ktorý sa preskupuje rolovaním kurzoru (inak povedané, ako sa pomocou počítačovej myši „listuje“, tak sa mení podoba textu). Takýto interaktívny prvok udržuje pozornosť čitateľa a zároveň umožňuje ilustrovať údaje, ktoré sa v klasickom texte nedajú znázorniť⁷ ako napr. čas, vzdialenosť, veľkosť a i. Scrollytelling možno využiť pri spracovávaní údajov v rôznych komunikačných sférach (v reklamnej, mediálnej, odbornej a i.). Ilustračne uvedieme príklad, v ktorom autor pracuje s viacerými grafmi – svoje zistenia môže prezentovať porovnávaním viacerých samostatných grafov alebo graficky spracuje všetky grafy (resp. údaje z jednotlivých grafov) do

⁷ V texte ich možno zapísať pomocou číslíc. Uvedenou formou je možné „simulovať“ v rámci prezentácie vzdialenosť, hĺbku či trvanie času v chronologickom zobrazení údajov.

jedného, ktorý sa pri prezentácii bude meniť. Scrollytelling má okrem rozoberaného využitia aj didaktický potenciál – spracované učivo možno doplniť aj o audionahrávky a analyzovaný jazykový jav (napr. pri spodobovaní, vysvetľovaní variet jazyka, pri výučbe cudzích jazykov), jeho formálnu stránku prezentovať komplexne v rámci jednej prezentácie.

Tvorcovia komunikátov sú konfrontovaní s technickým pokrokom, ale zároveň aj s ľahšou dostupnosťou nástrojov určených na spracovanie, ukladanie a šírenie informácií. Hovoríme o „expanzii kultúry intelektovej nenáročnosti“ (Dolník 2021, s. 53), kde aj laici majú možnosť preniknúť do sféry tvorby multimediálnych obsahov, ktoré už nie sú výsostnou doménou školených odborníkov (dnes je každý, kto má vhodný nástroj, fotografom, kameramanom, grafikom, blogerom, vlogerom, podcasterom atď.). Takáto tvorba je spojená s trendom prinášať nový, atraktívny materiál, ktorý percipient nemusí zdĺhavo skúmať či analyzovať, ale ideálne ho rýchlo „konzumovať“ popri vykonávaní ďalšej činnosti či dokonca viacerých aktivitách. Ako uvádzal J. Mistrík (1997) štylizácia formálnej stránky textu a jeho grafické spracovanie má výrazný vplyv pri percepcii ponúkaných informácií. Grafické prostriedky textu slúžili na odlíšenie podstatného od nepodstatného, vysokého od nízkeho, slúžili na orientáciu v texte. V dnešnej digitálnej ére býva formálna stránka prepracovanejšia (niekedy dokonca aj kvalitnejšia) ako obsahová, alebo odpútava pozornosť od podstatných informácií. Motiváciou či zámerom je prilákať čitateľov, sledovateľov, vyrovnáť sa konkurencii, rozšíriť si klientelu (pri prezentovaní produktov či služieb v rámci komerčného štýlu), alebo len osloviť čo najviac ľudí a získať žiadanú sledovanosť na platformách sociálnych sietí. Okrem spomínanej atraktivity je pre nami rozoberané komunikáty príznačná uvoľnenosť, spontánnosť a informačná nenáročnosť charakteristická pre spoločnosť vyznačujúcu sa konzumným spôsobom života, materiálnosťou, zábavnosťou (pozri aj Sámelová – Stanková 2019). Prebytok informácií rôzneho druhu (ktoré percipient nie je ani schopný spracovať) má za následok zvyšovanie nárokov na zatraktívnenie vizuálnej podoby textov (aby si ich percipient vôbec všimol). Grafické prvky a prostriedky novej doby zároveň odvádzajú pozornosť od obsahu. Vysoké nároky spojené s počítačovými zručnosťami a kompetenciami⁸ na strane tvorcov i percipientov prinášajú aj isté disproporcie. V spoločnosti digitálnej éry sa odmietavý postoj (nezáujem) o moderné digitálne technológie môže premietnuť do vylúčenia – exklúzie z fungovania (pracovného, spoločenského) v spoločnosti. Ilustračne sa pozrime na výchovno-vzdelávací proces, kde je v súčasnosti každý pedagogický zamestnanec konfrontovaný s online vzdelávaním a vyučovaním prostredníctvom aplikácií (napr. Teams, Zoom, Kahoot), kde participanti spolu komunikujú. Pedagóg potrebuje odovzdať informá-

⁸ S. Grand-Clement (2017, s. 5 – 6) hovorí o digitálnych kompetenciách, ako o schopnostiach používať digitálne technológie a orientovať sa vo svete digitálnych technológií.

cie študentom, s ktorými nie je v kontakte tvárou v tvár ako základ sociálnej interakcie, ale pomocou digitálnych technológií.

4. ZÁVER

Tvorba textu už nie je iba o voľbe vhodného písma, riadkovania, farebného spektra či odsadenia odsekov, ale aj o audiovizuálnych prvkoch, animácii a aplikácii umožňujúcej existenciu textu vo virtuálnom priestore. Digitálna éra, v ktorej sa nachádzame, predstavuje (okrem iného) ľahko dostupné informácie, ale aj prístup k ich tvorbe, šíreniu a archivovaniu. Multimediálne spracovaný text v inštitucionálnej sfére na jednej strane predstavuje isté zefektívnenie zapisovania údajov, ich prenos je rýchlejší a eliminuje sa prípadná chybovosť spojená s manuálnym prepisovaním. Na druhej strane je používateľ nútený využívať konkrétne technológie a zariadenie schopné evidovať takto uložené informácie. V súkromnej sfére je príznačná uvoľnenosť, spontánnosť či informačná nenáročnosť a grafická podoba textu odvádza pozornosť od samotného obsahu. Pozorujeme istú „deprofesionalizáciu“, kde jeden človek ponúka produkt/službu, súčasne vytvára audiovizuálnu prezentáciu (je fotografom, kameramanom, grafikom, ilustrátorom a i.) a takto tvorený text nie je v rukách profesionálov, čo sa môže prejaviť na kvalite spracovania po formálnej, ale aj obsahovej stránke. Tvorcovia textov využívajú prvky napríklad aj z reklamnej sféry či rétoriky.

Digitálne technológie a internet sa nedotýkajú iba zábavného priemyslu, ale zasahujú aj bežný (v zmysle každodenný) život či napríklad výchovno-vzdelávací proces a tým sa zvyšuje aj potreba spojená s orientovaním sa v digitálnych technológiách. Tak ako komunikáciu tvoria dve zložky (verbálna a neverbálna), tak aj tvorba textu pozostáva z obsahovej i formálnej stránky. Vizuálna zložka je neodmysliteľnou súčasťou a analogicky predstavuje to, čo v hovorenom prejave dotvára neverbálna stránka. Vizuálne spracovanie textu navyše v súčasných (neobmedzených) podmienkach dynamicky využíva prvky audia, videa, animácie, a tak sa text stáva interaktívnym produktom. Nemožno sa uspokojiť s predstavou, že sa táto oblasť vzťahuje iba na úzky okruh používateľov, pretože aj „laik“ je stále častejšie konfrontovaný s digitalizáciou, čím sa zvyšuje nárok nielen na tvorbu textu, ale aj na jeho interpretáciu.

Literatúra

- BOHUNICKÁ, A. (2020): Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. In: Jílková, L. – Mrázková, K. – Ōzörencik, H. (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 38 – 51.
- DOLNÍK, J. – BAJZÍKOVÁ, E. (1998): *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul.
- DOLNÍK, J. (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda.
- FINDRA, J. (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta.

- GRAND-CLEMENT, S. (2017): *Digital Learning: Education and skills in the digital age*. Rand.
- KADERKA, P. (2016): Sféra odborné komunikace. In: Hoffmannová, J. – Homoláč, J. – Chvalovská, E. – Jílková, L. – Kaderka, P. – Mareš, P. – Mrázková, K. (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, s. 182 – 221.
- LAWSON, A. (1990): *Anatomy of a Typeface*. London: Hamish Hamilton.
- MANOVICH, L. (2018): *Jazyk nových médií*. Praha: Karolinum.
- MIKO, F. – POPOVIČ, A. (1978): *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. 3. uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1980): *Rýchle čítanie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MRÁZKOVÁ, K. (2016): Sféra reklamní komunikace. In: Hoffmannová, J. – Homoláč, J. – Chvalovská, E. – Jílková, L. – Kaderka, P. – Mareš, P. – Mrázková, K. (eds.): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, s. 338 – 395.
- ORGOŇOVÁ, O. (2020): Štylistika v kontexte 21. storočia a... In: Jílková, L. – Mrázková, K. – Özören-cik, H. (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 57 – 67.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- ORGOŇOVÁ, O. – KAZHARNOVICH, M. (2020): Nové výzvy štylistike mediálneho komunikátu digitálnej éry. Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca 49. Prednášky 56. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 177 – 196.
- SÁMELOVÁ, A. – STANKOVÁ, M. (2019): Dedziennikarstwo i jego wpływ na język mediów. In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, 53, s. 113 – 122.

Internetové zdroje:

- [1] <https://it-slovník.cz/pojem/patkove-pismo> (cit. 13. 11. 2021)
- [2] <https://it-slovník.cz/pojem/qv-kod> (cit. 13. 11. 2021)
- [3] ako príklad vizualizácie pozri napr. <https://www.youtube.com/watch?v=BkCmfOh2SPM> (cit. 20. 11. 2021)

ŠTYLISTICKÝ POTENCIÁL MEDIATIZÁCIE¹

Maryna Kazharnovich

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Gondova 2, Bratislava

E-mail: maryna.kazharnovich@uniba.sk

KAZHARNOVICH, Maryna: Stylistic potential of mediatization. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 22 – 36.

Abstract: The informatization of the communicative space has caused a significant transformation of the ontological foundations not only of the media discourse but also of social reality. The process of qualitative-quantitative changes in social communication under the influence of media has received its scientific description in the theory of mediatization. In modern scientific works on mediology mediatization is considered to be one of the components of a paradigmatic shift in the field of communication research. In this article, special attention is paid to the problem of explaining mediatization as a socio-cultural phenomenon. The terminological boundaries of the concept of mediatization and the main approaches to the presentation of its socio-cultural and linguistic significance are described and outlined. The stylistic potential of mediatization is identified, which is associated with a rethinking of the concept of journalistic style in the context of extensive informatization of the communicative space. The heterogeneity of the media environment is also due to the heterogeneity (functional, thematic, and genre-stylistic) of media texts, which leads to the need to find new ways of linguistic understanding of the model of journalistic style. Within the framework of this article, three possible approaches to the interpretation of the journalistic style in the context of mediatization are described: through modification of the functional concept of style; in terms of the theory of media speech; within the context of media stylistics (Internet stylistics, multimedia stylistics). Special attention is paid to the linguistic understanding of the concept of media speech, which includes a wide variety of speech practices of modern media. Its communicative characteristics are identified to determine the outline of the journalistic style of the information age.

Keywords: mediatization, journalistic style, media style, media stylistics, media age

Článok v skratke:

- Štúdia je venovaná výkladu štylistického potenciálu mediatizácie, ktorý vyplýva z významnej transformácie kategoriálnych charakteristík publicistickej reči informačnej éry.
- Súčasné štylistické výskumy publicistického prejavu sa realizujú ako v intenciách tradičnej funkčnej štylistiky, tak i v súlade s východiskami nových výskumných smerov, založených na vymedzení takých štylistických modelov, akými sú médiaštyl, internetový štýl alebo elektronický štýl.
- Výskum komunikačných charakteristík médiareči je jedným z možných spôsobov riešenia otázky stanovenia hraníc publicistického štýlu informačnej éry.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*. This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-18-0176 *Social inclusion through the cultivation of language use*.

1. ÚVOD

Digitalizácia komunikačného priestoru v zmysle „mediálnej revolúcie“² viedla k významnému pretvoreniu nielen médiapriestoru, ale aj komunikácie celkovo. Vznik nových elektronických prostriedkov komunikácie (predovšetkým internetu) značne rozšíril hranice komunikácie a modifikoval jej ontologické základy (formu a štruktúru). Knižnú dobu nahradila doba informačná; v rámci nej sa formuje predstava o komunikačno-informačnej spoločnosti (Martin 1988; Castells 2010), v ktorej absentujú zreteľné hranice medzi pojmami *komunikácia* a *informácia*: „... pod pojmom *informácia* sa skrýva práve komunikácia (...); informovanejší nie je ten človek, ktorý vie viac, ale ten, ktorý je účastníkom väčšieho počtu komunikácií“ (Горюшко 2009, s. 58).

Informačná éra predpokladá a poskytuje bohaté komunikačné možnosti. Internet umožňuje každému poľahky vyjsť za pomedzie súkromnej komunikácie alebo viditeľne rozšíriť hranice tohto typu komunikácie. Vo virtuálnom priestore často aj celkom zaniká rozhranie medzi kategóriami súkromného a verejného, individuálneho a kolektívneho, profesionálneho a laického. Sociálne a individuálne bytie súčasného človeka sa fakticky realizuje v informačných a komunikačných procesoch. V odborných prácach sa postupne formuje predstava o „človeku mediálnom“³, ktorého život (osobný, spoločenský, kultúrny, ekonomický atď.) nemožno posudzovať bez ohľadu na sféru médiakomunikácie (Бартанова 2009; Мансурова 2010). Existencia človeka mediálneho je priamo determinovaná procesmi produkcie, prijímania, používania a spracovávaní informácií v podmienkach mediatizovanej spoločnosti.

V médiapriestore zanikajú aj rozdiely medzi rôznymi druhmi diskurzu. Média-diskurz sa mení na inkluzívne komunikačné prostredie, v ktorom sa utvárajú hraničné diskurzívne štruktúry (napr. médiamedicínsky, médiakultúrny, médiapolitický diskurz atď.). Je potrebné poznamenať, že takéto prelínanie rôznorodých diskurzov v priestore médií si vyžaduje ich formálno-obsahovú transformáciu. Nejde len o existenciu mimo-mediálnych diskurzov v priestore médií, ale predovšetkým o ich mediatizáciu, t. j. o kvalitatívnu premenu v ich fungovaní pod vplyvom mediálnej logiky.

Mediatizácia každej zo sfér života spoločnosti nevyhnutne vedie aj v lingvistikom bádani k obratu, spočívajúcemu v evidentnejšom zohľadňovaní prítomnosti médií v sociálnej realite, o čom svedčí etablovanie interdisciplinárnych lingvistikých výskumných smerov, ako je médialingvistika, médiastylistika, médiarétorika a iné. Mediatizácia má osobitný význam aj pre štylistický výskum, keďže miesto

² Termín *mediálna revolúcia* chápeme v duchu koncepcie poľského jazykovedca S. Gajdu ako zmenu média (*medium*) – spôsobu odovzdávania informácií, t. j. doplnenie ústnych a písomných foriem sprostredkovania informácií elektronickými médiami na čele s internetom (Gajda 2015, s. 18).

³ Samotný pojem *človek mediálny* rozvíja tradíciu pozorovania evolúcie človeka ako druhu: *človek rozumný, človek prírodný, človek sociálny* atď.

stabilného systému štýlov s jasne stanovenými vnútornými hranicami sa ušľachťuje obraz dynamického diskurzívneho priestoru (Gajda 2015, s. 18).

V štúdiu sa budeme bližšie venovať štylistickému potenciálu mediatizácie, ktorý vyplýva z významnej transformácie kategoriálnych charakteristík publicistickej reči informačnej éry.

2. MEDIATIZÁCIA AKO SOCIOKULTÚRNY FENOMÉN

V podmienkach širokej informatizácie komunikačného priestoru pojem *médiá* (*mediálne prostriedky*) významne rozširuje hranice svojho terminologického vymedzenia, pričom zodpovedá nielen predstave o prostriedkoch masovej informácie, ale aj (a možno dokonca vo väčšej miere) predstave o prostriedkoch masovej komunikácie. Súčasné digitálne médiá dávajú každému používateľovi internetu možnosť bezprostrednej účasti na procese produkcie, reprodukcie, transformácie, šírenia i využívania informácií. V súvislosti s chápaním médií ako prostriedkov komunikácie vyčleňuje dánsky vedec K. B. Jensen tri úrovne médií, korelujúce s historickými etapami v rozvoji komunikačných prostriedkov: 1) médiá prvej úrovne predstavujú prostriedky komunikácie nevyžadujúce využitie technických zariadení (ústna a písomná komunikácia); 2) médiá druhej úrovne predpokladajú využitie techniky umožňujúcej prekonať dve hlavné bariéry v komunikácii – priestor a čas (tradičné médiá); 3) médiá tretej úrovne sa zakladajú na digitálnych technológiách (Jensen 2007, s. 185). Napriek tomu, že vznik každého z týchto typov médií bezprostredne ovplyvnil sociálnu realitu, spôsob jej štrukturalizácie a fungovania, práve v dobe rozvoja digitálnych technológií vzniká potreba terminologicky vymedziť proces pôsobenia médií na všetky sféry spoločenského života – z tejto potreby vyplynulo uvedenie pojmu *mediatizácia* do odborného styku.

V dnešnej dobe mediatizácia predstavuje jeden z kľúčových trendov v rozvoji komunikačného i sociálneho priestoru; poskytuje a predpokladá nové komunikačné možnosti, formuje sociálnu realitu a súčasného človeka: „Je to historický, stále prebiehajúci, dlhodobý proces, v ktorom sa čoraz viac objavujú prostriedky masovej informácie, a zároveň sa inštitucionalizujú. Je to metaproces, analogický s individualizáciou, komercializáciou a globalizáciou, ktorý nám umožňuje prepájať udalosti odohrávajúce sa na rôznych miestach a v rôznych historických časoch“ (Krotz 2009, s. 23). Mediatizácia je vnímaná ako jedna zo súčastí „paradigmatického obratu“ v oblasti skúmania komunikácie; komunikácia sa skúma so zameraním na osobitosti jej organizácie, na intencnú štruktúru a vplyv na zmeny v sociálnej realite (Hepp et al. 2015, s. 3). Vo svojej podstate ide jednak o sociálne a kultúrne zmeny pod vplyvom médií, jednak o zmeny vo fungovaní a v úlohe médií pod vplyvom sociálnych a kultúrnych zmien na všetkých úrovniach (Krotz et al. 2014; Hepp – Krotz 2014).

Termínu *mediatizácia* predchádzal pojem *mediálna logika*, ktorý bol zavedený D. Altheidom a R. Snowom: „Mediálna logika sa vzťahuje na formu komunikácie; na proces, prostredníctvom ktorého prostriedky masovej informácie predstavujú a podávajú informácie. Súčasťou tejto formy sú rozličné sprostredkujúce nástroje a formáty (...). Formát predstavuje východisko alebo perspektívu prezentácie a interpretácie javov“ (Altheide – Snow 1979, s. 10). Podstata pojmu *mediálna logika* sa viaže na predstavu, že jestvuje osobitný spôsob myslenia a konštruovania sociálnej reality, podmienený dominujúcim postavením médií vo všetkých sférach spoločenského života, t. j. „sociálna realita sa formuje, identifikuje a uvedomuje vďaka médiám“ (Altheide – Snow 1979, s. 120).

Termín *mediatizácia* bol prvýkrát použitý v práci *The Media and Modernity. A Social Theory of the Media* anglického sociológa J. B. Thompsona na označenie funkcie médií ako inštitucionálne organizovaných štruktúr sprostredkujúcich nielen informácie, ale zároveň aj kultúrne hodnoty, podieľajúce sa na formovaní súčasnej spoločnosti (Thompson 1995).

Dánsky teoretik médií S. Hjarvard interpretuje mediatizáciu ako sociálny proces, pri ktorom sú prostriedky masovej komunikácie natoľko včlenené do života spoločnosti, že ich nemožno skúmať bez zohľadnenia iných spoločenských inštitúcií (Hjarvard 2008a). Vzrastajúca závislosť spoločensťva od médií a špecifik ich fungovania má podľa S. Hjarvarda z axiologického hľadiska i pozitívne, i negatívne následky. Stojí za tým súbor objektívnych príčin: oslabenie regulatívnej funkcie štátu, zníženie miery účinnosti etických noriem a pravidiel, rôzny stupeň rozvinutosti samotnej mediálnej sféry. V procese mediatizácie sa sociálne štruktúry a spôsoby ich interakcie s občanmi i medzi sebou menia vplyvom pokroku informačno-komunikačných technológií. Pomocou týchto technológií jednotlivci pozmeňujú všetky oblasti spoločenského života, čo má vo výsledku významný vplyv na formovanie a vyjadrovanie spoločenskej mienky, skupinového aj individuálneho vedomia (Hjarvard 2008b). Z tohto dôvodu S. Hjarvard zastáva názor, že teória mediatizácie má skúmať základné tendencie v transformácii spoločnosti v kontexte narastajúceho vplyvu médií na sociálne inštitúcie a oblasti ľudského pôsobenia.

V súčasnosti možno vymedziť niekoľko koncepcií teórie mediatizácie, ktoré sa odlišujú svojím prístupom k analýze príčin vzniku a zákonitostí rozvoja daného procesu (Hjarvard 2013). Podľa inštitucionalistickej koncepcie prostriedky masovej informácie ustanovujú normy sociálnej interakcie (mediálnu logiku); rôzne spoločenské inštitúcie sú objektívne nútené prispôbovať sa daným normám (adaptovať sa na ne).

Sociokonštruktivistická koncepcia je založená na chápaní mediatizácie ako sociálneho a kultúrneho procesu. Zástancovia tohto prístupu kritizujú mediálnu logiku tvrdiac, že je nezmyselné opisovať špecifikum, ktoré môže mať istá sféra sama ose-

be. Z ich pohľadu narastajúci vplyv prostriedkov masovej informácie pramení jedine z praktickej činnosti médií, ktorá sa nechápe ako kauzalita alebo jednoducho ako proces, ale ako sila formujúca konanie podľa istých vzorcov. Teória sociálneho konštruktivismu si kladie za cieľ pochopiť spôsob, akým sa realizuje a reprodukuje pôsobenie prostriedkov masovej komunikácie prostredníctvom sociálnej interakčnej praxe.

V rámci materialistickej školy je primárna pozornosť orientovaná na výskum toho, ako rôzne druhy prostriedkov masovej informácie vplyvajú na sociálne usporiadanie spoločnosti. Táto teória vychádza z presvedčenia, že konkrétne technológie, napríklad publikačné alebo televízne, by sa mali považovať za kľúčový faktor pri formovaní spoločnosti nového typu.

Všetky dosiaľ spomenuté školy ponímajú médiá ako subjekt pôsobenia a spoločnosť ako objekt; sociokultúrny prístup je osnovaný aj na skúmaní vzájomných súvislostí medzi prostriedkami masovej komunikácie a sociokultúrnymi zmenami v rozličných formách komunikačnej praxe, v komunikačnom modeli reality. Napriek tomu, že v skutočnosti masmédiá nie sú vždy nevyhnutne podnetom na zmenu, stali sa podstatnou súčasťou komunikácie jednotlivca, skupín, organizácií, krajín. Sociokultúrny prístup v teórii mediatizácie je postavený na báze skúmania spôsobov integrácie prostriedkov masovej komunikácie do kultúrnych premien a vplyvania na vzájomné vzťahy rôznych druhov kultúry, napríklad dominujúcej kultúry a subkultúry. Takáto analýza ukazuje, že mediatizácia subkultúrnych skupín v prevažnom počte prípadov vedie k ich začleneniu do väčšinovej kultúry, k zmene ich neformálneho imidžu a tiež k vtiahnutiu daných skupín do procesu komercializácie.

Nemecký sociológ W. Schulz (2004) venuje pozornosť radikálnym zmenám v spoločenskom živote súvisiacim s mediatizáciou komunikačného priestoru, pričom dané zmeny definuje pomocou štyroch vzájomne podmienených a súvisiacich procesov: *rozšírenie*, *substitúcia*, *splynutie* a *akomodácia*⁴. Rozšírenie sa vzťahuje na spôsob realizácie komunikačných možností, ktoré už nie sú obmedzované určitým časom, miestom, prítomnosťou konkrétneho adresáta atď. Kanadský teoretik médií M. McLuhan tento proces označil ako „rozšírenie človeka“⁵ (McLuhan 1964). Substitúcia sa poníma ako nahradenie sociálnej interakcie (sociálneho systému a sociálnej činnosti) médiami, čo zákonite spôsobuje pozmenenie ich základných charakteristík. Mediatizácia zahŕňa proces splynutia vo forme postupného zániku zreteľných hraníc medzi sociálnou činnosťou spojenou s médiami a sociálnou činnosťou realizovanou mimo médií. Majúc na zreteli dosahovanie optimálneho výsledku, využívaním médií dochádza k zjednocovaniu rôznorodých činností či už týkajúcich sa, alebo netýkajúcich sa masového šírenia informácií. Proces mediatizácie predpo-

⁴ Porov. angl. *extension, substitution, amalgamation, accommodation*.

⁵ Porov. angl. *the extensions of man*.

kladá aj akomodáciu sociálneho systému a sociálneho prostredia, t. j. adaptáciu na nové podmienky cestou transformácie pod tlakom mediálnej logiky, v dôsledku čoho sa všetky súčasti komunikačného procesu nevyhnutne pretvárajú. Niektorí bádatelia osobitne vydeľujú aj *kreáciu*⁶ – utvorenie mediálnej udalosti realizovanej v mediálnom prostredí so zámerom pritiahnutia pozornosti širokej verejnosti (Driessens – Raeymaeckers et al. 2010).

Súčasný lingvistický výklad pojmu *mediatizácie* nie sú v rozpore s interpretáciou tohto termínu v rámci teórie médií. Pozornosť sa sústreďuje predovšetkým na zachytenie mediatizácie ako procesu, na objasnenie príčin, spôsobov i následkov prelínania médií a sociálnych fenoménov (porov. Клушина 2019; Шмелева 2015).

V rámci predkladaného príspevku sa pri terminologickom vymedzení pojmu *mediatizácia* opierame o teoretickú koncepciu W. Schulza. Mediatizácia v jeho chápaní predstavuje proces kvalitatívnych a kvantitatívnych zmien v sociálnej komunikácii pod vplyvom médií, t. j. štruktúrnú transformáciu verejného diskurzu: médiá zaujatím miesta centrálnych komunikačných inštitúcií získali moc formovať všetky podstatné komunikačné procesy prebiehajúce vo verejnej sfére a v dôsledku toho i celé sociálne vedomie (Schulz 2004). Podľa našej mienky teoretická koncepcia W. Schulza definuje podstatu procesu mediatizácie najvýstižnejšie a ponúka možnosť lingvistickej interpretácie zmien v komunikácii a v sociálnej realite, podmienených všadeprítomnosťou prostriedkov masovej komunikácie.

Do veľkej miery neobmedzená mediatizácia sociálnej činnosti a sociálnych inštitúcií nutne vedie k rozširovaniu hraníc mediálneho diskurzu, ktorý sa vyznačuje dynamickosťou, otvorenosťou a integratívnosťou. Ide tak o inklúziu najrôznejších diskurzov do mediálneho priestoru, v dôsledku čoho sa utvárajú integračné typy diskurzov ako médiapolitický, médiamedicínsky, médiaprávnický diskurz a pod. Mediatizácia všetkých funkčných sfér je významná aj zo štylistického hľadiska, a to z dôvodu predpokladu kvalitatívnej transformácie textu pod vplyvom médií.

3. PUBLICISTICKÝ ŠTÝL V KONTEXTE MEDIATIZÁCIE

Informatizácia komunikačného priestoru vedie k mediatizácii všetkých sfér spoločenského života, čím je následne podmienené rozširovanie hraníc médiadiskurzu. Médiatexty sú natoľko rôznorodé svojimi funkčnými a žánrovo-tematickými charakteristikami, že v lingvistike zákonite vzniká nevyhnutnosť upresnenia (modifikácie, doplnenia) ich diskurzívnych charakteristík. Vo výsledku sa tak objavuje potreba prehodnotenia základných štýlotvorných činiteľov publicistického prejavu. Za základ odbornej diskusie o publicistickom štýle v podmienkach mediatizácie považujeme otázku spôsobu výkladu nehomogénnosti médiasféry a (ne)možnosť jej explanácie v medziach tradičnej funkčnej štylistickej teórie. Na jednej strane sa po-

⁶ Porov. angl. *creation*.

zornosť jazykovedcov zameriava na skutočnosť, že publicistický štýl nepochybne podlieha významným ontologickým zmenám v podmienkach informatizácie komunikačného priestoru, na druhej strane sa poukazuje na to, že tieto zmeny nenarúšajú, iba transformujú model publicistického štýlu. Súčasne sa realizujú lingvistické pozorovania v rámci nových výskumných orientácií v štylistike, akými sú *médiashtylistika*, *internetová štylistika* alebo *multimediálna štylistika*. V neposlednom rade sa publicistický štýl skúma aj z hľadiska teórie *médiareči*. V súvislosti s tým, že v súčasnosti je teoreticko-metodologická báza skúmania publicistického prejavu v podmienkach mediatizácie do veľkej miery nejednoznačná a protirečivá, pokúsime sa o detailnejšie priblíženie každého z vyššie spomenutých vektorov štylistického bádania.

Funkčná štylistika vymedzila publicistický štýl ako štýl prostriedkov masovej komunikácie, ktorý sa vyznačuje predovšetkým takými vlastnosťami, ako sú informatívnosť, aktualizovanosť, verejnosť (Mistrík 1997; Кожина – Дускаева – Салимовский 2008). Štýl predpokladá určitý spôsob rečového prejavu, na ktorého podobe sa podieľa súbor mimojazykových činiteľov. Jednako však predstava o funkčnoštýlovej fixovanosti jazykových výrazov slúži vo svojej podstate používateľom jazyka skôr ako „ideálny orientačný bod, než ako akýsi absolútny imperatív“ (Шмелев 1989, s. 15), čo prirodzene vyplýva z absencie zreteľných, neprekonateľných hraníc medzi funkčnými varietami. Navyše, štýl predstavuje otvorenú kategóriu, schopnú rýchlo reagovať na komunikačné potreby zmenou svojej štruktúry a funkčných charakteristík. Takáto otvorenosť, dynamickosť a modifikovateľnosť modelu publicistického štýlu nevyklučuje možnosť odborného výkladu médiareči v intenciách tradičnej teórie funkčnej štylistiky; do popredia vystupuje skôr dôležitosť výberu adekvátnej metódy jej výkladu, ktorá by zodpovedala špecifickosti novej médiareality. Poľský lingvista S. Gajda upozorňuje, že „nové možno vykladať ako disonanciu so starým“, avšak „posun spočíva viac v komunikácii než v radikálnom zlome a zavrnutí starého. Nové len popiera poznávacie stereotypy v predinternetovom období, pristupujúce k textu ako k uzatvorenému celku, tým, že rozširuje obsah pojmu text po stránke dynamickej, semiotickej a intertextuálnej“ (Gajda 2018, s. 25). Vo vzťahu k štylistickej diferenciacii komunikácie ide o ten istý systém štýlov, iba s tým rozdielom, že v aktuálnych komunikačných podmienkach je o ňom adekvátne hovoriť ako o „dynamickom diskurzívnom priestore“ (Gajda 2015, s. 18).

Na potenciál aj odbornú opodstatnenosť skúmania súčasnej médiareči „v koordinátach funkčnej štylistiky“ poukazuje vo svojej štúdii aj I. A. Veščikovová (2020). Podľa názoru vedkyne ide len o zmenu ťažiska záujmu štylistických výskumov v novom médiapriestore, keď „čoraz väčšiu aktuálnosť získava skúmanie hraničných (prechodných) sfér a tých aspektov štýlov, ktoré sa predtým hodnotili ako pe-

riférne“ (2020, s. 45). Čo sa týka funkčnej štylistiky, tak „ňou ponúknutý postup opisu empirického materiálu poskytuje nástroj skutočne využiteľný na objasnenie toho, kde sa nachádza hranica medzi médiatextami a všetkými inými textami (...), medzi tlačnými a elektronickými médiatextami rôznych žánrov a formátov“, pretože „hlavný princíp výberu jazykových prostriedkov a ich textovej organizácie ustálený v predmediálnej dobe si zachováva svoj vplyv do dnešného dňa“ (Вещикова 2020, s. 47).

Zároveň s odôvodnenosťou potenciálu analýzy publicistického prejavu v podmienkach mediatizácie z pozície funkčnej štylistiky (avšak s istou modifikáciou výskumného zamerania) sa v súčasných lingvistických prácach vyjadruje aj myšlienka o nevyhnutnosti metodologického obratu, keďže „výskum médiareči v širšom zmysle sa v žiadnom prípade nemôže obmedzovať tradičným publicistickým štýlom, pretože taký prístup neposkytuje adekvátny obraz toho, akým komunikačným statusom disponuje akákoľvek varieta jazyka využívaná v médiaskfére“ (Коньков 2016, s. 59). V prvom rade ide o skutočnosť, že funkčná štylistika sa zameriava na hľadanie zhôd v jazykovom materiáli, ponechávajúc na periférii svojho záujmu všetko, čo do uvedenej kategórie nespadá. V dnešnej heterogénnej médiaskfére taký postoj k analýze textu príliš zužuje okruh výskumných zámerov; vysvetľovať základné komunikačné osobitosti médiareči je vhodné na báze jej rôznorodosti, ktorá sa v danej komunikačnej oblasti sformovala. V druhom rade funkčná štylistika nezohľadňuje jazykový materiál, ktorý má v masmediálnej komunikačnej sfére svoje miesto, hoci nie je vytváraný samotnými masmédiami, ale do masmediálnej komunikácie preniká z iných sfér komunikačnej praxe spoločnosti. V podmienkach mediatizácie všetkých oblastí spoločenského pôsobenia takýto materiál predstavuje nezanedbateľnú časť informačného obsahu. Navyše ho nemožno v médiaskfére vnímať ako cudzorodý prvok, pretože sa v nej riadi jej zákonmi, podlieha jej pravidlám, t. j. dostáva sa do poľa pôsobnosti mediálnej logiky.

S ohľadom na vyjadrenú metodologickú „bezradnosť“ publicistického štýlu ako lingvistickej kategórie pri charakterizácii aktuálnej médiarečovej praxe sa nastoľuje požiadavka určenia nových, primeraných explanačných kategórií. Jednu z nich môže predstavovať ponímanie médiareči ako súboru všetkých jej variet, ktoré sa realizujú v médiapriestore (Добросклонская 2008; Коньков 2016). V nadväznosti na takýto výklad terminologického obsahu pojmu médiareč niektorí lingvisti pripomínajú nevyhnutnosť rozlišovania a porovnávania dvoch variet médiareči na základe kritéria pôvodu: prvou je médiareč vytvorená bezprostredne v masmediálnom komunikačnom prostredí a druhou je sústava mnohých rozličných štylistických variet sformovaných mimo médiaskféry, avšak funkčne ukotvených v prostredí médií (porov. napr. Коньков 2016a). Prvá varieta potom zodpovedá chápaniu publicistického štýlu vo funkčnej štylistike; druhá varieta však vyžaduje vymedzenie nového

prístupu k jej opisu, ktorý by vyhovoval rôznorodej povahe jej ontologických vlastností, keďže „jej súhlasné črty sú menej výrazné a presvedčivé než črty odlišnosti“ (Коньков 2016b, s. 122). Osobitosti médiareči, jej jednotlivé vlastnosti predstavujú predmet lingvistického záujmu v rámci aktuálnych štylistických výskumov (porov. Hoffmannová – Homoláč et al. 2016; Orgoňová – Bohunická 2018; Orgoňová – Kazharnovich 2020). Dnes ide v prvom rade o hľadanie adekvátnej metodológie skúmania médiareči vo všetkej jej mnohostrannosti a mnohotvárnosti. V. I. Koňkov poukazuje najmä na možnosť interpretácie médiareči z hľadiska pojmu *fraktálu* ako štruktúry, pozostávajúcej z častí, ktoré sa v istom zmysle podobajú celku (Коньков 2016b).

Ponúka sa i možnosť hľadať riešenie otázky vymedzenia paradigmy skúmania médiareči i v nových výskumných prúdoch v štylistike, akými sú médiaštylistika (Клушина 2019), internetová štylistika (Тошович 2015) alebo multimediálna štylistika (Тошович 2018; Клушина 2020; Чернявская 2015). Médiaštylistika sa považuje za samostatnú oblasť štylistiky, ktorá sa zaoberá „skúmaním fungovania jazyka v médiapriestore“ (Клушина 2019, s. 35 – 38). Médiaštyl predstavuje primárnu výskumnú kategóriu médiaštylistiky, neredukujúcu sa na pojem publicistického štýlu. Médiaštyl je polyfunkčný a figuruje ako štylistická kategória so „samostatnou intencionálno-naratívnou organizáciou“: intencnosť odhaľuje jeho univerzálnosť a naratívna štruktúra – jeho kultúrne podmienené vlastnosti (Клушина 2019, s. 36). Pokiaľ sa médiadiskurz poníma ako systém médiatextov, tak médiaštyl možno charakterizovať ako špecifikum tohto systému.

Vyčleňujúc internetovú štylistiku ako okruh záujmu lingvistických bádání, B. Tošović charakterizuje internet ako svojbytný štylistický priestor vzhľadom na jeho štruktúru, zacielenú na realizáciu troch základných procesov: informovania, komunikácie a ovplyvňovania (Тошович 2015, s. 28). Prostredníctvom internetovej štylistiky sa jednak skúmajú tradičné funkčné štýly cez prizmu ich realizácie v digitálnom priestore, jednak sa vynakladá úsilie na vytvorenie klasifikácie internetových štýlov (napr. e-mailový, twitterový, blogerský a pod.).

Na možnosť konštruovania elektronického štýlu (e-štýlu) ako „štýlového modelu, ktorý sa viaže s elektronicky podmienenou komunikáciou“, poukazuje vo svojej štúdii V. Patráš (2014). Bádateľská pozornosť je v tomto prípade orientovaná na určenie inštrumentária špecifikácie nového štýlu cez formovanie synergického konštruktu štýlotvorných činiteľov v elektronickom prostredí.

Multimediálna štylistika sa zaujíma o špecifiká fungovania verbálnych i neverbálnych znakov rôznej semiotickej povahy v internetovej komunikácii. Multimediálnosť v internetovej komunikácii umožňuje „prejaviť“ štylistický potenciál internetového textu na každej úrovni jeho kódovania, čo vedie k silnému multimodálnemu účinku“ (Клушина 2020, s. 20). Multimediálna štylistika si kladie za cieľ odhaliť

nepoznané štylistické „možnosti“ internetovej komunikácie, v ktorej základe leží konvergencia multimédia a používanie rozmanitých znakových systémov na ploche jediného multimediálneho textu.

Následkom uvedených skutočností sa v rámci súčasnej štylistiky skúmanie médiareči ako typu rečovej praxe, ovplyvnenej mediatizáciou sfér sociálnej činnosti, javí ako metodologicky nejednoznačná otázka. Mediatizácia významne rozšírila hranice médiasféry a transformovala jej základné charakteristiky, čo viedlo k nutnosti prehodnotenia ontologických vlastností publicistického štýlu. Súčasný štylistický výskum publicistického prejavu sa realizujú ako v intenciách tradičnej funkčnej štylistiky, tak i v súlade s východiskami nových výskumných smerov, založených na vymedzení takých štylistických modelov, ako sú médiastýl, internetový štýl alebo elektronický štýl. V rámci predkladanej štúdie vychádzame z pojmu *médiareč*, pričom považujeme za potrebné načrtnúť jej základné charakteristiky, podmienené informatizáciou komunikačného priestoru.

4. KOMUNIKAČNÉ CHARAKTERISTIKY MÉDIAREČÍ

Pod termínom *médiareč* chápeme reč, realizujúcu svoju funkciu v priestore médií, v základe ktorej leží mediálna varieta jazyka, vyznačujúca sa vlastnými mediálnymi (jazykovými, rečovými a komunikačnými) normami. Používaním terminologického výrazu *médiareč* nenaznačujeme zámer kontrastívnej analýzy jej charakteristik vo vzťahu k pojmu *publicistická reč*; náš úmysel spočíva skôr v snahe upriamiť pozornosť na zložitejšiu kategoriálnu povahu médiareči, vyplývajúcu z jej fungovania nielen v tradičných, ale aj v takzvaných nových médiách, teda v informačnom priestore. Súčasná médiareč nepochybne disponuje všetkými základnými charakteristikami vystihujúcimi aj pojem *publicistický štýl* v jeho tradičnom chápaní: informatívnosť, aktuálnosť, persuzívnosť atď. Jednako v podmienkach mediatizácie a radikálnej demokratizácie súčasnej spoločnosti, ktorá sa vyznačuje vysokým stupňom angažovanosti neodbornej verejnosti do rôznych sfér odbornej komunikácie (Dolník 2017), sa nielen obsahovo transformujú ontologické vlastnosti médiareči, ale tiež sa vynára potreba definovania jej nových kategoriálnych atribútov. V nasledujúcich odsekoch preto uvedieme základné komunikačné charakteristiky médiareči v jej dnešnej podobe: vyzdvihneme jednak charakteristiky tradičné (s dôrazom na dištinkciu v ich súčasnej realizácii), jednak charakteristiky nové, motivované novými komunikačnými okolnosťami.

Súčasná médiareč si nesporne zachováva atribút **informatívnosti**. Obsahová náplň samotného kritéria informatívnosti sa však v pomeroch jednoduchej dostupnosti odborných i neodborných informácií na rozmanité témy v internetovom priestore markantne redukuje ako po stránke kvantitatívnej, tak i po stránke kvalitatívnej. Atribút informatívnosti vo vzťahu k súčasnej médiareči v podstate stráca

komponent novosti a obsahovej závažnosti. Povedať (vysloviť, napísať) sa javí dôležitejším než informovať (obsiahnuť novostnú hodnotu). Kvantitatívny parameter „prezeranosti“ textu sa stáva podstatnejším než parameter jeho „čítanosti“. Informačný obsah v súčasnom médiaskve sa formuje cestou extenzie, čo má nevyhnutne za následok vznik a šírenie nedôveryhodných informácií; zároveň s tým dochádza aj k uvedomeniu si naliehajúcej potreby zvyšovania mediálnej gramotnosti adresáta.

Médiareč sa vyznačuje **aktuálnosťou**, späťou i s výberom pokrývanej témy, i s ponímaním nevratnosti médiareči. K médiatextom sa síce možno opakovane pri-navracáť (prečítať/vypočúť si ich znova), to však neznamená anuláciu podmienok prítomnosti médiareči v súradniciach „tu a teraz“ – v určitom sociokultúrnom a komunikačnom kontexte. Zmena týchto kritérií vyúsťuje do zmeny adresátovej percep-cie médiatextu. V okolnostiach súčasnej médiaskféry je parameter aktuálnosti obzvlášť signifikantný vzhľadom na vysokú rýchlosť šírenia informácií.

Médiareč je tiež charakterizovaná **intenčnosťou**; jednak vo význame všeobecnej diskurzívnej intencie (napríklad informovať, presvedčiť, zabaviť a pod.), jednak vo význame individuálnej autorskej intencie. Autor určitým spôsobom vyberá, štruktúruje a vykladá informácie tak, aby svoj zámer dokázal prezentovať vo zvolenom ideologickom kľúči. Súčasný internetový priestor umožňuje a predpokladá aktívnu účasť na utváraní médiadiskurzu; účastníkov nepredstavujú iba profesionálni novinári, ale aj profesionáli z iných než mediálnych sfér či neodborníci z rôznych spoločenských vrstiev, čo vo výsledku prispieva k polyfónickosti médiareči.

Súčasná komunikačná paradigma posilňuje **antropocentrickosť** médiareči; tá sa na jednej strane prejavuje ako zreteľne vyjadrený autorský zámer, na druhej strane ako cieľavedomá orientácia médiareči vyhovovať komunikačným požiadavkám (z hľadiska obsahu, spôsobu podania, voľby jazykových prostriedkov a pod.) adresáta. V mediálnej vede nadobúda kontúry humanistická koncepcia médií, ktorá integruje množstvo rozličných prístupov a na centrálnu pozíciu svojich bádání kladie človeka (porov. Клушина 2019, s. 126 – 129).

Médiareč je zároveň **naratívna** a predstavuje symbiózu niekoľkých naratívov súčasne, napr. autorského naratívu (autorské vnímanie opisovaných udalostí, javov, tém), naratívu odborníkov, naratívu očitých svedkov a pod. V dnešnej podobe médiareči, keď adresát disponuje možnosťou bezprostredného podieľania sa na utváraní okruhu informácií (predovšetkým prostredníctvom komentárov), sa formuje aj naratív adresáta.

Multimediálnosť predstavuje nezanedbateľnú kategoriálnu vlastnosť súčasnej médiareči. Nejde len o polykódovosť publicistického textu ako štruktúry, v ktorej sa informácia odovzdáva prostredníctvom rôznych kódov (verbálneho, vizuálneho, audiálneho), ale aj o zapojenie symbolov nepísmenovej povahy, ikonických znakov, symbolov emócií a pod. V súčasnej médiaskfére sa tak formuje nový žáner publicis-

tického textu – multimedialný príbeh (porov. Выровцева 2016; Симакова – Панюкова 2017).

Mediatizácia všetkých oblastí spoločenského života zvyšuje **štylistickú heterogénnosť** médiareči. Médiasféra nadobúda funkciu platformy určenej na komunikáciu odborníkov z najodlišnejších oblastí, pričom v jej hraniciach jestvujú profesionálne žurnalistické texty i texty neodbornej verejnosti. Etablovanie hraničných typov diskurzov (médiamedicínsky, médiapolitický, médiakultúrny atď.) poskytuje dôkaz o štylistickej transformácii médiapriestoru.

Vyznačujúc sa **interakčným charakterom**, súčasná médiareč predstavuje aj proces, aj produkt interakcie medzi účastníkmi komunikácie (ako reálnymi, tak i potenciálnymi). Moc nad informačným obsahom médiatextu a nad jeho formou a spôsobom podania nie je sústredená výlučne v rukách autora; obsah a všetky jeho aspekty vznikajú s ohľadom na požiadavky recipienta. Navyše, súčasná médiasféra oprávňuje recipienta zastávať pozíciu plnohodnotného participanta médiakomunikácie: prezentovať svoj názor, kritizovať, klásť otázky, vyjadrovať pochybnosti, súhlasiť alebo odporovať (napr. prostredníctvom komentárov k médiatextu zverejnenému na internete) či dokonca vplývať na „aktuálnosť“ médiatextu (množstvo verbálnych a neverbálnych reakcií na text má dosah na jeho rating, na počet prezretí). Výsledný komunikát tak prezentuje pluralitu názorov.

Interakčnosť médiareči je úzko spojená ešte s jednou jej charakteristikou – **dialogickosťou**. Vo funkčnej teórii štylistiky je publicistický štýl, tak ako i ostatné štýly s výnimkou hovorového, určený kategóriou monologickej (porov. Mistrik 1997). Jednako je však súčasná médiareč vo svojej podstate dialogická⁷. Vo vzťahu k médiareči dnešnej doby je možné vymedziť tri úrovne dialogickosti. Prvú úroveň možno charakterizovať ako implicitnú dialogickosť: každý text nadobúda svoje stvárnenie v určitom lingvokultúrnom prostredí, v istých podmienkach a v rámci aktuálneho kontextu (sociálneho, politického, ekonomického atď.). Do úvahy sa berie „skúsenosť“ (v najširšom zmysle slova) predchádzajúcich textov. Druhá úroveň predpokladá explicitnú dialogickosť (textové včlenenie priamej reči komunikačného partnera, citátu, odkazov, precedenčných mien atď.). Identifikácia tretej úrovne dialogickosti súvisí s pôsobením médiatextu v internetovom priestore a možnosťou adresáta vyjadriť svoju mienku, t. j. byť plnohodnotným (aktívnym) účastníkom médiakomunikácie.

Súčasnú médiareč možno vnímať ako **marketizovanú**. Informatizácia komunikačného priestoru vedie k významnému nárastu objemu informácií a k zvýšeniu rýchlosti ich šírenia. V spätosti s týmto sa intenzifikuje „boj o čitateľa (diváka, poslucháča)“, o jeho pozornosť a záujem, ktoré sa autori médiatextov snažia pritaľhovať a udržať aj výberom „pôsobivého“ spôsobu podania informácií. Médiareč sa tak stá-

⁷ Pojem *dialogickosti* chápeme v súlade s koncepciou M. M. Bachtina (1980).

va „podnecujúcou“ a „predávajúcou“. Kritériá spisovnosti, dodržiavania komunikačných noriem publicistického prejavu sa deaktualizujú, ustupujúc z vedúcej pozície kritériu tzv. klikbajtovosti textu. Z pohľadu marketizácie možno hovoriť aj o **beletrizácii** médiareči; médiareč sa usiluje byť príťažlivá, pochopiteľná a zaujímavá aj za cenu negatívneho dosahu na obsahovú stránku médiatextu a zníženia serióznosti média a úrovne recipientskej dôvery.

V podmienkach mediatizácie sociálnej reality nemožno nami vymedzené komunikačné charakteristiky médiareči považovať za vyčerpávajúcu enumeráciu. Súčasná médiareč je komplexná a nejednoznačná. Výskum jej kategoriálnych charakteristík vnímame ako jeden z možných spôsobov riešenia otázky stanovenia hraníc publicistického štýlu informačnej doby.

5. ZÁVER

Z mediatizácie ako procesu i výsledku pôsobenia médií na najdôležitejšie aspekty spoločenského života plynú závažné dôsledky ako pre sociálnu, tak aj pre mediálnu realitu. Na jednej strane sa pod vplyvom médií transformujú sociálne vzťahy a sociálna prax: modifikujú sa spôsoby a formy komunikácie, zanikajú medzidiskurzívne hranice, súkromné sa mení na verejné a naopak. Na mediatizáciu sa viažu nové vzorce organizácie spoločenských a kultúrnych vzťahov, nové spôsoby chápania a štruktúrovania reality. Na druhej strane má mediatizácia dosah aj na samotnú médiasféru, rozširujúc tak hranice médiadiskurzu, transformujúc funkčnú predstavu o publicistickom štýle a vytvárajúc tým nové perspektívy jeho lingvistickeho skúmania.

Významnou skutočnosťou je aj štylistický rozmer mediatizácie. Zadáva serióznu otázku týkajúcu sa transformácie kategoriálnych charakteristík publicistického štýlu, stimulujúc hľadanie metódy jej riešenia: prostredníctvom modifikácie jestvujúcich štylistických kategórií (integrálna teória štýlu), pomocou zavedenia nových štylistických modelov (pojem médiáštylu, internetového štýlu, elektronického štýlu) alebo cestou skúmania súčasnej podoby médiareči v jej mediálnom a lingvistickom aspekte s cieľom čo najvernejšie zachytiť jej povahu. Pojem *médiareč* disponuje potenciálom obsiahnuť všetku rôznorodosť rečovej praxe súčasných médií, preto sa nám výskum jej komunikačných charakteristík ukazuje ako jeden z efektívnych spôsobov vymedzenia kontúr publicistického štýlu súčasnej informačnej éry.

Literatúra

- ALTHEIDE, D. L. – SNOW, R. P. (1979): *Media Logic*. Beverly Hills: Sage.
BACHTIN, M. M. (1980): *Román jako dialog*. Praha: Odeon.

- CASTELLS, M. (2010): *The information age: Economy, society and culture*. Oxford: Wiley Blackwell.
- DOLNÍK, J. (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda.
- DRIESENS, O. – RAEYMAECKERS, K. et al. (2010): Personalization according to politicians: A practice theoretical analysis of mediatization. In: *Communications: The European Journal of communication research*, 35/3, s. 309 – 326. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/249940039_Personalization_according_to_politicians_A_practice_theoretical_analysis_of_mediatization (cit. 22. 10. 2021).
- GAJDA, S. (2015): Актуальные задачи стилистики. In: *Актуальные проблемы стилистики*, 1, s. 11 – 21. Dostupné na: https://d86c7489-86c0-4d81-945c-14c75c2ffd78.filesusr.com/ugd/a086c1_2b52d-83c385b4ec4a85276d86fa32f3e.pdf (cit. 10. 11. 2021).
- GAJDA, S. (2018): Стил – медиа – современное преобразование мира. In: *Актуальные проблемы стилистики*, 4, s. 13 – 27. Dostupné na: https://d86c7489-86c0-4d81-945c-14c75c2ffd78.filesusr.com/ugd/a086c1_ed58307229a5458188c99c88c95c8ac2.pdf (cit. 10. 11. 2021).
- HEPP, A. – HJARVARD, S. – LYNDYBY, K. (2015): Mediatization: Theorizing the interplay between media, culture and society. In: *Media, Culture & Society*, 37/2, s. 314 – 324.
- HEPP, A. – KROTZ, F. (2014): Mediatized worlds – understanding everyday mediatization. In: Hepp, A. – Krotz, F. (eds.): *Mediatized worlds: Culture and society in a media age*. London: Palgrave, s. 1 – 15. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/275824139_Mediatized_worlds_Culture_and_society_in_a_media_age (cit. 22. 10. 2021).
- HJARVARD, S. (2008a): The mediatization of religion: A theory of the media as agents of religious change. In: *Northern Lights*, 6/1, s. 9 – 29. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/233605968_The_mediatization_of_religion_A_theory_of_the_media_as_agents_of_religious_change (cit. 22. 10. 2021).
- HJARVARD, S. (2008b): The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change. In: *Nordicom Review*, 29/2, s. 105 – 134. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/242319277_The_Mediatization_of_Society_A_Theory_of_the_Media_as_Agents_of_Social_and_Cultural_Change (cit. 22. 10. 2021).
- HJARVARD, S. (2013): *The Mediatization of culture and society*. London: Routledge.
- HOFFMANNOVÁ, J. – HOMOLÁČ, J. et al. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- JENSEN, K. B. (2007): Contexts, cultures and computers. The cultural contexts of mediated communication. In: Jensen, K. B. (ed.): *A Handbook of Media and Communication Research*. London: Routledge, s. 171 – 190.
- KROTZ, F. (2009): Mediatization: A concept with which to grasp media and societal change. In: Lundby K. (ed.): *Mediatization: Concept, changes, consequences*. New York: Peter Lang, s. 21 – 40.
- MARTIN, W. J. (1988): *The Information Society*. London: Aslib.
- MCLUHAN, M. (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- ORGOŇOVÁ, O. – KAZHARNOVICH, M. (2020). Интерпретация языка медиа в словацкой стилистике. In: Дускаева, Л. П. (ed.): *Медиалингвистика славянских стран*. Москва: Флинта, s. 149 – 171.
- PATRÁŠ, V. (2014): O (ne)konštituovaní štýlu v elektronicky podmienenej komunikácii. In: Kesselová, J. – Imrichová, M. – Ološtiak, M. (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 179 – 190. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova4/subor/Patras.pdf> (cit. 10. 11. 2021).
- SCHULZ, W. (2004): Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. In: *European Journal of Communication*, 19/1, s. 87 – 101.
- THOMPSON, J. B. (1995): *The media and modernity: A social theory of the media*. Stanford University Press.

- TOŠOVIĆ, B. (2015): *Интернет-стилистика*. Москва: ФЛИНТА: Наука.
- TOŠOVIĆ, B. (2018): Мультимедиаальная стилистика. In: Dojčinović, D. – Milašin, G. (eds.): *Мультимедиаална стилистика*. Баяна Лука: Графид, s. 133 – 154. Dostupné na: https://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Kommissionen/docs/Dojcinovic_Milasins_Multimedijalna_stilistika_2019.pdf (cit. 10. 11. 2021).
- ВАРТАНОВА, Е. Л. (2009): СМИ и журналистика в пространстве постиндустриального общества. In: *Медиаскоп*, 2. Dostupné na: <http://www.mediascope.ru/node/352> (cit. 10. 11. 2021).
- ВЕЩИКОВА, И. А. (2020): Медиаареч в координатах функциональной стилистики. In: *Актуальные проблемы стилистики*, 6, s. 41 – 49. Dostupné na: https://d86c7489-86c0-4d81-945c-14c75c2ffd78.filesusr.com/ugd/a086c1_a758c3a6fccd4ad3b8796686c7ee3ee5.pdf (cit. 10. 11. 2021).
- ВЫРОВОЦЕВА, Е. В. (2016): Мультимедийная история: технологии & творчество In: *Знак: проблемное поле медиаобразования*, 22/5, s. 51 – 58. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/multimedijnaya-istoriya-tehnologii-tvorchestvo> (cit. 10. 11. 2021).
- ГОРОШКО, Е. И. (2009): *Информационно-коммуникативное общество и гендер*. Харьков: ФЛП Либуркина Л. М.
- ДОБРОСКЛОНСКАЯ, Т. Г. (2008): *Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаареч*. М: ФЛИНТА: Наука.
- КЛУШИНА, Н. И. (2019): *Медиастилистика*. Москва: ФЛИНТА.
- КЛУШИНА, Н. И. (2020): Мультимедиаальный код языка и его роль в политической лингвистике. In: *Политическая лингвистика*, 84/6, s. 19 – 25. DOI 10.26170/pl20-06-02 (cit. 10. 11. 2021).
- КОЖИНА, М. Н. – ДУСКАЕВА, Л. Р. – САЛИМОВСКИЙ, В. А. (2008): *Стилистика русского языка*. Москва: ФЛИНТА.
- КОНЬКОВ, В. И. (2016a): Медиаареч: содержание понятия и принципы. In: *Мир русского слова*, 3, s. 58 – 63. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediarech-soderzhanie-ponyatiya-i-printsipy-analiza> (cit. 10. 11. 2021).
- КОНЬКОВ, В. И. (2016b): Принципы описания актуальной медиааречи. In: *Актуальные проблемы стилистики*, 2, s. 106 – 114. Dostupné na: https://d86c7489-86c0-4d81-945c-14c75c2ffd78.filesusr.com/ugd/a086c1_f0bfab870e5046318c80b2c607b9d0a4.pdf (cit. 10. 11. 2021).
- МАНСУРОВА, В. Д. (2010): „Медийный“ человек как проекция дигитальной онтологии. In: *Известия Алтайского государственного университета*, 66/2, 116 – 120. Dostupné na: <http://izvestia.asu.ru/2010-2-2/phll/TheNewsOfASU-2010-2-2-phll-03.pdf> (cit. 10. 11. 2021).
- СИМАКОВА, С. И. – ПАНЮКОВА, С. А. (2017): Мультимедийная история и ее особенности. In: *Вестник Челябинского государственного университета*, 108/9, s. 58 – 66. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/multimedijnaya-istoriya-i-eyo-osobennosti> (cit. 10. 11. 2021).
- ЧЕРНЯВСКАЯ, В. Е. (2015): Медиаальность: опыт осмысления формирующейся парадигмы в лингвистике. In: *Медиалингвистика*, 6/1, s. 7 – 14. Dostupné na: <https://medialing.ru/medialnost-opyt-osmysleniya-formiruyushchejsya-paradigmy-v-lingvistike/> (cit. 10. 11. 2021).
- ШМЕЛЕВ, Д. Н. (1989): Функционально-стилистика дифференциация языковых средств. In: Шмелев, Д. Н.: *Грамматические исследования. Функционально-стилистика аспект: Суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика*. Москва: Наука, s. 3 – 32.
- ШМЕЛЕВА, Т. В. (2015): Медиаизация как феномен современной культуры и объект исследования. In: *Вестник Новгородского государственного университета*, 90/7, s. 145 – 148. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatizatsiya-kak-fenomen-sovremennoy-kultury-i-obekt-issledovaniya> (cit. 22. 10. 2021).

KORELÁCIA MEDZI TEMPORÁLNYM VÝZNAMOM ANTEPRÉTERITA A TEXTOM V SLOVENČINE

Jana Kesselová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 1, Prešov

E-mail: jana.kesselova@unipo.sk

KESSELOVÁ, Jana: Correlation between the temporal meaning of the antepreterite and the text in Slovak. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 37 – 60.

Abstract: Research on the relationship between antepreterite (AnteP) and text focuses on the following questions: (a) To what extent is an antepreterite a living form in Slovak? (b) Does antepreterite function as a grapheme with a temporal function or is it a stylistic variant of the preterite (past tense)? (c) How do the functions of antepreterite correlate with the oral/written realization of the text and its stylistic differentiation (scientific/ journalistic style)? The research is carried out on the extensive material of the corresponding sub-corpora of the Slovak National Corpus and the Slovak Spoken Corpus. The results can be summarized as follows: (a) AnteP is a marginal form, its frequency in the written text has significantly decreased since the mid-1990s; in orally realized communication, its speakers are mainly in the 70-90 age range. At the same time, however, it is a living form in some specific functions: in spoken text, as a means of social and personal deixis, it characterizes a person using what he or she has had. In memoir narrative, it signals the experience of spatial, temporal, and generational distance. In the scientific style, the AnteP of communicative verbs dominates. It specifically functions as a means of intertextuality. In the 1st person singular (*as I had told/ako som bol povedal; as I had written/ako som bol napísal*) it refers to a communicative act from the quite recent past. From a temporal identifier, it becomes a pragmatic comment. In the journalistic style, the rate of representation of AnteP is the lowest, but the rate of innovation of its form and function is the highest. Antepreterite is most prominent in journalistic texts as a stylistic variant of preterite and a part of the individual personal style of an author.

Keywords: antepreterite, reminiscence narration, intertextuality, pragmatic commentary, personal style, Slovak

Článok v skratke:

- Štúdia podáva odpoveď na otázku: je antepreteritum v slovenčine ešte živým tvarom?
- Zistenia o antepreterite sú založené na dátach Slovenského hovoreného korpusu a podkorpusoch publicistických a náučných textov.
- Okrem známych temporálnych funkcií antepreteritum plní aj ďalšie funkcie motivované pragmaticky a sociálno-personálnou deixou.
- Najvzácnejšie sa vyskytuje v publicistickom štýle, avšak s tvarovými inováciami a špeciálnymi funkciami (irónia a žartovnosť textu, egocentrizmus tvorcu).
- Funguje skôr ako štylistický variant préterita než samostatná graméma kategórie času v slovenčine.

1. ÚVOD

Štúdia venovaná stému výročiu narodenia Jozefa Mistríka je inšpirovaná výskumom verbálneho času, na ktorý sa nahliada v komplexných jazykových, textových a kontextových súvislostiach. V rozsahovo nevelkej, zato podnetnej štúdii *Korelácia medzi temporálnym významom slovesa a textom* J. Mistrík (1983, s. 102 – 105) analyzuje, ako sa používatelia slovenčiny vyrovnávajú s rozporom medzi potrebou pomenovať paletu rozličných reálnych a fiktívnych dejov v časových súvislostiach na jednej strane a pomerne obmedzeným repertoárom verbálnych časov v gramatickom systéme slovenčiny na strane druhej. Tento nesúlad sa podľa J. Mistríka (1983, s. 105) rieši tak, že sa „temporálny význam slovesa potenciálne vyjadruje iba v texte alebo v situácii analyticky, s pomocou ďalších lingvistických alebo paralingvistických prostriedkov“.¹ Za kľúčové prostriedky, uplatňujúce sa v slovenčine na spresnenie časových súvislostí a korelujúce s verbálnym časom, autor pokladá najmä:

- a) súčinnosť gramatickej kategórie času a vidu;
- b) adverbiálne determinanty;
- c) lexikálnu sémantiku slov, ktorá implikuje časovú sekvenciu dejov, pričom nejde len o verbá (napr. *odchádzali* a *vracali sa*), ale aj substantíva (*otec* a *syn*, *učiteľ* a *žiak*);
- d) paralingvistické prvky, hlavne intonáciu; napríklad tvar verba *ideme* s nociónálnou intonáciou implikuje prítomnosť, kým tvar *ideme* so stimulujúcou intonáciou (prípadne aj gestom) zameranie na budúci dej, *ideme* = *pôjdeme*.

J. Mistrik (1983, s. 104) uzatvára, že výsledkom sú spojenia gramatického tvaru a mimogramatických prostriedkov s funkciou precizovať časové vzťahy v texte. Výsledkom kooperácie sú podľa autora analytické výrazy, ktorých jednou zložkou je gramatický tvar a druhou mimogramatické prostriedky. Ide o súčinnosť verbálneho času s prostriedkami diferencovanej povahy. Okrem toho sa používa označenie analytické tvary,² ktorých „jedným členom je sloveso v gramatickej podobe a druhým členom je rozvíjajúce slovo, ktoré je nositeľom sémy bližšie determinujúcej príslušný slovesný tvar. Determinujúcim slovom býva adverbiálne alebo deiktické slovo.“

Aktualizácia temporálneho významu slovesa v texte a spolupôsobenie verbálneho času s ďalšími (ne)gramatickými prostriedkami pri vytváraní výrazovej kvality textu je inšpiratívnou témou, ktorú, na rozdiel od 80. a 90. rokov minulého storočia, možno skúmať na štýlovo diferencovaných korpusových dátach veľkého rozsahu a v kontextových súvislostiach. Tému štúdie špecifikujeme analogicky s citovanou štúdiou J. Mistríka (1983, s. 102 – 105) ako korelácia medzi temporálnym významom antepreterita a štýlovo diferencovaným textom. Pozornosť orientujeme na antepreteritum

¹ V citácii a parafráze textu J. Mistríka ponechávame termíny *lingvistický*, *paralingvistický*, v ostatnom texte preferujeme termíny *lingválny* a *paralingválny*.

² Tento typ spojení by sme už hodnotili nie ako analytický tvar verba, ale ako verbálnu syntagmu.

ako okrajový verbálny čas, ktorému sa venovala (v porovnaní s ostatnými verbálnymi časmi) aj okrajová pozornosť. V citovanej štúdii sa antepreteritum zmieňuje len periférne v súvislosti s jeho tvarovou stránkou. Okrem tvaru typu *bola videla* sa uvažuje o analytickom vyjadrení pomocou préterita a deiktického časového limitátora *predtým* (Mistřík 1983, s. 104).

2. SÚČASNÝ STAV PROBLEMATIKY

Stav výskumu antepreterita³ v slovenčine bol čiastočne zhodnotený v štúdii *Antepreteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení a konaní človeka* (Kesselová 2021, s. 91 – 111). Výskum sa zacieloval na odkrytie fragmentu súvislostí medzi použitím antepreterita a sémantikou verb zodpovedajúcou kategóriám z názvu štúdie. V tomto výskume nazeráme na fungovanie antepreterita z perspektívy štýlovo diferencovaných textov a z hľadiska dichotómie ústnosť – písomnosť. Uvedenému aspektu výskumu prispôbujeme i zhodnotenie stavu poznania.

V starších štúdiách je v centre pozornosti tvarová stránka antepreterita. H. Běličová (1998, s. 83 – 85) sa v porovnávacom výskume morfológie slovanských jazykov v súvislosti s antepreteritom tiež orientuje na tvarovú stránku. Skúma vzťah medzi (ne)prítomnosťou gramatickej morfémy v *l*-ových tvaroch préterita na jednej strane a pestrosťou používaných verbálnych časov na označenie minulých dejov v jazyku na druhej strane. Podľa autorky spravidla platí, že v jazykoch s nulovou gramatickou morfému v *l*-ových tvaroch préterita (alebo nulovou aspoň v tretej osobe, čo je aj prípad slovenčiny), je préteritum jediný alebo aspoň základný verbálny čas na pomenúvanie dejov pred momentom prehovoru. V takých jazykoch sa môže uplatňovať antepreteritum ako vedľajší verbálny čas. Naopak, explicitne vyjadrenú gramatickú morfému v *l*-ových tvaroch všetkých osôb poznajú v jazykoch, v ktorých je sústava slovesných časov bohatá.

Vzťah medzi antepreteritom a textom sa osobitne neskúma, výnimkou je zmienka o príznaku živosti a archaickosti. Podľa H. Běličovej (1998, s. 84) na rozdiel od češtiny, v ktorej je antepreteritum časom archaickým, je v slovenčine stále živým prostriedkom. Autorka tvrdenie nedokladá argumentačne ani materiállovo, záver zrejme odvodzuje z časovo predchádzajúcej štúdie G. Horáka (1993, s. 92 – 93), v ktorej sa živosť antepreterita vysvetľuje špecifickými funkciami, ktoré plní pri vymedzovaní temporálnych relácií: dej uskutočnený pred iným minulým dejom, dávny dej a ukončený dej (a to aj v prípade antepreterita imperfektív).

³ V štúdii používame iba termín antepreteritum, a to s ohľadom na okolnosti historického vývinu tohto tvaru. Pluskvamperfektum je diferencované a predčasnosť/dávna minulosť nie je jeho jedinou funkciou. Máme na mysli výklad R. Krajčoviča (s. 141 – 142), ktorý uvádza, že zo starého (aoristového) pluskvamperfekta sa vyvinul podmienovací spôsob. Na označenie dávnych dejov, ktoré prebiehali pred inými dejmi, sa utvorilo nové pluskvamperfektum. Podľa autora je tento tvar známy najmä zo stredoslovenskej oblasti, v spisovnej slovenčine najmä v staršej fáze jej vývinu. Tu sa však spravidla používal iba fakultatívne s cieľom zdôrazniť vzdialenú minulosť deja (ide o tzv. antepreteritum).

Otázku, či je antepreteritum v slovenčine živým jazykovým prostriedkom, v teoretickej reflexii verbálnych časov nachádzame pravidelne, pričom odpoveď na ňu nie je a ani nebola jednoznačná. J. Orlovský (1947, s. 227) na základe dokladového materiálu tvrdí, že antepreteritum sa v spisovnej slovenčine hojne používa najmä v náukovej próze. Na druhej strane J. Horecký v recenzii *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1947) uvádza, že „predminulý čas v spisovnej slovenčine je iba štylistickým variantom, vyskytujúcim sa len sporadicky u niektorých našich autorov“ (cit. podľa Orlovského 1947, s. 223). To by znamenalo, že antepreteritum neustupuje v súčasnosti, ako opakovane konštatujú analýzy synchronnej dynamiky morfolologickej sústavy spisovnej slovenčiny, ale bolo súčasťou individuálneho autorského štýlu vybraných autorov už aj v polovici minulého storočia.

Naopak, G. Horák (1966, s. 533 – 534) pokladá štylistické funkcie antepreterita za obmedzené, za základnú považuje temporálnu funkciu – vyjadriť predčasnosť. Z hľadiska jeho fungovania v štýlovo diferencovaných textoch sa tvrdí, že „antepreteritum má ešte skromnejšie možnosti druhotného (štylistického) používania ako preteritum. Antepreteritum vyjadruje dávnu (zdôraznenú) minulosť. Táto druhotná funkcia antepreterita sa úzko primkyna k jeho základnej funkcii. Keď totiž antepreteritum vyjadruje dávnominulý dej, aj tu vlastne ide implicitne o predčasnosť, pretože medzi časom príslušného deja a časom prehovoru (referovania o ňom) sa odohral (odohrával) dej, ba často niekoľko iných dejov“ (Horák 1966, s. 533 – 534). Dodajme, že materiálovú bázu výskumov antepreterita v slovenčine predstavovali exemplifikácie z *Prostonárodných slovenských povestí* P. Dobšinského, z próz realistov (Kukučín, Timrava, Tajovský) a ďalších autorov prózy a drámy prvej polovice 20. storočia, tlač je reprezentovaná minimálne.

Osobitný výskum korelácií medzi antepreteritom a štýlovo špecifickým textom predstavuje štúdia G. Horáka (1995, s. 141 – 146). Orientuje sa na antepreteritum v esejach V. Mináča. Konfiguráciu tvarov antepreterita verb dicendi a cogitandi (*bol som + povedal, vyhlásil, vyslovil sa, napísal, zapísal, zauvažoval, zamotal sa*) s tendenciou k opakovaniu možno hodnotiť ako jednu zo štýlových konštánt utvárajúcich individuálny personálny štýl esejí tohto autora. Antepreteritum v esejach V. Mináča funguje v kongruencii s neurčitými identifikátormi času a miesta (*pred pár mesiacmi, kedysi, neviem už kde a kedy, ešte celkom nedávno, kedysi za vojnového Slovenského štátu, v tom dávnom čase, vtedy už za nebohého času*). Z exemplifikácií vyplýva,⁴ že antepreteritum funguje v komplexných vzťahoch s inými prostriedkami neurčitosti, najčastejšie s neurčitými zámenami, pri ktorých sa neurčitosť intenzifikuje postfixom *–si* (*ktosi, kedysi, kdesi, ktorísi, akýsi, čosi*) a lexikálnymi prostriedkami navodzujúcimi presne nedefinovateľnú predstavu priestoru a času (*zväčša, no nie vždy; dávneho času; ešte celkom nedávno* + antepreteritum). Antepreteritum v skúmaných esejach

⁴ Komentár autorky k exemplifikáciám antepreterita v esejach V. Mináča uvedených v štúdií G. Horáka (1995, s. 141 – 146).

participuje na takej komplexnej výrazovej kvalite textu, akou je neurčitosť. Spojenie antepreterita s výrazmi neurčitosti možno vysvetliť kognitívno-mentálnym stavom produktora textu, ktorý sa rozpamätáva a uvedomuje si fragmentárnosť alebo nepresnosť minulej vlastnej spomienky alebo cudzej (reprodukovanej) reči. Neistota v spomínaní je prežívaným psychologickým stavom a kumulácia jazykových prostriedkov neurčitosti prirodzenou konzekvenciou. Na druhej strane, ak časovo-priestorové okolnosti udalosti predstavujú neurčité pozadie, viac vyniká figúra, ktorou je v prípade verb dicendi a cogitandi výpovedný obsah verbami uvedený.

J. Hoffmannová (2017) uvádza, že neurčitosť je možné vzťahovať jednak ku konceptu vágnosti a rozlišovať vágnosť sémantickú, pragmatickú, ontologickú, gnozeologickú a vágnosť späť s extenziou a intenziou; jednak k vlastnostiam jazyka (jazykových výrazov), k reči (textu, komunikácie) a k vedeckému metajazyku. V širšom chápaní sa neurčitosť vzťahuje i ku konceptu istotnej modality. K uvádzaným lexikálnym a gramatickým prostriedkom vyjadrovania neistoty o platnosti výpovedného obsahu (modálne slovesá, epistemické častice typu *asi*, *možno*, *hádám*, slovesné tvary futúra, kondicionálu, neurčité zámená s komponentom *-si*, *-koľvek*) možno podľa našich pozorovaní priradiť i tvary antepreterita.

Z novších štúdií venovaných štýlovej distribúcii antepreterita treba uviesť výskum na korpusovom základe J. Staškovej (2011, s. 165 – 173). Zo subkorpusu prim-2.1-vyv (2006) s rozsahom 55 miliónov tokenov vy excerpovala 134 dokladov na použitie antepreterita v umeleckých, odborných a publicistických textoch. Korpusová sonda ukázala, že antepreteritum je v slovenčine preferenčne späté s umeleckým textom, menej sa uplatňuje v náučnom a najmenej v publicistickom štýle. Dáta vyváženého korpusu preukazujú nasledujúci pomer v distribúcii antepreterita: 65 % umelecký štýl – 28 % náučný štýl – 7 % publicistický štýl. Autorka súčasne zisťuje, že štýlová distribúcia sa prelína s kritériom originál – preklad textu v tom zmysle, že antepreteritum má vyššie zastúpenie v prekladových textoch umeleckého a odborného štýlu na rozdiel od pôvodných domácich textov. Vyššiu mieru zastúpenia antepreterita autorka vysvetľuje tak, že je „zaujímavým stylistickým prostriedkom, ktorý môže svojim použitím oživiť umelecký text, respektíve umožní autorovi odborného textu exaktnejšie a výstižnejšie vyjadrenie“ (Stašková 2011, s. 165). Zistenie J. Staškovej korešponduje so stručnou zmienkou L. Dvonča (1984, s. 148), ktorý antepreteritum vymedzuje ako tvar používaný prevažne v hovorovom a umeleckom štýle, uplatňuje sa však aj v náučnom štýle.

Súčinnosť verbálneho času s prostriedkami diferencovanej povahy, na ktorú upozorňuje J. Mistrík v už citovanej štúdii (1983, s. 102 – 105), patrí k aktuálnym témam aj s časovým odstupom niekoľkých desaťročí. Spolupôsobenie viacerých kategórií, ktoré tvoria komplex časových sém, je predmetom výskumu M. Sokolovej a P. Žigu (Žigo 2014, s. 64 – 72; Sokolová – Žigo 2014). P. Žigo (2014, s. 64) pokladá konkrétny slovesný tvar za superpozíciu všetkých možností, ktoré je sloveso z hľadiska kategoriál-

nych významov schopné vyjadriť. S odkazom na teóriu B. Tošoviča uvažuje o výsledku spolupôsobenia a aktualizácie časových, modálnych a rezultatívnych sém v komunikácii, akoby šlo o novú kategóriu, tzv. slovesný kategoriál. Relácia medzi dobou komunikačného aktu a dobou realizácie deja (ktorá v prípade antepreterita vystupuje do popredia obzvlášť výrazne – dopln. autorka) sa v uvedenej štúdii vzťahuje k topologickým vlastnostiam usporiadanosť, jednosmernosť, spojitosť, jednorozmernosť a nekonečnosť. S ohľadom na povahu jazykového času sa systém vlastností koriguje a dopĺňa na systém vlastností, ktoré sú dištinktívnymi prvkami topológie deja: usporiadanosť, spojitosť, temporálna ohraničenosť, aspektuálna ohraničenosť a rezultatívnosť. Antepreteritum imperfektív pri vidových dvojiciach (napr. *bol som spomínal*) autor vymedzuje prítomnosťou vlastností usporiadanosť, spojitosť, temporálna ohraničenosť s obmedzením v perspektíve, t. j. v budúcnosti. Neprítomné sú vlastnosti aspektuálna ohraničenosť a rezultatívnosť. Pluskvamperfektum⁵ perfektív pri vidových dvojiciach (napr. *bol som spomenul*) je dané nielen prítomnosťou vlastností usporiadanosť, spojitosť, temporálna ohraničenosť s obmedzením v budúcnosti, ale aj prítomnosťou vlastností aspektuálna ohraničenosť a rezultatívnosť (Žigo 2014, s. 69). Pluskvamperfektum perfektív tantum sa vymedzuje rovnako prítomnosťou všetkých vlastností, t. j. usporiadanosť, spojitosť, temporálna ohraničenosť (bez obmedzenosti tejto vlastnosti v minulosti alebo v perspektíve), aspektuálna ohraničenosť a rezultatívnosť (Žigo 2014, s. 68).

3. CIEĽ VÝSKUMU A VÝSKUMNÉ OTÁZKY

Cieľom výskumu je verifikovať a rozšíriť poznanie o fungovaní antepreterita v slovenčine na rozsiahlom materiáli korpusových dát. Výskum je orientovaný jednak na sporné otázky načrtnuté v predchádzajúcej časti, jednak na spolupôsobenie medzi sémantickými triedami verb, ktoré sa v antepreterite používajú preferenčne, temporálnou sémantikou antepreterita a textom rôznych vlastností. Všeobecne vymedzený cieľ sa špecifikuje do výskumných otázok:

- a) Do akej miery je antepreteritum v slovenčine živým tvarom?
- b) Aká je korelácia medzi funkciami a sémantikou antepreterita na jednej strane a textom diferencovaným na báze protikladu ústnosť – písomnosť a náučný – publicistický štýl?
- c) Funguje antepreteritum ako samostatná graméma s temporálnou funkciou alebo je skôr príznakovým variantom jednej z nich (preterita)?

4. VÝSKUMNÁ METÓDA

Výskum sa realizuje pomocou dát *Slovenského národného korpusu*. Na výskum fungovania antepreterita v štýlovo a realizačne diferencovaných textoch sa využíva:

⁵ V rámci tabuľky dištinktívnych príznakov sa používajú termíny antepreteritum/pluskvamperfektum (Žigo 2014, s. 69).

- a) vyvážený podkorpus prim-9.0-public-vyv (355 miliónov slov s rovnakým zastúpením publicistických, umeleckých a odborných textov);
- b) podkorpus publicistických (informatívnych) textov prim-9.0-public-inf (cca 920 miliónov slov);
- c) podkorpus vedeckých, odborných a populárno-náučných textov prim-9.0-public-prf (117 miliónov slov);
- d) *Slovenský hovorený korpus* s-hovor-6.0 (transkripty viac ako 714 hodín zvukových záznamov s rozsahom 5,5 milióna slov, obsahujúce prehovory a ich prepisy v štandardnej slovenčine z celého územia Slovenska).⁶

Pri konštruovaní vyhľadávacieho vzorca vychádzame z gramatického tvaru antepreterita: préteritum verba *byť* vo funkcii gramatickej morfémy + *l*-ový tvar verba (*bol som urobil, bol si urobil...*). Antepreteritum má aj samotné verbum *byť* (*bol som býval, bol si býval...*). Z tvaru antepreterita je derivovaný vyhľadávací vzorec s limitom na vyhľadávanie v rámci vety a s ďalšími obmedzeniami, ktoré minimalizujú počet nežiaducich výsledkov a ktoré sa spresňovali empiricky na základe pozorovania získaných konkordancií. Výsledkom vyhľadávania je antepreteritum s kontaktnou pozíciou *l*-ových súčastí antepreterita (*bol zistil*), dištančnej pozícii (*bol jedného dňa zistil*) sme sa venovali samostatne (porov. Kesselová 2021, s. 91 – 111).

V zhode s očakávaním vyhľadávanie postupnosti *l*-ových tvarov zahŕňa aj tvary kondicionálu. Preto je ďalším krokom na tvorbu výskumnej vzorky negatívne filtrovanie tvarov s kondicionálovou morférou *by* a konjunkciami *keby, ak by, aby, žeby, sťaby, akoby, kiež by, bárs by* pomocou negatívneho filtra [word=“*.by“] a [word=“By“]. Tretím krokom je manuálne odstránenie nežiaducich výsledkov, v ktorých zakončenie na *-l* nereprezentuje *l*-ový tvar verba, napr. *bol omyl, bol šibal, bolo skvelo, bol Hrabal, bol Rafal, bol Nezval, bol Kryl, bol Nedbal, bola zúfala* (namiesto *bola zúfalá*), *bolo slúžilo* v kontexte *Pri prehliadke nás zaujal ešte jeden predmet. „To je takzvané bolo na kravatu,“ vysvetľuje Patrik, „bolo slúžilo ako doplnok ku kravátam vo westernových časoch...“* a pod.⁷

5. VÝSLEDKY VÝSKUMU

5.1. ANTEPRÉTERITUM V ÚSTNE REALIZOVANOM PREHOVORE

Doterajšie štúdie sa orientovali na výskum antepreterita v písaných textoch, z čoho prirodzene plynie otázka, do akej miery sa antepreteritum komunikačne realizuje pri hovorení, resp. aké funkcie v hovorenej komunikácii plní. Procedúrami

⁶ Podľa opisu korpusu dostupného na <https://korpus.sk/structure1.html>.

⁷ Inverznému/neinverznému slovosledu (*som bol povedal : bol som povedal*) a kontaktnej/dištančnej pozícii *l*-ových tvarov antepreterita (*po skončení kariéry sa bol venoval humanitárnej činnosti : bol sa po skončení kariéry venoval humanitárnej činnosti*) bola venovaná osobitná štúdia (Kesselová 2021, s. 91 – 111).

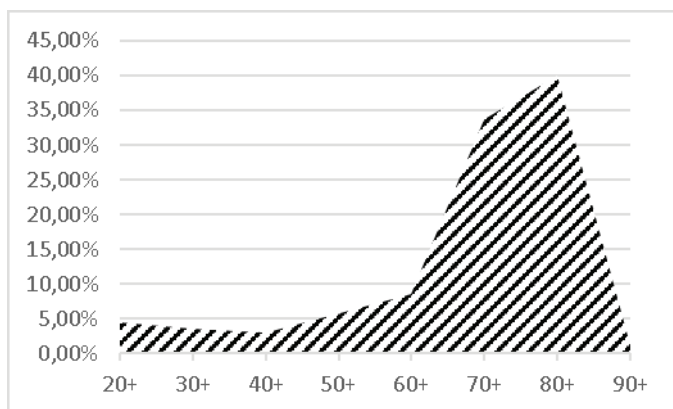
opísanými v časti Výskumná metóda sme z aktuálnej verzie *Slovenského hovoreného korpusu s-hovor-6.0* s rozsahom 5,5 milióna slov vyexcerpovali 398 tvarov antepreterita. Po manuálnom posúdení jednotlivých konkordancií v kontexte výskumnú vzorku tvorí 322 tvarov antepreterita. Nežiaduce výskyty sú dôsledkom vlastností ústneho prehovoru, keď sa *l*-ové tvary verb dostali do kontaktnej pozície pri rektifikáciách výpovede, hľadani vhodného výrazu, vo vyplnenej hezitanej pauze, opakovaní slov alebo v syntakticky defektných výpovediach, a teda nepredstavujú antepreteritum (*Tak on bol bol videl som, že ho mu to veľmi sa mu nepáči [...]*). V subkorpusu s-hovor-6.0 je približne 1 mil. 140 tisíc tvarov verb, pričom do tvaru antepreterita vstupujú 0,03 % z nich.

Spôsob použitia antepreterita úzko súvisí s vekom hovoriaceho. V prehovoroch starších komunikantov (podľa korpusových dát 70 až 90-ročných) funguje typicky v spomienkach na prežité udalosti ako prostriedok časového odstupu medzi momentom, v ktorom sa hovorí, a časom udalosti, o ktorej sa hovorí. Označujeme ho ako spomienkové antepreteritum (1). V prehovoroch mladých ľudí (podľa korpusových dát 20 až 30-ročných) sa antepreteritum objavuje pri prežívaní priestorovej dištancie medzi miestom, v ktorom sa hovorí, a priestorom, o ktorom sa hovorí. Vymedzujeme ho ako priestorové antepreteritum (2). A napokon, v prehovoroch mladších aj starších komunikantov registrujeme tzv. generačné antepreteritum (3, 4). Súvisí s referovaním na subjekt patriaci k odlišnej generácii než reprezentuje samotný hovoriaci. Jazykové dáta vypovedajú o tom, že antepreteritum sa objavuje skôr pri referovaní na človeka patriaceho do vzdialenejšej, nie bezprostredne nasledujúcej alebo predchádzajúcej generácie. Predpokladáme, že motívom pre použitie antepreterita je prežívanie sociálnej dištancie. Od spomienkového antepreterita sa líši tým, že sa netýka autoreferencie (3) a aktualizuje sa aj vo výpovedi o nedávnej udalosti, avšak vzťahnutej na subjekt generačne vzdialený hovoriacemu (4). Spôsob použitia antepreterita v kontexte situácie, témy, veku hovoriaceho a ústneho modu komunikácie implikuje dva závery: (a) používanie antepreterita môže byť motivované prežívaním určitej formy dištancie (temporálnej, ale aj priestorovej a sociálnej/generačnej)⁸; (b) jazykový a situačný kontext výpovedí je natoľko spoľahlivým vodidlom na porozumenie temporálnych vzťahov, že by na ich jednoznačnú identifikáciu stačilo aj preteritum.

⁸ Tento dôkaz o vzťahu medzi prežívaním dištancie a používaním jazyka nie je jediný. Autorkin skorší výskum ranej ontogenézy reči ukazuje, že prežívanie istej podoby dištancie má vplyv na používanie jazykových prostriedkov, ktorými dieťa referuje samo na seba. V čase, keď dieťa už spoľahlivo v autoreferencii používa „dospelé“ prostriedky (1. osobu singuláru a zámeno *ja*), sú situácie perseverácie k 3. osobe. Analýza kontextov individuálnych prípadových štúdií ukazuje, že sa tak deje pri časovej dištancii (dieťa odkazuje na seba v informácii o udalosti, ktorá sa stala dávnejšie, nie tu a teraz) a pri znakovnej dištancii (dieťa referuje na seba na fotografii alebo na videozázname, ktoré majú funkciu obrazového znaku). Dáta o vplyve prežívanej dištancie na spôsob používania jazyka deťmi boli zaznamenané aj v zahraničnej literatúre (Kesselová 2019, s. 569).

- (1) *Áno, však bola mala tam ambulanciu a na tom špirituse mi uvarila čaj a dala mi chleba na platničke [...] prvýkrát som v živote bola mala opekaný chlieb* (84-ročná žena)
- (2) [...] *keď bol človek unavený a bol mal zrazu pocit, že sa to tam naňho zvalilo a nemôže dýchať. Tak. Áno. Chcem ísť domov.* (hovoriaci 30+ po návrate z misie v Mozambiku)
- (3) *A maľoval a fotil a bol mal prvý fotoaparát v dedine a potom koloroval fotky počas vojny* (hovoriaci 20+ o pradedovi)
- (4) [...] *mladšej sestry syn, ten má dvadsaťtri rokov, včera bol mal narodeniny.* (hovoriaca 70+ o 23-ročnom synovcovi)

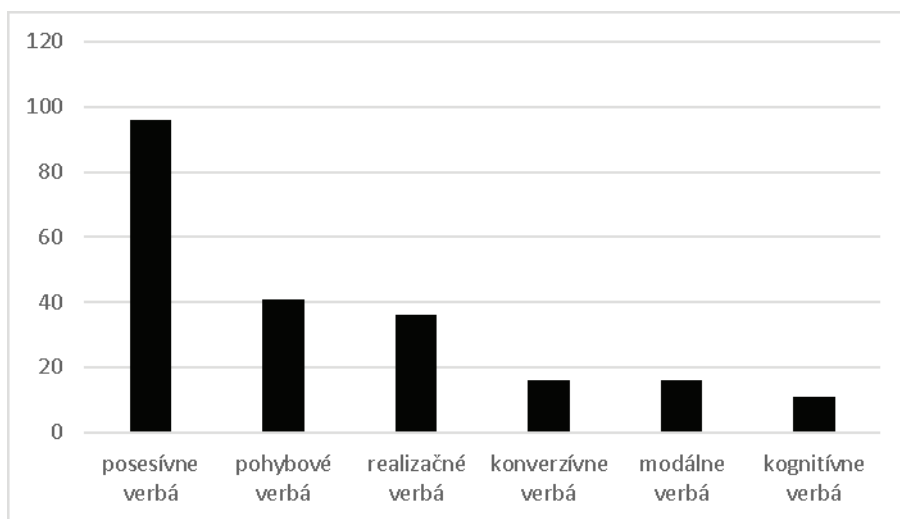
Vekovú štruktúru hovoriacich, ktorí používajú antepreteritum, z výskumnej vzorky korpusu s-hovor-6.0 znázorňuje graf 1. Z percentuálneho podielu vekových kategórií na počte tvarov antepreterita vyplýva dominancia hovoriacich v rozpätí 70 – 90 rokov, minimálne sa vyskytuje v prehovoroch tridsiatnikov až štyridsiatnikov. Oproti nim jemný nárast pozorujeme v generácii dvadsiatnikov prevažne s vysokoškolským vzdelaním.

Graf 1 Percentuálny podiel vekových skupín hovoriacich na produkcii tvarov antepreterita
Zdroj dát: Slovenský hovorený korpus, verzia s-hovor-6.0

Verbá, ktoré sa v ústnych prehovoroch realizujú v antepreterite preferenčne, patria do niektorej zo šiestich sémantických tried: posesívne verbá (*bol mal*), pohybové (*bol išiel, bol prišiel, bol odišiel*), realizačné (*bol robil, bol pracoval, bol býval, bol začal, bol učil*), konverzívna (*bol dal, bol dostal*), modálne verbá (*bol mohol, bol musel*) a kognitívne verbá (*bol vedel, bol študoval*⁹). Najfrekventovanejšie sémantické triedy verb v antepreterite v ústne realizovaných komunikátoch zachytáva graf 2.

⁹ Vo výbere exemplifikácií sme sa obmedzili na tie verbá, ktoré majú v subkorpuse s-hovor-6.0 $F \geq 4$.

Graf 2 Najfrekvencovanejšie sémantické triedy verb v antepreterite v ústne realizovaných komunikátoch s kontaktnou pozíciou *l*-ových komponentov
Zdroj dát: *Slovenský hovorený korpus*, verzia s-hovor-6.0

Dominantou verbálnych lexém v ústne realizovaných prehovoroch je posesívum *mať*. Typickým tvarom je referencia na neúčastníka komunikácie v 3. osobe sg. a pl., menej sa verbum aktualizuje v autoreferencii (1. osoba sg. a pl.) a vôbec neregistrujeme 2. osobu. Absencia verbálnej osoby referujúcej na adresáta je kompatibilná s temporálnou sémantikou antepreterita. Potenciálne je použiteľná, avšak predpokladá, že hovoriaci svojho komunikačného partnera dlhodobo pozná a spoločný skúsenostný kontext s adresátom mu dovoľuje aktualizovať niektorý aspekt z jeho dávnej minulosti (*bol si mal, boli ste mali...*).

Antepreteritum posedáva *mať* sa síce sémanticky konkretizuje aj v materiálnom zmysle vlastníctva vecí (*bol mal + prvý fotoaparát, auto, role, uniformu, dielňu, ambulanciu, pláštenky, šaty, nohavice, v deke niečo zabalené*), ale častejšie ide o vlastníctvo substancie abstraktnej povahy. V kolokačnej paradigme antepreterita verba *mať* sú hlavne pomenovania toho, čo človek získal:

- a) ako výsledok svojej aktivity, obvyčajne po predchádzajúcom úsilí a konaní (*bol mal + vzdelanie, úroveň, titul, funkciu, teplé miesto, postavenie, remeslo, maturitu, vysokú školu*), v kontexte pomenovaní s pozitívnou aj negatívnou konotáciou (*bol mal dobré hodnotenie; bol mal vraždy za sebou, bol mal trest*) (5a);
- b) ako svoje inherentné kvality, súčasť emočnej, vôľovej, kognitívnej, zdravotnej, psycho-fyzickej výbavy alebo momentálneho stavu (*bol mal + inteligenciu, snahu, ambíciu, víziu, pamäť, pocit, smútok, chorobu, vek/narodeniny, vypité*) (5b);

- c) ako sociálnu reláciu (*bol mal + dve dievčatá, dvoch galganov, rodinu, Maďarku za ženu, priateľov, kamarátov, zástupcu, triedu, kontakty, zázemie, stretnutie*) (5c);
- d) ako svoju úlohu, poslanie, zodpovednosť (*bol mal + povinnosť, na starosti, starosť s niekým/niečím/o niečo*) (5d).

- (5a) *Zlikvidovali otca, ktorý bol mal vlastne svoju murársku murárske remeslo a pomocníkov.* (muž 80+ o prenasledovaní otca v čase totality)
- (5b) *[...] otec sa narodil v roku 1888 a mama 1894, ale napriek tomu, že mali len štyri ľudové, boli mali prirodzenú inteligenciu.* (70+ muž)
- (5c) *Lebo ten ten riaditeľ [...] ten bol bol mal Maďarku za ženu.* (87-ročný muž o zakladaní maďarských tried)
- (5d) *On tam bol mal na starosti, ako sa povie, on spravil tú medzi najväčšie bibliotéky, čo existujú v Taliansku.* (85-ročný muž)

Antepreteritum posesíva *mat'* v ústne realizovaných prehovoroch funguje ako prostriedok na identifikáciu človeka v dávnejšej minulosti, a to v súradniciach toho, čo vlastnil. Je pochopiteľné, že identifikácia človeka menom, na ktorého si hovoria, ci z dávnej minulosti spomína, by pre aktuálneho adresáta prehovoru bola referenčne neuspokojivá, nedostatočná alebo nerelevantná. Z hľadiska hovoriaceho môže byť s odstupom času aj nemožná. Antepreteritum posesíva *mat'* v objektových syntagmách preto možno hodnotiť ako prostriedok personálnej a sociálnej deixy:¹⁰ prostredníctvom verbálnej osoby sa odliší účastník od neúčastníka komunikačného aktu (personálna deixa) a prostredníctvom kontextového začlenenia antepreterita sa špecifikuje sociálny status, roly a vzťahy človeka (sociálna deixa). Cez antepreteritum sa súčasne odкрývajú salientné body identifikácie a hodnotenia človeka (5a – 5d), ktoré sa zachovali v dlhodobej pamäti hovoriaceho a ktoré dokáže aktualizovať aj s temporálnym odstupom.

Kým antepreteritum verba *mat'* sa komunikačne realizuje skôr v 3. osobe ako prostriedok na identifikáciu neúčastníka/-ov komunikácie, v 1. osobe sg. ako prostriedok autoreferencie v spomienkach na vlastnú minulosť hovoriaceho funguje viac konverzné verbum *dostať*. Verbá *mat'* a *dostať* sú funkčne komplementárne z hľadiska preferovanej verbálnej osoby aj sémantiky (*dostať* = prijať niečo dávané, poskytované, posielané a pod.; stať sa (dočasným) vlastníkom niečoho, obyč. bez vlastného pričinenia, SSSJ 2006). Hoci frekvencia verba *dostať* v antepreterite je výrazne

¹⁰ Vychádzajúc z chápania M. Hirschovej (2006), personálna deixa predovšetkým vzťahuje výpoveď k partnerom komunikácie, resp. odlišuje účastníkov a ne-účastníkov komunikačnej udalosti (s. 61), pod sociálnou deixou sa rozumie referovanie na osoby špecificky podmienené sociálnymi rolami komunikantov. Sociálna deixa zahŕňa rovinu identifikačnú aj postojovo-hodnotiacu (s. 68).

nižšia, v jeho kolokačnej paradigme pozorujeme sčasti rovnaké kľúčové body identifikácie a hodnotenia človeka, ktoré sú najčastejšie aj pri verbe *mať*. Ide o pomenovania nehmotných entít, ktoré človek získal:

- a) ako prejav úcty, vážnosti, uznania, ocenenia za zásluhy (*som bol dostal + titul, dekrét, miesto, zamestnanie, vyznamenanie, odmenu, tri dni voľna*), a to s pozitívnym aj negatívnym efektom (6a,b);
- b) ako svoje inherentné kvality, ako súčasť psycho-fyzickej výbavy (6c).

(6a) *A som nakoniec v päťdesiatom treťom sa dostal som bol dostal ten ti titul inžiniera.*

(6b) [...] *som bol dostal dekrét, že som vojensky a politicky nespoľahlivý.*

(6c) [...] *ja som pri bola dostala popôrodnú depresiu veľikú, tak musela som zmeniť bývanie.*

Verbá patriace do širšieho jadra verb v antepreterite v ústnych prehovoroch (graf 2) sú komponenty spomienkovej narácie, orientovanej na osobné udalosti alebo historicky významné udalosti, ktoré prenikajú do osobného prežívania ako makrosvet do individuálnych mikrosvetov jednotlivcov. Ide o antepreteritum verb vypovedajúcich o binárnych súradniciach ľudského života: a) aktivita (pohybová, pracovná, kognitívna) verzus statika (usídlenie sa) (7a, b); b) možnosti verzus limity ľudského konania (8a, b). Prvú opozíciu reprezentujú pohybové, realizačné a kognitívne verbá, druhú modálne verbá *môcť* a *musieť*.¹¹

(7a) *Tak prišiel rok šesťdesiaty i šesťdesiaty ôsmy, voľnosť som mal teda okolo prvého mája, bol prišiel som do Bardejova.*

(7b) *A on okrem toho, že bol advokát a bol Maďar, bol býval v Budapešti [...]*

(8a) [...] *hej a tak sa hovorilo, že bol mohol byť biskupom no no ale zavreli ho.*

(8b) [...] *v štyridsiatom štvrtom bolo to v septembri už v septembri v druhej polovici boli museli sme, keď sme chceli niekde cestovať, ísť na nemecké SD.*

5.2. ANTEPRÉTERITUM V TEXTOCH NÁUČNÉHO ŠTÝLU

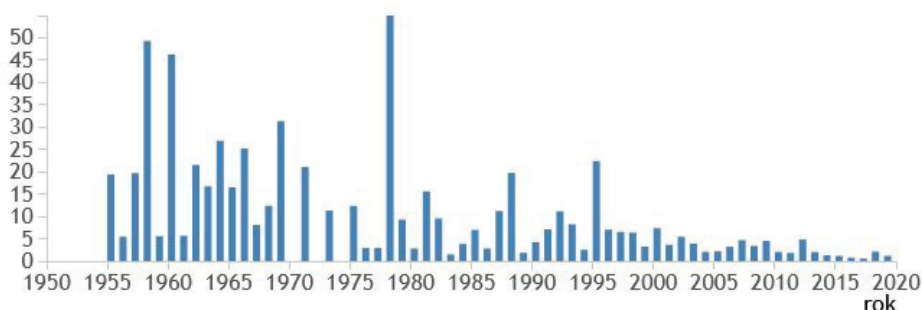
Z podkorpusu vedeckých, odborných a populárno-náučných textov prim-9.0-public-prf s rozsahom približne 117 miliónov slov sme procedúrou opísanou v čas-

¹¹ Verbum *musieť* v antepreterite registrujeme aj ako prostriedok epistemickej modálnosti. Vysoká pravdepodobnosť, ktorej nositeľom je verbum *musieť*, sa kríži s výrazmi neistoty, približnosti, váhania, čo je jazykovým reflexom formulačného úsilia počas produkcie ústnej reči orientovanej na vybavovanie udalostí z dávnej minulosti. Rozpomätúvanie je prirodzene späté s rozpakmi, pochybnosťami až bezradnosťou, čo vedie k zvýšenej miere výskytu výrazov istotnej modality:

a) *bol v esenbáckej uniforme, ale asi bol musel byť asi eštebák alebo také dačo*

b) *tam bolo muselo byť dákych štyridsať alebo tridsať napchatých.*

ti 4 vyexcerpovali 623 tvarov antepreterita s kontaktnou pozíciou *l*-ových komponentov. Po manuálnej selekcii nežiaducich konkordancií je ich 580. Počet chybných výskytov je v písaných textoch so starostlivou štylizáciou nižší ako v ústne realizovaných prehovoroch. Dôvodom je kondicionál s komponentmi mimo hraníc nastaveného negatívneho filtra, identické výpovede citované v rôznych zdrojoch a rôzne typy výrazov zakončených na *-l* nepatriace do kategórie *l*-ových tvarov verba.¹² V podkorpuse prim-9.0-public-prf je 14 mil. 815 tisíc tvarov verb, pričom do konštrukcie antepreterita vstupujú v 0,004 % prípadov. Graf 3 zachytávajúci frekvenčnú distribúciu antepreterita v náučnom štýle v rokoch 1955 až 2020 ukazuje, že trend poklesu skúmaného tvaru je zvýraznený najmä od druhej polovice 90. rokov minulého storočia.

Graf 3 Frekvenčná distribúcia antepreterita v rokoch 1955 – 2020 prepočítaná podľa i. p. m¹³

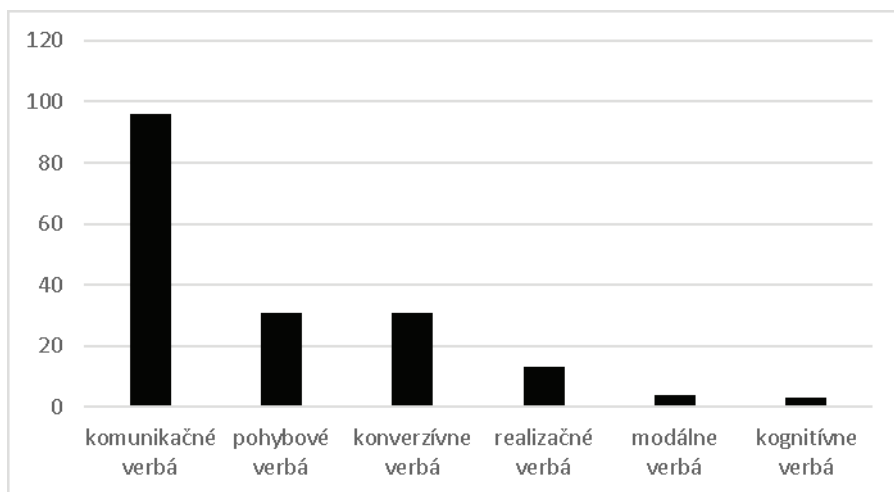
V porovnaní s ústne realizovanými dialogickými nepripravenými prehovormi sa v písaných monologických a pripravených textoch antepreteritum realizuje v identických triedach pohybových, konverzívnych, realizačných, modálnych a kognitívnych verb. Zásadný rozdiel je však v dominantnej triede verb. V textoch náučného štýlu sa antepreteritum preferenčne uplatňuje v komunikačných verbách (na rozdiel od ústnych prehovorov s dominantnými posesívmi, pričom komunikačné verbá v hovorených prehovoroch nepatria ani do širšieho centra verb) (graf 4).

Antepreteritum komunikačných verb plní viacero funkcií, ktoré korelujú s konkrétnym výberom verba. Na jednej strane sú s antepreteritom kongruentné verbá so všeobecným významom „vyjadriť slovami, rečou v ústnej alebo písomnej podobe“ (*povedať, napísať, vyjadriť, vysloviť, písať, spomínať, spomenúť, uviesť, vraviť, poukázať, zapísať*), na druhej strane komunikačné verbá indikujúce špecifické komuni-

¹² Napríklad *bolest' bola stála; Bol dostal najviac pochvál za milé prijatie a ubytovanie hostí (Bol je letovisko na Brači); Jediné, čo bol Nezval ochotný pripustiť, bolo...; Boli napol ľudia... a pod.*

¹³ Prepočet podľa i. p. m (instances per million) znamená frekvenciu textovej jednotky prepočítanú na jej možný výskyt v rozsahu 1 milión slov textu (Šimková a kol., 2017, s. 149).

kačné funkcie (*sľúbiť*, *prisľúbiť*, *prikázať*, *rozkázať*, *žiadať*). Verbá so všeobecným významom typu *povedať* v antepreterite participujú na nadväzovaní vzťahov náučného textu s inými textami iných autorov alebo s inými textami toho istého autora. Komunikačné verbá sú prostriedkom intertextuality tým, že náučný text zasadzuje do siete vzťahov k iným textom pomocou priamych citácií, sprostredkovaných citácií, autocitácií, resp. parafráz. Verbum *písať* v tvaroch *bol písal*, *bolo sa písalo*, *boli sme písali* z hľadiska podôb citácií funguje univerzálne. Tvary verb *bol povedal*, *bol napísal*, *bol vyslovil*, *bol vyjadril* typicky uvádzajú citáciu iného autora. Na druhej strane verbum *spomínať/spomenúť* (s preferenciou plurálu *sme boli spomínali*, *sme boli spomenuli*) v korpusových dokladoch jestvuje len ako prostriedok uvedenia autocitácie.

Graf 4 Najfrekvencovanejšie sémantické triedy verb v antepreterite s kontaktnou pozíciou *l*-ových komponentov v textoch náučného štýlu
Zdroj dát: prim-9.0-public-prf

Antepreteritum komunikačných verb s intertextovou funkciou sa koncentruje v náučnom texte spoločenských vied (literárna veda, jazykoveda, filozofia, psychológia, história, religionistika). Antepreteritom sa ešte častejšie než priama citácia (9a) uvádza sprostredkovaná citácia zdroja informácií. Sprostredkovaná citácia výraznejšie koreluje s temporálnou sémantikou antepreterita tým, že zvyrazňuje časový i autorský odstup od citovaného zdroja. Ten býva niekedy presný a kontextovo determinovaný (9b), v prípade gnómických výrokov aj neurčitý (9c). V textoch s náboženskou tematikou sa antepreteritum komunikačných verb typicky vyskytuje v okolí proprií *Ježiš*, *Boh*, *Pán*, *archanjel Gabriel* v citáciách biblických textov. Antepreteritom sa zvyrazňuje nielen temporálny odstup, ale i dištancia medzi ľudským a božským (9d).

- (9a) *Preformulujúc, čo už bol povedal, vyhlasuje, že „sme slobodní, keď naše činy pramienia z našej celkovej osobnosti“, to znamená, z našej povahy.* (R. Bilsker cituje Bergsona)
- (9b) *Je pravda, obecenstvo hundre, ako ste mi to boli povedali posledne pri mojej návšteve u Vás, ale musí sa nejakým pieskom hádzať do jeho očí, aby sa mu vyčistili* (R. Chmel cituje z listu Reisela Mrázovi z 13. apríla 1938, ktorého Reisel cituje)
- (9c) *„Ktosi veľmi umný bol povedal prostú a nevyvrátiteľnú pravdu: že človek v akýchkoľvek podmienkach žije vždy ako človek...“* (S. Rakús cituje text V. Mináča, ktorý odkazuje na neznámy zdroj)
- (9d) *Tu sa Peter rozpomätal na slovo, ktoré mu bol povedal Ježiš.*

V autocitácii má antepreteritum komunikačného verba okrem intertextuálnej aj pragmatickú funkciu. Ilustratívne uvádzame úryvok, v ktorom autor štúdie s odstupom 12 viet od informácie (*nedostatok soli a droždía*) odkazuje na ňu opätovne (10).

- (10) *Keďže, ako som už bol spomínal, obyvateľstvo poľského územia obsadeného našim vojskom trpelo na nedostatok soli a droždía, na podnet veliteľa Rázusa bola podniknutá pomocná akcia na podporu tohto obyvateľstva.*

Opakovaním identického výpovedného obsahu v krátkom časovom rozpätí sa produktor vystavuje riziku kritiky z porušenia maximy kvantity. Prísne vzaté, exemplifikácia (10) predstavuje porušenie požiadavky „Nech tvoj príspevok nie je informatívnejší, než je potrebné“ (Grice 1975, s. 45), a to tým že, duplikuje informáciu, ktorú adresát textu už má v krátkodobej pamäti z bezprostredne predchádzajúceho textu. Po pragmatickom komentári *ako som už bol spomínal* je ťažké predstaviť si reakciu typu *opakuješ sa, to si už povedal/napísal* ako námietku proti zbytočnosti opakovanej informácie. Pragmatický komentár *ako som už spomínal* má funkciu poistky¹⁴ pred obvinením produktora z porušenia konverzačnej maximy kvantity. Opakovanie informácie je pravdepodobne motivované závažnosťou obsahu pre pochopenie ďalšej explikácie. Pragmatické komentáre s komunikačným verbom v antepreterite pozorujeme aj u mladších autorov, napr. v bakalárskej práci, kde antepreteritum nadobúda aj funkciu orientačného a kompozičného signálu v texte (11). V populárno-náučnom texte sa pragmatický komentár s verbom v pluráli obracia na adresáta s cieľom zainteresovať ho a prostredníctvom plurálových tvarov a posesíva stimulovať jeho pocit príslušnosti k societe čitateľov (12).

- (11) *Ladislav Nádaši-Jégé, ako sme už boli spomínali v predchádzajúcej kapitole [...]*
- (12) *Ako sme si už boli povedali v našom článku o koňaku i armaňaku [...]*

¹⁴ O poistkových vetách P. Karlík (1995, s. 49 – 59).

Spomedzi verb špecifikujúcich komunikačné funkcie výpovedí sa antepreteritom aktualizuje v minulosti vyslovený sľub (*sľúbiť, prisľúbiť*) a autoritatívna výzva (*prikázať, rozkázať, žiadať*). Antepreteritum prefixálneho verba *bol prisľúbil* sa do náučného textu inkorporuje prostredníctvom citácií z náboženských textov (13a) a antepreteritum *bol sľúbil* prostredníctvom citácií historických prameňov (13b). Antepreteritum verb autoritatívnej výzvy je súčasťou textov z religionistiky referujúcich na autoritatívneho hovoriaceho (13c).

- (13a) [...] *lebo sám Pán je jeho dedičstvo, ako mu bol prisľúbil Pán, tvoj Boh [...]*
 (13b) [...] *hoc v smutnom príbytku Háda, teraz ti sľubujem, čo predtým som bol sľúbil.*
 (13c) [...] *apoštoli ohlasovali a ospevovali slávu Božiu po všetkých končinách zeme, ako im to bol prikázal sám Ježiš Kristus.*

Existencia antepreterita sa spája predovšetkým s perfektívami (Morfológia slovenského jazyka 1966, s. 532; Stašková 2011, s. 166 – 167). V prípade antepreterita imperfektív sa konštatuje zavŕšenosť deja. Za pozornosť stojí, že v náučnom štýle medzi najfrekvencovanejšími komunikačnými verbami v antepreterite sú vidové korelácie *bol napísal – bol písal, bol spomenul – bol spomínal*. Prostredníctvom vidových korelácií komunikačných verb sa aktualizuje korelácia určitosť – neurčitosť. Perfektíva komunikačných verb tendujú k určitosti, chápanej ako presnosť a konkrétnosť uvádzania zdrojových údajov citovaného textu (14a, b) oproti neosobným konštrukciám verba alebo autorskému plurálu bez presných bibliografických odkazov v prípade imperfektív (15a, b).

- (14a) *Porovnajme k tomu jeho vlastné slová (= Štúrove), tak ako ich r. 1845 bol napísal v článku Hlas k rodákovi [...]*
 (14b) *Na maďarskú neznášanlivosť a prázdnu nadutosť upozorňoval už aj Matej Bel, ktorý v roku 1726 v liste G. S. Bayerovi bol napísal [...]*
 (15a) *Pravda, potreba feminizmu už jestvovala prv, ako sa o nej bolo písalo.*
 (15b) *V prvých rokoch existencie Československej republiky v Kobylniciach existovala, ako sme už boli písali, pálenica, spomínané dve kováčske vyhne a vápenka.*

Ďalšie sémantické triedy verb v antepreterite (pohybové, konverzívne, realizačné, modálne a kognitívne; graf 4) majú dvojakú funkciu. Jednou je, podobne ako pri komunikačných verbách, vytváranie vzťahov náučného textu k iným textom iných autorov, ktoré sa do výkladových častí vkomponujú ako citácie. Antepreteritum sa stáva súčasťou náučného textu preto, že sa doň inkorporuje jazyk diel a prameňov, ktoré sú citované a interpretované. Miera nasýtenia náučného textu antepreteritom

potom závisí od miery používania antepreterita v citovaných zdrojoch zámerne vložených tvorcom textu (16).

- (16) *Zlomok pod sign. 638/f, číslovaný 1–9, písaný perom po jednej strane, rozmeru 10,5 cm X 17,2 cm, pomerne málo opravovaný, začína sa slovami: „Boli prišli medzitým na hlavné námestie...” (O. Čepan, Litteraria 5 - Otázky prózy, 1962)*

Druhá funkcia antepreterita súvisí s personálnym štýlom autora náučného textu. Analýza dokladov ukazuje, že ak už autor antepreteritum v náučnom texte použije, spravidla nejde o jedinečný výskyt. Antepreteritum má tendenciu opakovať sa a v dôsledku toho nadobúda status štýlovej konštanty v individuálnom personálnom štýle autora¹⁵. V naratívnych častiach populárno-náučných textov sa antepreteritom zvýrazní časové predchádzanie deja, a to vo výpovediach, ktorých vetosled odporuje poradiu dejov v realite (17a). Uvedený doklad však zároveň ukazuje na redundantnosť antepreterita, keďže predčasnosť sa vyjadruje lexikálne (*predtým*). V explikatívnej expanzii témy náučných textov antepreteritum zvýrazňuje časový odstup od udalostí, ktoré sú predmetom výkladu (17b). Inými slovami, ak je antepreteritum (iných než komunikačných verb) konštantou personálneho štýlu autora, plní bazálne funkcie – pomenúvať temporálne predchádzanie a dávny dej. V oboch prípadoch v náučnom texte spolu s antepreteritom pozorujeme kooperujúce lexikálne prostriedky, ktoré v zhode s presnosťou ako výrazovou kvalitou náučného textu zjednocujú temporálne relácie: v prípade časového predchádzania deja výrazy *prv*, *predtým*, *už skôr*; *pred polstoročím* (17a), v prípade dávneho deja datovanie historických udalostí (17b). Temporálne relácie sú nimi presne determinované, takže nevyhnutne nevyžadujú použitie antepreterita. To podporuje tézu o antepreterite ako príznakom variante preterita.

- (17a) *Domorodci ju oddávna pokladajú za družku väčšieho Popocatépetla, vyššieho o 544 stôp, ako si Karol vyráтал na mape, ktorú si deň predtým bol kúpil.*

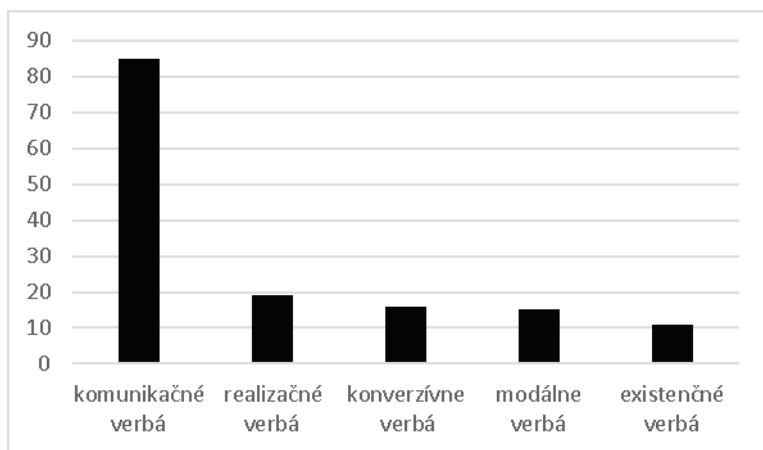
- (17b) *Baštu Himmelreich postavenú v 14. storočí boli používali ako väzenie a mučiareň.*

5.3. ANTEPRETERITUM V TEXTOCH PUBLICISTICKÉHO ŠTÝLU

Východiskom výskumu sú texty podkorpusu publicistických textov prim-9.0-public-inf s rozsahom približne 920 mil. slov, z ktorého sme podľa metódy výskumu z časti 4 vyxercerpovali 1 073 tvarov. Po manuálnej selekcii chybných výskytov vý-

¹⁵ D. Slančová (2007, s. 121 – 122) chápe individuálny personálny štýl ako „zovšeobecnené individuálne štýlové znaky podmienené takou konfiguráciou/konfiguráciami štýlém, ktoré sú príznačné pre jazykové prejavy jedného tvorcu textu. Tie konfigurácie, ktoré majú tendenciu opakovať sa v textoch jedného autora, nazývame štýlové konštanty“.

skumnú vzorku tvorí 527¹⁶ tvarov antepreterita. Celkový počet verb v subkorpuse prim-9.0-public-inf je cca 128 mil. tvarov, pričom tvary antepreterita na celkovom počte verb participujú nepatrne (0,0004%). Frekvenčná distribúcia antepreterita podľa rokov ukazuje významný pokles jeho frekvencie od druhej polovice 90. rokov podobne ako v textoch náučného štýlu (graf 2). Z porovnania sémantických tried verb v antepreterite vyplýva, že ústny/písomný modus slovenčiny sa najvýraznejšie premieta do sémantiky verbálnej dominanty. V hovorenom texte sú dominantou posesíva, v náučnom/publicistickom texte komunikačné verbá. Nezávisle od protikladu písomnosť/ústnosť, ako aj od náučného/publicistického štýlu sa v širšom centre vyskytuje antepreteritum konverzívnych, realizačných a modálnych verb (porov. graf 5, 2, 4).

Graf 5 Najfrekventovanejšie sémantické triedy verb v antepreterite s kontaktnou pozíciou l-ových komponentov v textoch publicistického štýlu
Zdroj dát: prim-9.0-public-inf

Komunikačné verbá v publicistickom štýle sú z hľadiska reprezentantov verbálnych lexém, ale aj ich funkcií porovnateľné s náučným štýlom. Fungujú predovšetkým ako prostriedky intertextuality uvádzajúce citácie, autocitácie alebo parafrázy, ktorými sa publicistický text usúvzťažňuje s inými textami. Podobnosti fungovania komunikačných verb v náučnom a publicistickom texte vidieť i v korelácii medzi verbom a 1./3. verbálnou osobou, teda medzi verbom a jeho funkciou referovať na vlastný/cudzí text:

¹⁶ Medzi chybnými výsledkami sú v publicistickom štýle hlavne propriá (*bol Hapal, Gabal, Pri-kryl, Rozboril, Doskočil, Nadal, Hrabal, Mal* (Browne), (Branislav) *Bol, Rafal* (Wojaczek), *Kecal* (v Predanej neveste), *Tikal* (mayské mesto), *Boli* (francúzsky futbalový reprezentant), apelatíva (*bol omyl, bola strela, bol rozstrel, bol metal, boli mukli*) a hlavne komponenty kondicionálu za hranicami nastaveného limitu negatívneho filtra sú častejšie ako v hovorenom korpuse alebo podkorpuse náučných textov. Inými slovami, medzi l-ovým tvarom verba a kondicionálovou morférou/spojkou býva v publicistickom texte väčšia vzdialenosť než v náučnom alebo ústne realizovanom texte.

- a) verbum *povedať* (zriedkavo aj *hovoríť*) je z tohto hľadiska univerzálne (18a, b);
- b) verbum *napísať*, *vyjadriť sa*, *vysloviť sa* odkazuje na zdroj iného autora (18c);
- c) verbum *spomínať/spomenúť* je skôr prostriedkom autoreferencie (18d).

Druhú kategóriu komunikačných verb aj v publicistickom štýle predstavujú indikátory komunikačných funkcií výpovedí. Ide o verbá čiastočne zhodné s náučným štýlom (*sľúbiť a požiadať*), čiastočne špecifické, hlavne negatívne konotované verbá *sťažovať sa*, *vyčítať*, *obžalovať*, *vyhrážať sa* (19a, b, c).

- (18a) *Ako bol povedal dopisovateľ televízie TA3 Jehuda Lahav, napriek súčasnému daniu na území Izraela a Palestíny funguje tam ešte telefón a internet.*
- (18b) *Ako som už bola povedala. K tejto zmluve vôbec nemalo prísť.*
- (18c) *K záležitosti európskych dlhov sa Ivan Mikloš kdesi bol vyjadril, že [...]*
- (18d) *Majetok pri Fínskom zálive, ako som už bol spomenul, pôvodne patrila [...]*
- (19a) *[...] viazla komunikácia medzi mnou a Uličným a dokonca sa niektorí hráči boli sťažovali.*
- (19b) *Boli vecné sťažnosti na jeho prácu v oblasti personálneho riadenia a boli vyčítali mu aj veci týkajúce sa rozvoja múzea [...]*
- (19c) *[...] okrem Lexu boli obžalovali ďalších 5 príslušníkov SIS.*

V textoch publicistického štýlu pozorujeme koreláciu medzi sémanticky špecifickými verbami v antepreterite a témou textu. V športovej publicistike sa antepreteritum preferenčne vyskytuje tam, kde sa do centra pozornosti vysúvajú kľúčové momenty hry súvisiace so začiatčnou a koncovou fázou hry, s momentmi, ktoré do hry prinášajú zvrat alebo prekvapenie a, prirodzene, s výsledkom. Dáta ukazujú na zvýšenú prítomnosť antepreterita fázových verb (20a, b) a konverzív (20c, d). Samotné verbum *hrať sa* síce v antepreterite vyskytuje, ale je zriedkavé. Evaluačné verbum *zaslúžiť si* v antepreterite registrujeme ako výraz kompenzujúci negatívne hodnotenie výsledku v športe odkazom na iné pozitívne (napr. vôľové) vlastnosti aktérov (20e). Antepreteritum ako verbálny tvar sám osebe nie je zdvorilostným prostriedkom, ale v špecifickom kontexte výpovedí s pragmatickou funkciou hodnotenie (zasahujúcich sebačít komunikačného partnera) sa aj pomocou neho môže dosiahnuť zdvorilostný efekt. V tejto súvislosti máme na mysli zdvorilosť chápanú ako výsledok kontextového zasadenia jazykového prostriedku, ako výsledok vyjednávania medzi komunikačnými partnermi a aj ako výsledok pôsobenia (účinku) na adresáta, nielen výberu jazykových prostriedkov na strane produktora.¹⁷

¹⁷ V tomto zmysle ide o kontextovo a sociálne chápanú zdvorilosť, napr. v prístupe R. J. Watta (2003, s. 140 – 165).

- (20a) *Druhá tretina bola začala pre domácich katastrofálne [...]*
 (20b) *Igor Kočiš bol skončil štvrtý v kategórii do 75 kg.*
 (20c) *V 56. minúte bol dostal dvojminútový trest Andrej Meszároš.*
 (20d) *V kategórii kolektívov bolo získalo ocenenie družstvo mladších žiakov HK White Lady.*
 (20e) *„Tento zápas je pre nás ponaučením. Ani vedenie 2:0 nemusí znamenať víťazstvo, a preto treba bojovať až do konca. Domáci si však bod za svoju húževnosť v druhom polčase boli zaslúžili,“ povedal tréner vojakov J. Ilavský.*

Okrem športovej publicistiky sa antepreteritum konverzív sústreďuje v textoch s religióznou tematikou. Antepreteritum vysunie do centra pozornosti dynamiku posesívneho vzťahu medzi donorom a príjemcom (21a, b). S ekonomickou publicistikou je zasa kompatibilné hlavne antepreteritum realizačných verb (*urobiť, dokázať, vykonať, plánovať, dosiahnuť, zúčastniť sa, absolvovať, uskutočniť, pokračovať, slúžiť*; 22a, b).

- (21a) *[...] privedie ťa Pán, Boh tvoj, do Zeme, ktorú boli prevzali otcovia tvoji do vlastníctva.*
 (21b) *A ten zas, kto zbohatol, prinavracal v jubilejnom roku chudobnému to, čo mu raz bol vzal.*
 (22a) *Práve preto boli dokázali prilákať cudzí kapitál, s ktorým prišli technológie [...]*
 (22b) *Expertí vidia možné oživenie trhu aj v zrušení dane z dividend, podobne, ako sa to bolo urobilo aj u nás na Slovensku.*

Na druhej strane je antepreteritum modálnych verb, ktoré sa uplatňuje naprieč témami. Zjednocujúcim menovateľom použitia verba *musieť* je pomenovanie výrazne negatívne prežívanej situácie chápanej ako tlak vonkajších okolností, nevyhnutnosť podriaďiť sa aktuálnym podmienkam, situácii alebo obvyklým dôsledkom udalostí (23a). Verbum *chcieť* v antepreterite je prostriedkom pomenovania nezrealizovaných, resp. nedôsledne uskutočnených túžob a zámerov (23b). Modálne verbá v antepreterite môžu fungovať v sekundárnej funkcii aj ako prostriedok istotnej modalítty vzťahnutý k dávnmému deju (23c).

- (23a) *[...] jednu zo zranených osôb boli museli z vozidla vykliesniť pomocou vyslobodzovacieho náradia.*
 (23b) *Deň hnevu sa dnes konal aj v Petrohrade, kde miestne úrady akciu povolili, aj keď v inej lokalite, v akej to boli chceli organizátori.*
 (23c) *Títo novoprišli Byzantínci boli mohli byť vo väčšej miere považovaní za cudzincov [...]*

Uviedli sme, že vzhľadom na počet verb v podkorpuse publicistických textov je miera zastúpenia antepreterita nepatrná. Minimálne zastúpenie sa kompenzuje jeho aktualizáciou či inováciou štruktúry, ktorá je výsledkom kombinácií:

- a) antepreterita verba *byť* s *l*-ovým tvarom autosémantického verba (*bola bývala sľubovala*),
- b) dvoch tvarov antepreterita (*bol býval bol napísal*),
- c) antepreterita s iným okrajovým tvarom – aktívnym participiom preterita (*bol býval odídúvši*).

Hromadenie tvarov antepreterita verba *byť* a *l*-ového tvaru imperfektiva vedie k zvýrazneniu opakovanosti a dlhodobosti deja. Takýmto konštrukčne nákladným spôsobom sa zvýrazňuje predovšetkým opakovane vyslovovaný, ale nezrealizovaný sľub. V doklade (24) sa opakovanosť navyše intenzifikuje aj lexikálne (adverbiom *zakaždým*).

Miestom koncentrovaného výskytu aktualizovaných tvarov sú predovšetkým blogy, články webových periodík a diskusie k nim, teda elektronicky publikované texty s vyššou mierou subjektívnosti, expresívnosti a interaktivity. Aktualizované tvary antepreterita sú prostriedkom intenzifikujúcim také výrazové kvality textu, akými sú ironickosť a žartovnosť textu (25, 26). Súčasne sú výrazom egocentricity autora, ktorý prostredníctvom neobvyklého použitia zriedkavého jazykového prostriedku upriamuje pozornosť na seba a svoj individuálny štýl (niekedy aj metajazykovými poznámkami s interpunkčnými znamienkami a emotikonmi, 27). Inovované tvary antepreterita majú tendenciu sa v texte/textoch toho istého autora opakovať a možno ich pokladať za štýlémý utvárajúce individuálny personálny štýl autora, ale aj inštitúcie.¹⁸

- (24) [...] *ľudia vidia, že ani pravicová vláda nefunguje tak, ako to zakaždým bola bývala sľubovala pred voľbami.*
- (25) [...] *sme sa boli bývali tešili na sľubovanú materskú dovolenku 52 týždňov a materské až 75 % nášho ukrutného zárobku. Na záver poučenie z krízového vývoja. Tešme sa aj z toho, čo máme, lebo ak raz bude sedieť vo vláde Kim Basinger, môžu nám materskú skrátiť hoci na 9 a pol týždňa.*
- (26) *Odpovedať by mohli autori hernej novinky, ale kto by sa ich na takú šišovinu pýtal, že? To sa radšej pozrime na ich dielo, čo mi boli bývali v Brlohu zapožičali.*
- (27) *Dúfam, že to nie je falošný poplach a na turné už budem naozaj hrať nové pesničky, ako som bol býval (pluskvamperfektum!) sľúbil. ;-)*

¹⁸ Korpusové doklady ukazujú sústredný výskyt antepreterita napríklad v elektronických tlačových správach Tlačovej kancelárie Konferencie biskupov Slovenska. Z jednotlivcov možno uviesť blogy Martina Pilnika, v ktorých používanie a modifikácie antepreterita upadajú až do manieri:

Ešte jeden článok z mojej blogovej histórie. Tentokrát zhodnotenie skúseností s Gmailom (trošku aj o Firefoxe) po mesiaci používania. Bolo bývalo bolo napísané 10.10.2004 a aj dnes je všetko tak, ako som bol býval bol napísal.

6. ZÁVER

Je teda antepreteritum v slovenčine živým tvarom? Odpoveď závisí od toho, ktorý z významov adjektíva aktualizujeme. Ak *živý* chápeme ako stále pôsobiaci, trvajúci, odpoveď je pozitívna. Ak za živosť pokladáme prejavovanie sa veľkou intenzitou a frekvenciou, odpoveď je zamietavá. Spomedzi troch skúmaných typov textov je podiel antepreterita na celkovom počte tvarov verb vo výskumnej vzorke najvyšší v ústne realizovaných prehovoroch, nižší v náučnom texte a najnižší v publicistických textoch. Avšak v každom prípade ide o podiel marginálny až exkluzívny. Jazykové dôkazy spôsobov existencie a fungovania antepreterita konzervované v korpuse sú o to cennejšie, že od druhej polovice 90. rokov 20. storočia sa z písaných textov vytráca výrazne a v ústne realizovanej komunikácii sú jeho nositeľmi v 75 % korpusových dokladov hovoriaci vo vekovom rozpätí 70 – 90 rokov. Jemný nárast antepreterita v prehovoroch mladej generácie podľa dostupných dát síce registrujeme, ale rozhodne ho nemožno interpretovať ako trend oživeného výskytu.

Protiklad ústnosť – písomnosť najvýraznejšie zasahuje sémantiku verbálnej dominanty. Kým v ústne realizovaných textoch je ňou antepreteritum posesíva *mat'*, v písaných textoch náučného a publicistického štýlu komunikačné verbá. Na druhej strane, sémantické triedy realizačných, konverzívnych a modálnych verb patria do širšieho centra verb v antepreterite bez ohľadu na realizačný modus slovenčiny, ale aj publicistický/náučný štýl. V každom zo skúmaných typov textov je antepreteritum funkčne špecializované a diferencovanejšie, než aby sme mohli uvažovať len o temporálnych vzťahoch predčasnosť, dávna minulosť a ukončenosť deja.

V hovorených textoch s antepreteritom koreluje spomienková narácia. Spomedzi minulých dejov sú len niektoré míľniky životnej cesty hovoriaceho vysunuté do centra pozornosti prostredníctvom antepreterita. Sémantika verb ukazuje, že cez konštrukčne nákladnejší tvar antepreterita sa vyzdvihuje opozícia aktivity a statiky (pohybové, realizačné, kognitívne verbá verus antepreteritum verba *bývať* = usídlit' sa), ale aj protiklad možností a limitov realizovaných modálnymi verbami. Dominantne však antepreteritum v ústne realizovaných textoch funguje ako prostriedok personálnej a sociálnej deixy, charakterizujúci sociálne roly, vzťahy a status človeka tým, čo *bol mal*. Situovanie udalostí do dávnej minulosti je vo výpovediach s antepreteritom podporené lexikálne aj obsahovo-tematicky (určitými a neurčitými identifikátormi času, včlenením osobnej skúsenosti do kontextu historických udalostí, vzťahnutím príbehu staršieho hovoriaceho k svojmu detstvu, k rodičom, k starým rodičom). Dávna minulosť, predčasnosť a ukončenosť dejov sa dá interpretovať na základe jazykového a situačného kontextu aj v prípade, ak by hovoriaci bol použil préteritum. Preto antepreteritum v ústne realizovanom texte pokladáme za stylistický variant préterita na vyzdvihnutie udalostí dôležitých z perspektívy hovoriaceho alebo na zvýraznenie prežívanej časovej, priestorovej a generačnej dištancie hovoriaceho od udalosti.

V textoch náučného štýlu sú dominantou antepreterita komunikačné verbá, ktoré spoluutvárajú sieť intertextových vzťahov tým, že uvádzajú (auto)citácie. Komunikačné verbá v 1. osobe sg. fungujú aj ako špecifické pragmatické „poistkové“ komentáre, umiestňované pred opakovaním toho istého výpovedného obsahu, ktorý produktor uviedol krátko predtým. Antepreteritum teda nie je len prostriedkom zasadenia deja do dávnej minulosti. Ak odkazuje na blízku minulosť, z temporálneho identifikátora sa stáva pragmatický komentár. V dôsledku komentárov typu *ako som bol napísal* sa opakovanie informácie z nedávnej minulosti vníma ako zámerný, funkčný a uvedomený akt tvorcu textu, nie ako porušenie maximy kvantity. Antepreteritum verb ostatných sémantických tried sa do náučného textu inkorporuje dvojako: buď z citovaných prameňov, alebo ako konštituent individuálneho personálneho štýlu. V prvom prípade antepreteritum plní primárne temporálne funkcie, v druhom prípade predstavuje štylistický variant préterita, z ktorého sa opakovaním stáva štýlová konštanta príznačná pre náučný text individuálneho tvorcu.

V textoch publicistického štýlu je miera zastúpenia antepreterita najnižšia. Tlak na aktuálnosť textu a rýchlosť v podávaní i prijímaní informácií nie je kompatibilná s povahou antepreterita ako výpoveďou o dávnej minulosti, ani so štylizáciou výpovedí s náročnou interpretáciou temporálnych konštrukcií s pomerným časom. Navyše, antepreteritu konkurujú explicitné a priezračnejšie syntaktické štruktúry (napr. s dvojčlennými výrazmi *najprv – potom*) a lexikálne determinanty času. Ak sa antepreteritum predsa použije v referovaní o aktuálnych udalostiach, funguje ako prvok štýlovej individualizácie, originálnosti výrazových prostriedkov ako protiváhy k automatizácii publicistického vyjadrovania. Eklatantným dôkazom sú inovácie štruktúry antepreterita na dosiahnutie ironie, žartovnosti, komiky, personálneho štýlu až egocentizmu v reči. Vysoká miera hromadenia a variácií antepreterita vedie k opačnému efektu: originalita výrazu upadá do maniery. Antepreteritum sa ako štylistický variant préterita v textoch publicistického štýlu, zvlášť elektronicky publikovaných, prejavuje najvýraznejšie.

Literatúra

- BĚLIČOVÁ, H. (1998): *Nástin porovnávací morfológie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník současného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- DVONČ, L. (1984): *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda.
- GRICE, H. P. (1975): Logic and Conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, s. 45 – 55.
- HIRSCHOVÁ, M. (2006): *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2017): Neurčitost textu. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/NEURČITOST TEXTU> (cit. 14. 11. 2021).
- HORÁK, G. (1966): Kategória času (Tempus). In: Ružička, J. (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, s. 430 – 432, s. 532 – 534.

- HORÁK, G. (1993): *Slovesné kategórie osoby, času a spôsobu a ich využitie*. Bratislava: Veda.
- HORÁK, G. (1995): Vladimír Mináč: Bol som napísal. In: *Kultúra slova*, 29/3, s. 141 – 146.
- IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovská univerzita v Prešove.
- KARLÍK, P. (1995): Pojistkové vety. In: Pospíšil, J. (ed.): *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. A 43*. Brno: FF Masarykova univerzita, s. 49 – 59.
- KESSELOVÁ, J. (2019): Personálna a sociálna deixa v ontogenéze reči dieťaťa raného veku. In: Kesselová, J. (ed.): *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, s. 528 – 600.
- KESSELOVÁ, J. (2021): Antepreteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení a konaní človeka. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca 50*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 91 – 111.
- MISTRÍK, J. (1983): Korelácia medzi temporálnym významom slovesa a textom. In: Švedovová, N. J. (ed.): *Aspektuálny i temporálny význam slovesa v slovanských jazykoch. Materiály zasadania Komisie po izučení gramatického stroja slovanských jazykov MKS*. Moskva: Nauka, s. 102 – 105.
- ORLOVSKÝ, J. (1947): Predminulý čas v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 13/7 – 8, s. 223 – 227.
- ORLOVSKÝ, J. – ARANY, L. (1947): *Gramatika jazyka slovenského*. Bratislava: Vedecké a umelecké nakladateľstvo Dr. J. Orlovského.
- SLANČOVÁ, D. (2007): Štýl v jazykovej interakcii a jeho druhy. In: Sičáková, L. – Liptáková, L. – Hlebová, B. (eds.): *Slovo o slove 13*. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, s. 118 – 126.
- SOKOLOVÁ, M. – ŽIGO, P. (2014): *Verbálne kategórie aspektu a tempus v slovenčine*. Bratislava: Veda.
- STAŠKOVÁ, J. (2011): Výskum antepreterita na korpusovom materiáli. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 165 – 173.
- ŠIMKOVÁ, M. – GAJDOŠOVÁ, K. – KMEŤOVÁ, B. – DEBNÁR, M. (2017): *Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vydavateľstvo Mikula.
- ŽIGO, P. (2014): Topológia deja v registri aspekt – tempus – modus. In: Kesselová, J. – Imrichová, M. – Ološtiak, M. (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy. Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 64 – 72.
- WATTS, R. J. (2003): *Politeness. Key topics in Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Internetové zdroje

- Slovenský hovorený korpus – s-hovor-6.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2017. Dostupné na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupné na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-prf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na: <https://korpus.juls.savba.sk>.

SLOVNÉ ASOCIOVANIE DETÍ HOVORIACICH PO SLOVENSKY¹

Eudmila Liptáková

Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 15, Prešov

E-mail: ludmila.liptakova@unipo.sk

LIPTÁKOVÁ, Eudmila: Word associations of Slovak speaking children. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 61 – 79.

Abstract: This article aims to present an empirical investigation of six- to seven-year-old children's free word associations in Slovak. The empirical data analyzed in this article were collected via lexical decision task, a method used within the qualitative research design. The data analysis indicates the syntagmatic-paradigmatic shift in children's word associations to stimulus nouns. In syntagmatic response to stimulus noun, the children produce either free verbal sequences or defining characteristics of a stimulus word (activity characteristics and descriptive attributes). In paradigmatic response to stimulus noun, the children produce semantically diverse associations, mostly in the following semantic categories: location or local proximity, inclusive parts, more distant meaning, word-formation paradigm, and coordinates. Despite the research limitations, the present results are consistent with the previous research findings in the field of children's word associations in both Slovak and other languages.

Keywords: 6- to 7-year-old children, word associations, lexical decision task, syntagmatic-paradigmatic shift, Slovak language

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje výsledky empirického výskumu slovných asociácií 6- až 7-ročného dieťaťa hovoriaceho po slovensky; išlo o kvalitatívny výskum, dáta boli získané online metódou lexikálneho rozhodovania a spracované pomocou obsahovej kvalitatívnej analýzy.
- Výskum nadväzuje na slovenské a zahraničné výskumy, potvrdzuje tendenciu syntagmaticko-paradigmatickej zmeny v slovných asociáciách dieťaťa na začiatku školskej dochádzky a poukazuje na kategoriálne preferencie v spontánných asociáciách detí.
- Výsledky výskumu informujú o organizácii verbálnych jednotiek v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku, prispievajú k poznaniu jazykového vývinu a ponúkajú implikácie pre rozvíjanie jazykových schopností dieťaťa.

1. ÚVOD

Tému detského slovného asociovania rozpracúvame na základe empirického výskumu implicitných jazykových znalostí 6- až 7-ročného dieťaťa (Klimovič et al. 2020). Uvedeným výskumom nadväzujeme na doterajšie výskumy jazykového vývinu dieťaťa hovoriaceho po slovensky v ranom a predškolskom období (Slančová

¹ Výskum sa realizoval v rámci riešenia projektu VEGA 1/0353/18 *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa mladšieho školského veku* v rokoch 2018 – 2020.

2008; 2018 a i.). Tematickým zameraním štúdie chceme prispieť aj k pripomenutiu šírky a rozmanitosti vedeckého diela profesora Jozefa Mistríka, ktorého, okrem mnohých iných výskumných tém, zaujímala aj detská reč (napr. Mistřík 1999, s. 385 – 389). Jozef Mistřík sa podobne zaujímal aj o oblasť, ktorá so skúmaním jazykového vývinu dieťaťa úzko súvisí, a to oblasť vyučovania slovenského jazyka. Okrem pravidelného prispievania do časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* bol spoluautorom učebníc a didaktických testov zo slovenského jazyka. V štúdiu budeme analyzovať slovné asociácie dieťaťa, a práve aj tejto téme sa Jozef Mistřík vo svojom výskume venoval (Mistřík 1980).

Cieľom štúdie je predstaviť výsledky empirického výskumu slovného asociovania dieťaťa na začiatku školskej dochádzky. Výskumné dáta sme získali na základe spontánneho asociovania dieťaťa na podnetové substantíva. V štúdiu postupne vymedzíme najdôležitejšie teoretické a empirické východiská tohto výskumného problému, opíšeme metodológiu výskumu a výskumný postup, analyzujeme získané empirické dáta a napokon výsledky výskumu podrobíme diskusii.

2. TEORETICKO-EMPIRICKÉ VÝCHODISKÁ

V rámci teoretických východísk sa zmienime o doterajších prístupoch k výskumu lexikálneho asociovania dieťaťa a uvedieme najdôležitejšie empirické zistenia. Najprv sa však krátko pristavíme pri samotnom koncepte asociácií. Asociácia vo všeobecnom pojmovom vymedzení znamená zretazovanie alebo združovanie predstáv, pri ktorom jedna predstava za určitých podmienok vyvolá druhú predstavu (Jarošová – Buzássyová 2006). Okrem tohto všeobecného významu sa pojem asociácií špecifikuje v terminologickom význame v prírodných (chémia, biológia, astronómia, geológia), humanitných (literatúra), behaviorálnych (psychológia) a ekonomických vedách (Balážová – Bosák 2005; Jarošová – Buzássyová 2006).

Asociačné zákonitosti sa uplatňujú aj v jazyku pri vznikaní slovných reťazí zviazaných na syntagmatickom alebo paradigmatickom princípe (Mistřík 1980). **Paradigmatický princíp** v lexike chápeme na základe jeho vymedzovania v slovenskej lexikológii (Dolník 1990; Ološtiak 2011) ako nepriamy kauzálny vzťah medzi významom a formou slova, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám. M. Ološtiak (2011) vyčleňuje ako konkrétny prejav začlenenosti lexikálnej jednotky do interlexematických vzťahov tieto typy lexikálnych paradigiem: onomaziologicko-lexikálna (lexikálne pole), synonymická, antonymická, slovotvorná, hyperonymicko-hyponymická, konverzívna, homonymická a paronymická. Pri slovotvornej paradigme ide však o priamy kauzálny vzťah medzi významom a formou slova, pretože pri slovotvorne motivovaných slovách možno na otázku *Prečo sa lexéma X volá tak?* odpovedať priamo (Dolník 1990; Furdík 1993). **Syntagmatický princíp** v lexike sa vzťahuje predovšetkým na lexikálnosémantický

aspekt syntagiem a kolokačné vzťahy (Dolník 2003; Ďurčo – Majchráková a kol. 2017). Kolokácie sú vlastne slovné asociácie, ktoré si hovoriaci osvojuje spontánne počas jazykového vývinu, a vytvárané asociačné vzťahy sú súčasťou mentálneho lexikónu jedinca ako súčasti jeho sémantickej dlhodobej pamäti (Ďurčo – Majchráková a kol. 2017; Schwarzová 2009). Uzualizované väzby medzi slovami sú základom pre syntagmatické paradigmy, t. j. súbory slov, ktoré tvoria relevantné okolie slova, pričom rozsah týchto súborov tvorí kolokačnú paradigmu alebo kolokačný profil slova (Dolník 2003; Ďurčo – Majchráková a kol. 2017).

Výskumy lexikálneho asociovania sa realizujú prevažne výskumnými nástrojmi psychológie resp. psycholingvistiky, a to aj vo vývinovej súvislosti (porov. Maršalová 1982; Novák 1988). O jazykovedný výskum slovných asociácií detí a dospelých sa pokúsil práve J. Mistrík (1980). Využil pritom jednoduchý dizajn asociačných testov, keď respondenti reagovali na stimulové slová zapísaním 20 asociovaných slov. Podľa autorových zistení, napriek 30-percentnej zhode asociovaných odpovedí, ktorá kopírovala frekvenciu daných slov v jazyku, boli ďalšie asociácie ovplyvnené individuálnym priebehom asociačných mechanizmov u jedinca. Medzi stimulmi a odpoveďami boli zreteľné sémantické súvislosti na paradigmatickej osi (najmä synonymia, antonymia alebo hyperonymicko-hyponymické vzťahy). J. Mistrík upozorňuje aj na význam skúmania slovných asociácií pre teóriu syntagmatiky, keďže asociačné testy doložili aj syntagmatické asociovanie (napr. *veľký* → *dom*, *muž* → *pracuje* a pod.) a poukázali na dvojaký charakter syntagiem z hľadiska ich kompaktnosti. Ako kompaktnejšie sa ukázali atributívna, objektová a koordinatívna syntagma, ako menej kompaktné predikatívna a adverbialná syntagma. Z opisu výskumu sa síce nedozvedáme o veku a počte detí, ktoré boli podrobené skúmaniu, autor však uvádza niekoľko zaujímavých zistení z komparácie asociovania detí a dospelých. Ukazuje sa preferencia syntagmatického asociovania u detí (napr. z 1000 odpovedí deti asociovali na stimulové slovo *muž* verbatim *pracuje* v 180 prípadoch, dospelí rovnako z 1000 odpovedí v 22 prípadoch, a, naopak, odpoveď *žena* sa vyskytla u dospelých 458-krát, u detí len 10-krát). Ďalej sa ukázalo, že dospelí reagujú častejšie ako deti kontrastom (*široký* → *úzký*) alebo hyponymom (*zvíra* → *líška*).

Hĺbkový psycholingvistický výskum slovného asociovania, ktorý na Slovensku realizovala L. Maršalová (1982), viaceré z naznačených zistení J. Mistríka potvrdil. Autorka pri výskume použila psychologickú metódu asociačného experimentu, konkrétne variant voľnoasociačného diskretného experimentu, v ktorom respondenti odpovedajú na podnetové slovo spontánne jedným slovom. Takýmto výskumným dizajnom sa vyhla vytváraniu zreteľného asociačných odpovedí, ktoré by nastalo pri kontinuálnom variante voľnoasociačného experimentu, v ktorom respondenti môžu odpovedať viacerými slovami. Nevýhoda tohto postupu sa ukázala aj vo výskume

J. Mistríka (1980), keď po 10 odpovedových slovách sa asociácie sémanticky vetvi-
li tak, že sa ťažko dalo zistiť, ktorému stimulu nasledujúce odpovede patria. Vý-
skumný dizajn jednoslovnej odpovede na podnetové slovo bol v nadväznosti na vý-
skum L. Maršálovej použitý aj vo výskume voľného slovného asociovania dospel-
ých v blízkej češtine (Novák 1988), ktorého výsledkom bolo vytvorenie asociač-
ných noriem pre českú dospelú populáciu.

Výskum L. Maršálovej (1982) poskytol pre náš empirický výskum jednak
metodologickú oporu, ale aj referenčný rámec pre analýzu a interpretáciu vý-
skumných zistení. Autorka skúmala deti v jednotlivých ročníkoch základnej školy
a takisto vysokoškolákov. Pre náš výskum sú dôležité najmä zistenia o asociovaní
detí mladšieho školského veku, ktoré autorka porovnáva aj s výskumami v iných
jazykoch. Výskumnú vzorku v kategórii mladších žiakov tvorilo 600 detí z 1. – 4.
ročníka základnej školy, v každom ročníku zhodne po 150 žiakov. Zoznam 120
podnetových slov pozostával zo 40 substantív, 40 adjektív a 40 verb. Pri výbere
podnetových slov sa L. Maršálová opierať aj o údaje z Mistríkovho frekvenčného
slovníka (1969), niektoré podnetové slová boli zámerne prebraté z publikovaných
anglosaských noriem pre možnosť priameho porovnania so zahraničnými výsled-
kami. Autorka zároveň poukazuje na to, že pri výbere podnetových slov predlože-
ných deťom by bolo vhodnejšie vychádzať zo spontánnej hovorenej reči detí, v da-
nom čase však tieto údaje neboli k dispozícii. Výsledky totiž potvrdili nesystema-
tickosť závislosti detských asociácií od frekvencie podnetového slova v jazyku.

Pri analýze asociačných odpovedí detí L. Maršálová (1982) pracovala so štyr-
mi kategóriami podľa gramatického vzťahu odpovedí k podnetovým slovám. Vy-
medzené kategórie odrážajú syntagmatický a paradigmatický princíp organizácie
lexiky v mentálnom slovníku dieťaťa, resp. prieniky oboch princípov. Išlo o tieto
kategórie: a) **paradigmatická odpoveď** – odpoveď tej istej tvarovej triedy ako
podnetové slovo (napr. *krava* → *mlieko*); b) **paradigmaticko-syntaktická odpo-
veď** – odpoveď zodpovedá tvarovej triede podnetu, ale vytvára s ním v plynulej
reči možný sled (napr. *kmeň* → *stromu*); c) **hrubá syntagmatická odpoveď** – tva-
rová trieda odpovede je odlišná od tvarovej triedy podnetu (napr. *oko* → *vidieť*); d)
syntagmaticko-syntaktická odpoveď – ide o odlišnú tvarovú triedu podnetu
a odpovede, pričom navzájom vytvárajú taký sled, ktorý sa môže objaviť v plynu-
lej reči (napr. *mucha* → *lezie*).

Výsledky analýzy ukázali, že počty paradigmatických odpovedí sa s vekom
zvyšujú (v 1. ročníku tvorili 22 % odpovedí a v 4. ročníku 37 % odpovedí). A, na-
opak, s vekom klesá podiel paradigmaticko-syntaktických, syntagmatických a syn-
tagmaticko-syntaktických odpovedí. Najčastejším typom asociačnej odpovede je
však vo všetkých ročníkoch ešte syntagmaticko-syntaktická odpoveď, čiže asocio-
vanie možným sledom slov v plynulej reči. Najvyššiu hodnotu paradigmatických

odpovedí dosiahli skúmané deti pri substantívnych podnetoch, pri adjektívnych a verbálnych podnetoch je hodnota nižšia. V 4. ročníku sa však tieto hodnoty takmer vyrovnávajú. Pri substantívach je podľa zistení L. Maršálovej (1982) vysoké množstvo asociácií v každom veku. Výraznejšie pribúdanie slovných asociácií pri adjektívach a verbách s rastúcim vekom možno interpretovať ako odraz rozvíjajúcich sa kognitívnych procesov dieťaťa, keďže tieto podnetové slová už nie sú pomenovaniami samostatne jestvujúcich javov, ale pomenovaniami abstraktnejšieho statického a dynamického príznaku.

Hoci deti najviac asociujú na substantíva v každom veku, asociované sémantické kategórie sa vývinovo menia. Napr. v 1. ročníku prevažovala sémantická kategória *aktivitná charakteristika* (napr. *vták – letí, spieva, čvriká*), v 3. ročníku už boli okrem tejto kategórie výraznejšie zastúpené aj asociácie z kategórie *deskriptívnych atribútov* (*vták – veľký, spevavý, zranený*) a z kategórie *prípádov pojmu* (*vták – orol, vrabec, holub*). Na porovnanie, v 5. ročníku sa prehlbuje výraznejšie zastúpenie deskriptívnych atribútov, ale napríklad aj kategórie *nadradených pojmov* (*vták – zviera, zverina*) (Maršalová 1982).

Zmenu v povahe asociačných odpovedí so zvyšujúcim sa vekom detí sme zaznamenali aj v našej skoršej empirickej sonde (Liptáková 2007)², v ktorej sme sa primárne venovali skúmaniu denotatívno-konotatívnej schémy prototypového chápania dediny u detí a detskej reflexii vzťahu medzi mestom a dedinou. Na zisťovanie slovných asociácií sme použili obrázkové stimuly, písomné pojmové mapovanie a Vennov diagram. Pri podnetovom slove *dedina* reagovali tretiaci zväčša syntaktickými asociáciami v prirodzenom rečovom slede: *Je tam veľa kvetov. Rúbe sa tam drevo. Nie sú tam bytovky. Žije tam srnka. Nechodí veľa áut*. Šiestaci už dominantne asociovali v paradigmatických vzťahoch. Napríklad, uplatňovali antonymiu pri porovnávaní dediny s mestom (*málo domov – veľa domov; menej ľudí – veľa ľudí; ticho – hluk; viac roboty – menej roboty; priateľskí ľudia – pyšní ľudia*); asociovali v rámci hyperonymicko-hyponymických vzťahov (*zvieratá – ovce, kozičky, pes; príroda – lesy, kopce, potok, stromy*); v rámci entít lexikálneho poľa pojmu *dedina* (*kostol, krčma, reštaurácia, ihrisko*), ale aj v rámci atributívnych kolokácií pojmu *dedina* a súvisiacich reálií (*dedina: farmárska, chudobná, ľudová, útulná; dedina – čistý vzduch, malé obchody, krásne lúky, pracovití ľudia, veľká sloboda, dobrá úroda*).

Syntagmaticko-paradigmatická premena v slovných asociáciách detí je empiricky dokázaná aj v iných jazykoch, pričom prudký nárast paradigmatických asociácií bol zistený v 1. – 3. ročníku základnej školy (Maršalová 1982; Owens

² Výskum bol súčasťou poľsko-slovenského projektu INTERREG *Žiak na poľsko-slovenskom pohraničí euroregiónu Beskydy*. Výskumný súbor tvorilo 92 žiakov 3. ročníka a 88 žiakov 6. ročníka z piatich obcí kysuckého regiónu.

2008).³ Deti mladšieho školského veku teda získavajú schopnosť izolovať slová z viet a dávať ich do vzťahov s podobnými javmi. Zároveň dochádza k výraznejšej organizovanosti asociovej lexiky, a to najmä pri substantívach (Maršálová 1982). Výskumy ontogenézy voľných slovných asociácií však ukazujú, že v menšej miere syntagmaticko-syntaktické asociovanie pretrváva celý život (podľa Novák 1988). Na rozdiel od sekvenčnej povahy detských asociácií, ktorú niektorí autori vysvetľujú limitovanou jazykovou skúsenosťou detí, ktorá im nedovoľuje abstrahovať od konkrétneho kontextu, majú syntagmaticko-syntaktické asociácie dospelých vyššiu úroveň významových väzieb medzi slovami (Novák 1988).

3. METODOLÓGIA VÝSKUMU

V nasledujúcej časti štúdie opíšeme metodologický rámec a výskumný postup pri empirickom skúmaní slovných asociácií 6- až 7-ročných detí. Výskum slovných asociácií bol súčasťou spomínaného širšieho výskumu implicitných jazykových znalostí dieťaťa na začiatku školskej dochádzky, konkrétne prvou fázou výskumu slovo-tvorných znalostí dieťaťa (Liptáková 2020). **Cieľom výskumu** bolo zistiť výsledky spontánneho lexikálneho asociovania dieťaťa na podnetové slovo. Realizovali sme **kvalitatívny výskum**, v ktorom sme uplatnili **individuálnu administráciu**, t. j. výskumný nástroj na zisťovanie slovných asociácií sme aplikovali vždy s jedným účastníkom v osobitnej miestnosti. Výskumný súbor tvorilo 35 detí na základe zámerného výberu (žiaci 1. ročníka) a dostupného výberu (informovaný súhlas rodičov). Išlo o žiakov štyroch mestských škôl v Prešove. Zber dát sme realizovali v období marec – jún 2019.⁴

Pri zbere dát sme použili psycholingvistickú online **metódu lexikálneho rozhodovania** (lexical decision task; Mertins 2017). Online metódami sa zisťujú online jazykové procesy a automatizované mentálne procesy. Pomocou metódy lexikálneho rozhodovania je možné skúmať princípy organizácie mentálneho slovníka hovoriaceho a jeho porozumenie jazykovým jednotkám. Pri tejto metóde sa vyhodnocuje reakčný čas a správnosť lexikálneho rozhodnutia (ibid.). Pre potreby nášho výskumu sme použili adaptovanú verziu tejto metódy, ktorú sme kombinovali s prvkami slov-

³ Zaujímavé je zistenie L. Maršálovej (1982), keď pri medzijazykovom porovnaní paradigmatického asociovania slovenských a amerických detí zistila, že percento paradigmatických odpovedí pri všetkých troch podnetových slovných druhoch (substantíva, adjektíva, verbá) bolo u slovenských detí podstatne nižšie ako u amerických detí. Podobné výsledky prinieslo aj porovnanie s francúzskymi deťmi. Porovnanie s japonskými deťmi ukázalo zhodný rastúci trend paradigmatických asociácií pri podnetových substantívach, porovnateľný s deťmi z anglickej jazykovej oblasti, pri adjektívach a verbách však japonské deti asociovali menej (ibid.). Autorka tieto rozdiely hlbšie neanalyzuje, ale naznačuje možný vplyv jazykového typu.

⁴ Okrem autorky štúdie sa na administrácii výskumného nástroja zúčastnili doktorandi Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity: Dávid Dziak, Katarína Drozdová a Tatiana Hrušovská. Na vyhotovovaní transkriptov spolupracovala doktorandka Tatiana Hrušovská.

noasociačného experimentu podľa L. Maršálovej (1982). Úloha pre žiaka pri zisťovaní spontánných slovných asociácií znela: *Povedz, čo ti napadne ako prvé, keď počuješ slovo X*. Deti na otázku odpovedali ústne v individuálnom rozhovore s administrátorom. Použili sme voľný, kontinuálny a časovo nelimitovaný dizajn metódy lexikálneho rozhodovania (slovného asociovania), pretože našim zámerom bolo získať autentické dáta o charaktere spontánných asociácií detí. Deti sme v rozsahu odpovedí nelimitovali a nevyžadovali sme odpoveď iba jedným slovom. Vzhľadom na limitovanú kapacitu pracovnej pamäti 6- až 7-ročných detí (Kovalčíková et al. 2016) sme pri ústnom asociovaní nepredpokladali rozsiahlejšie asociačné vetvenie, ako sa napríklad ukázalo v písomnej forme asociovania vo výskume J. Mistríka (1980). Po položení otázky nasledovala reakcia participanta, ktorá končila jeho rozhodnutím nepokračovať.

Ako podnetové slová sme použili dovedna šesť substantív, pričom každý participant bol vystavený asociovaniu na tri podnetové substantíva z troch morfológických paradigiem odlišujúcich sa gramatickým rodom (*múr, dom – ryba, voda – mlieko, meno*). Podnetové slová sme zvolili jednak podľa kritéria frekvencie v súčasnej slovenčine⁵ a jednak podľa predpokladanej blízkosti pomenúvaných denotátov skúsenosti dieťaťa daného veku. Opierali sme sa pritom aj o výskum J. Kesselovej (2003) o preferovanej substantívnej lexike dieťaťa mladšieho školského veku. Podľa autorkiných zistení je približne každé desiate slovo v spontánnej detskej komunikácii konkrétne počítateľné apelatívum (Kesselová 2003, s. 42). Napríklad, nami zvolené podnetové slovo *voda* je v rámci najfrekventovanejších substantív detskej komunikácie druhé v poradí. Podobne sme sa snažili nadviazať aj na zistenia z raného lexikálneho vývinu, podľa ktorých patria nami zvolené podnetové slová *voda, ryba, dom, mlieko* k spoločnej substantívnej slovnej zásobe skúmaných detí už vo veku dvoch rokov (Slančová et al. 2018, s. 78 – 81).

Výber podnetových substantív zohľadňoval uvedené frekvenčné, sémantické a vývinové kritériá. Všetky podnetové substantíva sú slovotvorne nemotivované konkréta s jednoduchou morfematickou štruktúrou *koreňová morféma + gramatická morféma*. Reprezentanty troch gramatických rodov s odlišným fonologickým stvárnením gramatickej morfémy sme volili kvôli nadväzujúcej fáze výskumu, v ktorej sme elicitovali implicitné znalosti dieťaťa o slovotvornom hniezde na materiáli uvedených motivantov (Liptáková, v tlači). Naším zámerom bolo totiž, okrem iného, zistiť aj vnímanie fonologickej prekážky na hranici slovotvorného základu a slovo-

⁵ Pracovali sme s najnovšími frekvenčnými slovníkmi slovenčiny: Garabík – Kmeťová – Šimková – Zumrík et al. 2017 (FSS); Gajdošová – Šimková et al. 2018 (FHS). Zistené údaje o absolútnej frekvencii podnetových slov (rang): FHS (rozsah rangu 9959): *dom* (220), *meno* (291), *voda* (358), *ryba* (1262), *mlieko* (1476), *múr* (2514); FSS (rozsah rangu 29979): *dom* (169), *voda* (199), *meno* (248), *ryba* (1332), *múr* (2038), *mlieko* (2071).

tvorného sufixu. Z dôvodu následného skúmania slovotvorných znalostí bol výber podnetových slov ovplyvnený aj ich slovotvorným potenciálom⁶.

Z administrácie boli zhotovované zvukové záznamy, ktoré sme písomne transkribovali s anonymným označením participanta. Zozbierané jazykové dáta sme následne podrobili **kvalitatívnej obsahovej analýze** s využitím pomocnej kvantifikácie. V rámci konštitutívnych komponentov obsahovej analýzy uplatňujeme ich nasledujúce charakteristiky (Gavora 2015): typ obsahu – verbálne asociácie; výber súboru – intencionálny; hĺbka analýzy – manifestná i latentná (interpretujeme významy manifestované v transkriptoch); smer postupu – induktívny; druh kontroly dát – kredibilita; forma výsledkov výskumu – verbálna i numerická. Pod kredibilitou máme podľa P. Gavoru (2015) na mysli súbor postupov, ktorým sa usilujeme prezentovať dôveryhodnosť výskumu. Znamená to, že rezignujeme na objektivitu a reliabilitu výskumu, ale usilujeme sa o vzbudenie dôvery na základe dôkladného poznania skúmaného terénu, tzv. masívneho opisu výskumného postupu, podrobného zápisu interpretovaných výskumných dát a na základe reflexivity výskumníka.

4. VÝSKUMNÉ ZISTENIA

V rámci kvalitatívnej obsahovej analýzy transkriptov sme v detských slovných asociáciách identifikovali typy opakujúcich sa odpovedí a na základe toho sme vymedzili päť významových kategórií: (1) paradigmatické asociácie, (2) syntagmatické asociácie, (3) fonemická alebo paronymická asociácia, (4) zopakovanie podnetového slova a (5) žiadna reakcia. Občasné fonemické alebo paronymické asociovanie bolo interferenciou školského učiva o hláskach a perцепčných aktivít pri osvojení elementárneho čítania a písania (napr. *D ako dom; múr – mura*). Najfrekvencovanejšie boli však asociácie paradigmatického a syntagmatického typu. Tieto asociácie kategorizujeme podľa aparátu sémantických kategórií použitých vo výskume L. Maršálovej (1982), ktoré kombinujeme s typmi lexikálnych paradigiem (Ološtiak 2011).

Pri **paradigmatických asociáciách** sa vyskytli tieto sémantické kategórie:

- a) kategória nadradených pojmov (odráža proces hierarchického pojmového kódovania, napr. *ryba → zviera*; zaraďujeme sem aj vzťah celok a časť, napr. *dom → strecha*);
- b) kategória súvzťažných pojmov (členy tej istej pojmovej skupiny ako podnetové slovo: napr. synonymá *múr → plot*; členy lexikálneho poľa, napr. *voda → more, rieka, rybník*);
- c) kategória slovotvorných asociácií (členy slovotvornej paradigmy, napr. *múr → murovať, múr → murár*);

⁶ Slovotvorný potenciál podnetových motivantov sme vyhodnocovali podľa *Slovníka koreňových morfémov slovenčiny* (Sokolová – Ološtiak – Ivanová 2012).

- d) kategória inkluzívnych častí (pomenovanie častí predmetu alebo jeho prirodzených produktov, napr. *ryba* → *šupiny*, *krava* → *mlieko*);
- e) kategória prípadov pojmu (zároveň hyperonymicko-hyponymický vzťah, napr. *ryba* → *kapor*);
- f) kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti (asociácie podmienené charakteristickými lokálnymi vzťahmi, napr. *ryba* → *voda*; asociácie podmienené lokálnymi vzťahmi na základe subjektívnej skúsenosti, napr. *mlieko* → *MILK-AGRO*);
- g) kategória metaforických významov (napr. *dom* → *kocka*);
- h) kategória vzdialenejších významov (napr. *voda* → *vietor*).

Výsledky **syntagmatického asociovania** môžeme kategorizovať podľa sémantických kategórií vymedzených vo výskume L. Maršálovej (1982) len čiastočne, pretože deti neboli obmedzované jednoslovnou odpoveďou, a preto prirodzene asociovali v rečovom slede, napr. *dom* – *kúpili sme nový dom*. Výnimkou boli syntagmatické asociácie v kategórii definujúcich charakteristík, a to deskriptívne atribúty (*dom* → *veľký dom*) a aktivitné charakteristiky (*ryba* → *pláva*).

V nasledujúcej časti uvedieme konkrétne prípady asociácií v rámci identifikovaných významových kategórií pri všetkých šiestich podnetových slovách. Získané empirické dáta vizualizujeme pomocou tabuliek a kvalitatívnu interpretáciu dát podopierame pomocnými kvantitatívnymi údajmi. V hlavičke tabuľky uvádzame v zátvorke počet participantov, ktorí asociovali na dané podnetové slovo. Každý participant bol vystavený spravidla trom podnetovým slovám, najčastejšie sa kombinovali substantíva DOM – VODA – MENO a MÚR – RYBA – MLIEKO.⁷ V tabuľke v zátvorkách uvádzame údaj o počte participantov, ktorí asociovali rovnako, a počet participantov pri žiadnej reakcii alebo pri opakovaní podnetového slova. Pri analýze dát sa budeme bližšie venovať syntagmatickým a paradigmatickým asociáciám. Ako sme uviedli vyššie, okrem týchto asociácií sa vyskytovalo občasné doslovné zopakovanie podnetového slova alebo žiadna reakcia participanta. Fonematické a paronymické asociácie hodnotíme ako interferenciu školského učiva pri nadobúdaní elementárnej gramotnosti.

Tab. 1: *Detské asociovanie pri podnetovom slove DOM (21 participantov)*

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: DOM – ísť do domu; kúpili sme nový dom (2); spím doma; doma pozerám rozprávky; bývaš v dome; kde bývajú ľudia; deskriptívny atribút: DOM – veľký, pekný, nový;

⁷ Rozdielny počet participantov pri jednotlivých podnetových slovách bol spôsobený okolnosťami terénneho výskumu, najmä dostupnosťou participantov v čase administrácie (vrátane odchodov alebo príchodov detí, keďže výskum sa realizoval v popoludňajších hodinách v školskom klube detí).

paradigmatické asociácie	celok a časť: DOM – strecha (2), komín (3), okná (3), dvere (2); vzdialenejšie významy: DOM – mačka, psík, rodičia, deti (2), babka a dedko; inkluzívne časti: DOM – pivnica, garáž (2); lokalizácia: DOM – dvor, záhrada; metaforické významy: DOM – (je ako) kocka; slovtvorná asociácia: DOM – domovisko;
fonemická asociácia	D ako dom
zopakovanie podnetového slova	(2)
žiadna reakcia	(2)

Pri podnetovom substantíve DOM, ktorému bolo vystavených 21 participantov, prevažovali paradigmatické asociácie (23 výskytov) nad syntagmatickými (10 výskytov). Niektorí participanti asociovali oboma spôsobmi, väčšinou však reagovali buď jedným, alebo druhým typom asociácie, a to aj po dodatočnej otázke administrátora. Napríklad:

Transkript_5⁸

A: Čo ti napadne ako prvé, keď počuješ slovo dom?

P: veľký dom (SA)

A: Ešte? Hocičo, čo ti napadne.

P: Je pekný dom. (SA) Je komín na ňom. (PA) A je dosť veľký. (SA)

Transkript_20

A: A keď sa opýtam na slovo dom?

P: komín, dvere, okno, garáž (PA)

A: Ešte?

P: pivnica (PA)

Transkript_17

A: A keď ti poviem slovo dom?

P: Že spím doma. (SA)

A: Ešte?

P: Že pozerám doma rozprávky. (SA)

Pri **syntagmatických asociáciách** sa sedemkrát objavuje asociácia v rečovom slede a trikrát deskriptívny atribút s kvalitatívno-hodnotiacim adjektívom.

⁸ Pri exemplifikáciách používame skratky: P (participant), A (administrátor), PA (paradigmatické asociácie), SA (syntagmatické asociácie), T_X – transkript a jeho číslo. Číslovanie transkriptov začína pri každom zo šiestich podnetových slov hodnotou 1.

Z hľadiska kolokačných spojení ide o štruktúry (podľa Ďurčo – Majchráková a kol. 2017): Atr + Sub1Nom (*veľký dom*), Verb + Sub1Gen (*íšť do domu*), Verb + (Atr)Sub1Aku (*kúpili sme nový dom*), Verb + Sub1Lok (*bývaš v dome*). Substantívny význam podnetového slova *dom* sa v dvoch detských reakciách modifikoval na adverbiálny význam (*spím doma*). Pri **paradigmatických asociáciách** zaznamenávame asociovanie v rámci šiestich sémantických kategórií. Najviac výskytov je pri kategórii celok a časť a súvisiacej kategórii inkluzívnych častí. Participanti viackrát asociovali aj konotáciu „kto/čo žije, býva v dome“, ktorú subjektívne po- ciťovali ako dôležitú. Vyskytla sa jedna metaforická asociácia (prirovnanie domu k tvaru kocky) a jedna slovotvorná asociácia v podobe novotvaru *domovisko* s pe- joratívnou interpretáciou: „*Že keď sa tak nahneváš, že proste je to starý dom. To je domovisko*“ (T_13).

Tab. 2: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MÚR** (15 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MÚR – stavali sme múr; stavíme ho; múr je také, že napríklad je svetová vojna a si postavili múr; múr potrebujeme na nejaké veci;
paradigmatické asociácie	slovotvorná asociácia: MÚR – murovať (3), murár (2); lokalizácia: MÚR – doma, záhrada; inkluzívne časti: MÚR – dom, domček; synonymá: MÚR – plot;
fonemická a paronymická asociácia	m, mama, Mária, ú, mura (= motýľ);
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(3)

Pri podnetovom substantíve MÚR, ktorému bolo vystavených 15 participantov, opäť prevažovali paradigmatické asociácie (10 výskytov) nad syntagmatickými (4 výskyty). V porovnaní s podnetovým slovom *dom* participanti so slovom *múr* asociovali menej významov, čo možno pripísať jednak nižšej frekvencii slova *múr* v jazyku (pozri pozn. č. 5), ale aj neustálenosti tohto pojmu v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku. Pri **syntagmatických asociáciách** produkovaných v rečovom slede prevažuje kolokácia Verb + Subs1Aku (*stavať múr, potrebujeme múr*). Z **pa- radigmatických asociácií** sa objavuje synonymum (*múr* → *plot*) a s ním súvisiace subjektívne konotované významy lokalizácie (*múr* (= murovaný plot) je *doma, na záhrade*), ako aj asociácia „múr ako inkluzívna časť domu“. Polovicu výskytov pa- radigmatických asociácií tvoria slovotvorné asociácie s motivačným významom čin- nosti alebo osoby podľa vzťahu k motivantu *múr*: „*Pán murár stáva, muruje stenu a pritom používa aj múr*“ (T_10).

Tab. 3: Detské asociovanie pri podnetovom slove **RYBA** (16 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: RYBA – že pláve v jazere; ryba pláve vo vode (2); pláva na vode; ryba pláve v potoku; také, čo žije vo vode; že ju môžeme aj kŕmiť; rybu chytíme, potom ju upečieme, a potom ju jeme; ryba žije vo vode, a plutvami pláva, a keď dýcha, tak pôjdu také bublinky; aktívna charakteristika: RYBA – pláva (2);
paradigmatické asociácie	lokalizácia: RYBA – voda (3), rieka; inkluzívne časti: RYBA – šupiny, plutvy, končatiny; prípád pojmu: RYBA – kapor, delfín; lexikálne pole (vodné živočích): RYBA – rak, krab; nadradené pojmy: RYBA – zvierá;
paronymická asociácia	ruka;
zopakovanie podnetového slova	(2)
žiadna reakcia	(0)

Pri podnetovom substantíve RYBA, ktorému bolo vystavených 16 participantov, asociovali iba paradigmaticky siedmi participanti (z toho jeden aj paronymicky) a iba syntagmaticky ôsmi participanti. V rámci **paradigmatických asociácií** pozorujeme kategórie očakávané v súvislosti so sémantickým potenciálom podnetového substantíva *ryba*, a to prípady pojmu (*kapor*), živočích z rovnakého lexikálneho poľa vodných živočíchov (*krab*), asociácie v rámci kategórie inkluzívnych častí (*šupiny*), lokalizačné asociácie (*voda*), ale aj nadradené pojmy (*zvierá*). Čistá syntagmatická asociácia sa vyskytla iba dvakrát v rámci kategórie aktívnej charakteristiky (*ryba* → *pláva*). Niektoré **syntagmatické asociácie** v rečovom slede obsahujú aj pojmy asociované paradigmaticky, ale bez ich izolovania z prúdu reči. Napr.: „ryba pláva v jazere, v potoku, vo vode (lokalizácia); ryba pláva *plutvami* (inkluzívne časti), a keď dýcha, tak pôjdu také *bublinky*“ (vzdialenejšie významy). Pri kolokačných vzťahoch pozorujeme tri štruktúry: Sub1Nom + Verb (*ryba pláva*), Sub1Nom + Verb (+ Sub2Lok) (*ryba pláva/žije vo vode/v potoku/v jazere*) a Verb + Subs1Aku (*kŕmiť, chytiť, upieť, jesť rybu*).

Tab. 4: Detské asociovanie pri podnetovom slove **VODA** (20 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: VODA – kúpu sa v nej ryby a žaby (môžu plávať na pláži, sú tam mušle, piesok); Lukáš sa kúpe vo vode; môžeš sa v nej kúpať alebo sprchovať; niekedy som videl vodu; deskriptívny atribút: VODA – veľká; aktívna charakteristika: VODA – pijeme (4);

paradigmatické asociácie	lexikálne pole: VODA – rybník, more, rieka (vodné plochy); VODA – kofola (nápoje); lokalizácia: VODA – kúpeľňa, vaňa, fľaša (2), studňa; vzdialenejšie významy: VODA – pes, vánok, vietor; slovotvorná asociácia: VODA – vodička, vodník, vodár; inkluzívne časti: VODA – kamene (vo vode);
fonemická asociácia	v, vo;
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(1)

Pri podnetovom substantíve VODA, ktorému bolo vystavených 20 participantov, prevažovali paradigmatické asociácie (16 výskytov) nad syntagmatickými asociáciami (9 výskytov). V rečovom slede participantí uplatnili kolokáciu Verb + Sub1Lok (*kúpať sa vo vode*) a Verb + Sub1Aku (*vidieť vodu*). V rámci **syntagmatických asociácií** až štyrikrát asociovali aktivitnú charakteristiku (*voda* → *piť*; Verb + Sub1Aku) a raz deskriptívny atribút (*voda* → *veľká voda*; Atr + Sub1Nom). Podobne ako pri podnetovom slove *ryba* aj pri slove *voda* obsahovali niektoré syntagmatické asociácie aj pojmy asociované paradigmaticky, ale bez izolovania z rečového prúdu: Napr. „vo vode sa kúpu *ryby* a *žaby*“ (lexikálne pole vodné živočíchy), pričom táto asociácia ešte pokračovala reťazením – „môžu plávať *na pláži*, sú tam *mušle* a *piesok*“ (vzdialenejšie významy). Čisto **paradigmaticky** participantí **asociovali** v rámci šiestich kategórií: členmi dvoch lexikálnych polí (vodné plochy a nápoje); lokalizačnými vzťahmi súvisiacimi s interiérom (*kúpeľňa*), exteriérom (*studňa*) aj s pojmom nádoba (*fľaša*); inkluzívnymi časťami (*kamene vo vode*) a vzdialenejšími asociáciami (*pes*, *vánok*). Na podnetové substantívum *voda* participantí reagovali aj slovotvorne, a to laudatívom *vodička* a dvoma konateľskými názvami (*vodník*, *vodár*), pričom slovotvorná štruktúra *vod-ár* nebola interpretovaná v súlade s konvenčným lexikálnym významom, ale nekonvenčne, subjektívne: „*Vodár je jako chytaš ryby len na lodi. Nieže len si niekde na piesku sadneš, a tak chytáš, ale na lodi to je*“ (T₁₃).

Tab. 5: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MLIEKO** (16 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MLIEKO – piješ to alebo to dáš mačke; pijem ráno mlieko; moja sestra pije mlieko; mlieko tiež pijeme, a potom sme silní jak veľkí školáci; že predavačka dáva mlieko; aktivitná charakteristika: MLIEKO – piť (6), kupujeme; deskriptívny atribút: MLIEKO – zimné (= studené);

paradigmatické asociácie	lokalizácia: MLIEKO – chladnička, ľadnička, miska, pohár, MILK-AGRO; inkluzívne časti: MLIEKO – krava (2); vzdialenejšie významy: MLIEKO – koláč, cukor;
fonemická asociácia	(0)
zopakovanie podnetového slova	(1)
žiadna reakcia	(1)

Podnetové substantívum MLIEKO vyvolalo u väčšiny zo 16 participantov kategoriálne organizované asociácie, a to tak paradigmatické ako syntagmatické, pričom celkovo prevládali syntagmatické asociácie (13 výskytov oproti 9 výskytom paradigmatických asociácií). Pri **syntagmatickom asociovaní** v rečovom slede dominuje syntakticky rozšírená asociovaná činnosť „piť mlieko“ (Verb + SublAKu: *pijem ráno mlieko, moja sestra pije mlieko* a pod.). Zároveň sa táto syntagmatická asociácia správa kategoriálne pri produkovanií aktivitnej charakteristiky podnetového slova (až šesťkrát *mlieko* → *piť*). Asociované verbum *piť* participanti použili vo viacerých tvaroch (prézent, futúrum, singulár, plurál) a modalitách (spolu s modálnym verbom alebo bez neho: *mlieko* → *môžeme piť, dá sa piť, pijeme*). Zo syntagmatických asociácií sa ešte vyskytol deskriptívny atribút (*mlieko* → *zimné*). Pri **paradigmatickom asociovaní** zaznamenávame kategóriu inkluzívnych častí, ale v opačnej perspektíve (*mlieko* → *krava*). Častá je kategória lokalizácie so špecifikovaním priestorového významu „kde (v *chladničke*, v predajni *MILK-AGRO*, v *miske*) sa mlieko nachádza“. Objavujú sa aj vzdialenejšie významy (*mlieko* → *koláč*). Paradigmaticky súvťažné pojmy nachádzame aj neizolované pri asociovaní v rečovom slede: „mlieko dáš *mačke*; *predavačka* dáva mlieko“ (vzdialenejšie významy).

Tab. 6: Detské asociovanie pri podnetovom slove **MENO** (20 participantov)

významová kategória	asociácie (typy a sémantické kategórie)
syntagmatické asociácie	rečový sled: MENO – chlapec má meno; spomeniem si na meno nejakej kamarátky; že je to meno nejakých detí;
paradigmatické asociácie	prípád pojmu: MENO – svoje meno a priezvisko (2); iné antroponymum (kamarát, spolužiak, súrodeneček, 6); iné proprium (Amerika); lexikálne pole: MENO – priezvisko a meno; meno zvierat; vzdialenejšie významy: MENO – hra meno, mesto, zvierat, vec;
fonemická a paronymická asociácia	me, m (2), e, meniť, mama, mame;
zopakovanie podnetového slova	(0)
žiadna reakcia	(1)

Podnetové substantívum MENO, ktorému bolo vystavených 20 participantov, vyvolalo najviac **paradigmatických asociácií** v kategórii prípad pojmu, keď deti uvádzali konkrétne propriá, predovšetkým svoje meno a priezvisko alebo mená kamarátov, spolužiakov a súrodencov, v jednom prípade geonymum (*Amerika*). Paradigmaticky asociovali aj členmi lexikálneho poľa (*priezvisko, meno zvieraťa*) alebo vzdialenejšími významami (*hra meno, mesto, zviera, vec*). Dominantná antroponymická asociácia bola súčasťou aj **syntagmatického asociovania** v rečovom slede (*chlapec má meno*). Celkovo bol pomer paradigmatických a syntagmatických asociácií 12 : 3. Pri podnetovom substantíve *meno* zaznamenávame spomedzi všetkých podnetových slov najviac fonematických a paronymických asociácií súvisiacich s osvojovaním elementárneho čítania a písania.

5. ZÁVERY A DISKUSIA

Získané empirické dáta ukazujú, že asociovanie na podnetové substantíva u 6- až 7-ročných detí prebieha v kontinuu syntagmatických a paradigmatických asociácií, čo korešponduje so zisteniami doterajších slovenských a zahraničných výskumov (Maršalová 1982; Mistrík 1980; Novák 1988; Owens 2008; Vužňáková 2020). V našom výskumnom súbore sa ukazuje, že mierne prevažujú paradigmatické asociácie organizované v rámci viacerých sémantických kategórií. Zistené typy syntagmatických a paradigmatických asociácií zhŕňame v nasledujúcej tabuľke. Jednotlivé typy radíme zostupne podľa počtu podnetových slov, pri ktorých sa vyskytli.

Tab. 7: Typy syntagmatických a paradigmatických asociácií vo výskumnom súbore

syntagmatické asociácie	paradigmatické asociácie
asociovanie v rečovom slede (6)	kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti (5)
kategória aktivitej charakteristiky (3)	kategória inkluzívnych častí (5)
kategória deskriptívnych atribútov (3)	kategória vzdialenejších významov (4)
	kategória slovotvorných asociácií (3)
	kategória súvzťažných pojmov: členy lexikálneho poľa (3)
	kategória prípadov pojmu (2)
	kategória celku a časti (1)
	kategória nadradených pojmov (1)
	kategória metaforických významov (1)
	kategória súvzťažných pojmov: synonymá (1)

Počty výskytov jednotlivých typov syntagmatických a paradigmatických asociácií alebo počty konkrétnych prípadov v rámci vymedzených typov pri jednotlivých podnetových substantívach treba rozhodne relativizovať, a to z dvoch hlavných dôvodov. Prvým dôvodom je sémantika podnetového substantíva, ktorá výrazne

ovplyvňuje jeho asociačný potenciál a zastúpenie jednotlivých asociačných typov (porov. Maršalová 1982, s. 111). Napríklad, kategória prípadov pojmu bola podľa sémantického očakávania zastúpená pri podnetových substantívach *ryba* (*kapor*, *delfín*) a *meno* (konkrétne antroponymá) alebo kategória lokalizácie a lokálnej styčnosti sa nevyskytla iba pri jedinom podnetovom substantíve *meno*, pretože jeho sémantika asociovanie tohto významu nepodnecuje. Druhým dôvodom sú všeobecné znalosti, jazyková skúsenosť, ako aj momentálna verbálna fluencia participantov, ktoré sa v asociáciách premietli. Napriek tomu sa nazdávame, že autentické reakcie naznačujú isté preferencie v asociačných väzbách a ich organizovaní v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku.

Zistili sme, že pri **paradigmatickom asociovaní**, teda pri asociovaní na podnetové substantívum iným substantívom, deti produkovali asociácie v rámci desiatich rôznych kategórií. Ukazuje sa, že k preferovaným kategóriám patrí lokalizácia, inkluzívne časti, vzdialenejšie významy, slovotvorné asociácie a lexikálne pole. Kategória **lokalizácie a lokálnej styčnosti** naznačuje preferenciu priestorovej sémantiky v lexikálnych asociáciách dieťaťa, ktorá súvisí s už zistenými vývinovými tendenciami. Ontogeneticky si dieťa sémantickú kategóriu lokalizácie osvojuje ako štvrtú v poradí (Kesselová 2008) a v troch rokoch veku je práve kategória priestorovosti podkladom formovania všetkých tvarových podôb nepriamych pádov (Kesselová 2018). Preferenciu tejto kategórie možno interpretovať aj v súvislosti s kognitívnym vývinom a konkrétnym myslením dieťaťa daného veku (Piaget – Inhelder 1997), pretože dieťa priestorové vzťahy chápe na základe vlastnej telesnej skúsenosti⁹ a zároveň sa jeho myslenie vyznačuje prezentizmom (Šulová 2010, s. 69), čiže chápaním typu „tu a teraz“. Preferencia kategórie **inkluzívnych častí** naznačuje prototypové chápanie slovného významu dieťaťom a narastanie počtu uvedomovaných vlastností exemplárov (Owens 2008, s. 332). Zároveň odráža formujúcu sa kognitívnu štruktúru decentrácie, teda schopnosť viacdimenzionálneho opisu objektu, keď je dieťa schopné identifikovať viaceré znaky predmetu (Owens 2008, s. 318). Kategória **vzdialenejších významov** poukazuje na výskyt detských subjektívnych konotácií pri interpretovaní slovného významu, a tak aj na potrebu pri rozvíjaní detskej lexiky zohľadňovať nielen denotačné, ale aj konotačné význam lexém (porov. Pacovská 2012). **Slovotvorné asociácie** detí reflektujú významnú úlohu slovotvornej motivácie v slovnej zásobe slovenčiny a zároveň implicitné znalosti 6- až 7-ročného dieťaťa o slovotvorných prostriedkoch, pravidlách a procesoch (porov. Liptáková 2020, Liptáková, v tlači). Asociácie v kategórii **lexikálneho poľa** dokumentujú rozvíjajúcu sa schopnosť dieťaťa zoskupovať veci a javy do súborov podľa spoločných definičných znakov, pričom oporou je kognitívna štruktúra grupovania (Piaget – Inhelder 1997). Asociovanie členmi lexikálneho poľa ukazuje, že

⁹ Porov. telesno-priestorový a antropocentrický základ vytvárania jazykového obrazu sveta v spontánnom či naivnom jazykovom vedomí (Vaňková et al. 2005).

deti chápu pojmové triedenie súvzťažných slov na základe spoločného príznaku, klasémy (Ološtiak 2021, s. 28).

Pri **syntagmatickom asociovaní** zaznamenávame dva druhy asociačných reakcií. Pri každom podnetovom slove sa objavuje **asociovanie v rečovom slede**, pričom použité syntaktické štruktúry zodpovedajú valenčným a kolokačným štruktúram v jazyku (najčastejšie Verb + Sub1Aku, Verb + Sub1Lok). Zároveň asociácie v rečovom slede, v ktorých deti prirodzene rozvíjali sémantiku východiskovej predikatívnej syntagmy, obsahovali aj paradigmaticky asociované pojmy, ale bez ich izolovania z rečového prúdu. Jednoslovné syntagmatické asociácie participantov bolo možné zaradiť do dvoch sémantických kategórií, a to **aktívnej charakteristiky** (asociácia substantívum → verbum) a **deskriptívnych atribútov** (asociácia substantívum → adjektívum). Aj pri týchto syntagmatických asociáciách participantí uplatňovali uzualizované väzby medzi slovami s prevahou atributívnej (Atr + Sub1Nom; *veľký dom*), predikatívnej (Sub1Nom + Verb; *ryba pláva*) a objektovej (Verb + Sub1Aku; *pijeme vodu*) kolokačnej štruktúry.

Predstavené výskumné zistenia sú však okrem spomínaného vplyvu sémantiky podnetového substantíva limitované aj malým rozsahom podnetového materiálu (6 slov) a samotného výskumného súboru (pri jednotlivých podnetových slovách 15 – 21 participantov), ako aj metódou zberu dát (voľné a časovo neobmedzené lexikálne rozhodovanie). Z týchto dôvodov nemožno naše zistenia priamo konfrontovať so zisteniami z výskumov, ktoré uplatnili iný výskumný postup, napr. robustnejší podnetový materiál (porov. 40 podnetových substantív; Maršálová 1982) alebo početnejší výskumný súbor (porov. 150 žiakov 1. ročníka základnej školy; Maršálová 1982). Čo sa však napriek tomu ukazuje v oboch výskumoch ako podobné, je výskyt syntagmatických asociácií (porov. aj Mistrík 1980), ale zároveň tendencia nárastu paradigmatických asociácií (porov. aj Vužňáková 2020), ako aj zastúpenie všetkých identifikovaných sémantických kategórií v asociačných reakciách žiaka na začiatku školskej dochádzky¹⁰.

V našom materiáli pomer syntagmatických a paradigmatických asociácií kolísal v prospech jednej alebo druhej skupiny v závislosti od podnetového substantíva. Pri podnetových slovách *dom*, *múr*, *voda*, *meno* prevažovali paradigmatické asociácie; pri podnetovom slove *ryba* mierne prevažovali syntagmatické asociácie, pričom viacerí participantí asociovali oboma spôsobmi; syntagmatické asociácie prevažovali pri podnetovom slove *mlieko*, opäť s kombinovaním oboch spôsobov u niektorých participantov. Celkovo naše dáta ukazujú väčšie zastúpenie paradigmatického aso-

¹⁰ Vo výskume L. Maršálovej (1982, s. 108) je percentuálne zastúpenie sémantických kategórií pri 20 najfrekvencovanejších podnetových substantívach u žiakov 1. ročníka takéto: aktívna charakteristika (31,3), deskriptívne atribúty (23,5), koordinované pojmy (13,3), prípady pojmu (8,9), lokalizácia a lokálna styčnosť (8,8), inkluzívne časti (7,6), nadradené pojmy (3,2), prenesené významy (0,3), iné odpovede (3,1). Celkovo je pomer medzi syntagmatickými a paradigmatickými odpoveďami 54,8 : 42,1 (zvyšok do 100 % tvoria iné odpovede).

ciovania, čo môže byť ovplyvnené aj iným spôsobom výberu podnetových slov, ktoré sme na rozdiel od výskumu L. Maršálovej (1982) nevyberali iba podľa frekvencie v jazyku, ale aj na základe údajov o sémantickej preferencii substantív v detskej reči. Výraznejšie zastúpenie paradigmatického asociovania sa v porovnaní so zisteniami L. Maršálovej (1982) ukázalo aj vo výskume detských znalostí lexikálnej kategorizácie K. Vužňákovskej (2000, s. 170). Opäť však pripomíname riziko porovnávania pri nerovnakom výskumnom postupe, čo platí aj o výskume K. Vužňákovskej (2000).

Napriek uvedeným limitom nám realizovaný výskum umožnil náhľad do asocičných procesov dieťaťa vo veku 6 – 7 rokov a získanie autentických dát o spôsoboch a kategóriách lexikálneho asociovania. Výskumné zistenia považujeme za čiastkovú informáciu o organizácii verbálnych jednotiek v mentálnom slovníku dieťaťa daného veku. Výsledky nášho výskumu sú tak príspevkom k poznaniu jazykového vývinu dieťaťa a môžu ponúknuť implikácie pre rozvíjanie jeho jazykových schopností. Ide napríklad o jazykovú oblasť porozumenia textu, kde je potrebné nielen poznanie významov slov, ale predovšetkým chápanie siete vzťahov a asociácií medzi významami, t. j. hĺbkové znalosti slovnej zásoby. Podľa výskumov sa dôležitosť slovnej zásoby pre porozumenie textu zvyšuje práve medzi 7. až 10. rokom veku dieťaťa (Oakhill – Cain – Elbro 2015, s. 59 – 61). A, v neposlednom rade, štúdium sémantického vývinu môže prispieť aj k štúdiu samotného jazyka a k jeho adekvátnejšiemu opisu (porov. Dolník 2005; Maršálová 1982).

Literatúra

- BALÁŽOVÁ, Ľ. – BOSÁK, J. (eds.) (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2. dopl. a prepr. vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- DOLNÍK, J. (1990): *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2005): Jazykový systém ako kognitívna realita. In: Rybár, J. – Kvasnička, V. – Farkaš, I. (eds.): *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram, s. 39 – 82.
- ĎURČO, P. – MAJCHRÁKOVÁ, D. a kol. (2017): *Slovník slovných spojení. Podstatné mená*. Bratislava: Veda.
- FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993.
- GAJDOŠOVÁ, K. – ŠIMKOVÁ, M. et al. (2018): *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu*. Bratislava: Veda.
- GARABÍK, R. – KMEŤOVÁ, B. – ŠIMKOVÁ, M. – ZUMRÍK, M. et al. (2017): *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu*. Bratislava: Veda.
- GAVORA, P. (2015): Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby. In: *Pedagogická orientácia*, 25/3, s. 345 – 371.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- KESSELOVÁ, J. (2003): *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová.
- KESSELOVÁ, J. (2008): Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa. In: Slančová, D. (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, s. 121 – 167.

- KESSELOVÁ, J. (2018): Genitív v ranej ontogenéze reči dieťaťa osvojujúceho si slovenčinu. In: Slančová, D. (ed.): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 446 – 507.
- KLIMOVIČ, M. – KOPČIKOVÁ, M. – LIPTÁKOVÁ, Ľ. – VUŽŇÁKOVÁ, K. (2020): *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- KOVALČIKOVÁ, I. et al. (2016): *Diagnostika a stimulácia kognitívnych a exekutívnych funkcií žiaka v mladšom školskom veku*. 2. dopl. vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. (2007): Kognitívno-komunikačná interpretácia prototypu vidieka na poľsko-slovenskom pomedzí deťmi mladšieho a staršieho školského veku. In: Nowakowska-Kempna, I. (ed.): *Uczeń na pograniczu językowym polsko-słowackim*. Bielsko-Biala: Akademia Techniczno-Humanistyczna, s. 97 – 109.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. (2020): Slovtvorné znalosti. In: Klimovič, M. – Kopčíková, M. – Liptáková, Ľ. – Vužňáková, K.: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 197 – 288.
- LIPTÁKOVÁ, Ľ. *Implicitné znalosti dieťaťa o slovtvornom hniezde* (v tlači).
- MARŠÁLOVÁ, L. (1982): *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Asociačné štruktúry v subjektívnom slovníku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MERTINS, B. (2017): Psycholingvistické metódy. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY> (cit. 27. 10. 2021)
- MISTRÍK, J. (1969): *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1980): Asociačné zákony v prúde reči. In: *Jazykovedný časopis*, 31/1, s. 21 – 25.
- MISTRÍK, J. (1999): *Jazyk a reč*. 2. upr. vyd. Bratislava: Mladé letá.
- NOVÁK, Z. (1988): *Volné slovní párové asociace v češtině*. Praha: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd.
- OAKHILL, J. – CAIN, K. – ELBRO, C. (2015): *Understanding and Teaching Reading Comprehension. A handbook*. London and New York: Routledge.
- OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- OLOŠTIAK, M.: *Paradigmatická motivácia*. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10/subor/2.pdf> (cit. 2. 11. 2021).
- OWENS, R. E. (2008): *Language Development. An Introduction*. 7th edition. New York: Allyn and Bacon.
- PACOVSKÁ, J. (2012): *K hlubinám študákovy duše (Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu)*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- PIAGET, J. – INHELDER, B. (1997): *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- SLANČOVÁ, D. (ed.) (2008): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- SLANČOVÁ, D. (ed.) (2018): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SLANČOVÁ, D. – LIPTÁKOVÁ, Ľ. – ONDRÁČKOVÁ, Z. – VUŽŇÁKOVÁ, K. (2018): Slovná zásoba v ranom veku. In: Slančová, D. (ed.): *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 25 – 86.
- SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (eds.) (2012): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3. upr. a dopl. vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- ŠULOVÁ, L. (2010): *Raný psychický vývoj dieťaťa*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- VAŇKOVÁ, I. – NEBESKÁ, I. – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. – ŠLÉDROVÁ, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- VUŽŇÁKOVÁ, K. (2020). Znalosti lexikálnej kategorizácie. In: Klimovič, M. – Kopčíková, M. – Liptáková, Ľ. – Vužňáková, K.: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 109 – 196.

FUNKČNÉ HODNOTY IMPERATÍVU V RADE A NÁVODE V PUBLICISTICKÝCH TEXTOCH O BÝVANÍ¹

Zuzana Popovičová Sedláčková

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Gondova 2, Bratislava

E-mail: zuzana.popovicova.sedlackova@uniba.sk

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Functional values of imperative in the COUNSEL and the INSTRUCTIONS in journalistic texts about housing. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 80 – 88.

Abstract: The contribution is based on the knowledge that the speaker, with his statement realized in a certain communication situation, not only says something but also does something - evaluates, announces, praises, etc. In other words, we follow the communication (illocutionary) functions of statements, by which the speaker expresses his attitude to the propositional content of the sentence and realizes his intentions. Based on journalistic texts about housing, the article focuses only on a narrow range of issues – weaker challenges such as the COUNSEL and INSTRUCTIONS. The article also focuses on their formal signaling through grammatical language means and on their functionality in these thematically specified journalistic texts.

Keywords: imperative, communication function of utterance, directive communication function, challenge, imperative value

Článok v skratke:

- Príspevok si všima polyfunkčnosť morfológického imperatívu.
- Príspevok sa zaoberá pragmatickým a komunikačným využitím jazykových prostriedkov vo výpovediach s komunikačnou funkciou rady a návodu.
- Materiálovú bázu tvorili publicistické texty o bývaní.

1. ÚVOD

Ústrednou témou príspevku sa stalo sledovanie viet a súvetí typu *Na masívne drevené police vystavte porcelán, keramiku, drevené misy, obrazy, košíky a vázy. – Celý aranžmán dolad'ite prírodným jutovým kobercom a, samozrejme, sviečkami. – Zamyslime sa nad prepojením vonkajších a vnútorných priestorov. – Víno uschovajte v čo najtmavšom priestore. a mnohých ďalších.*

Naznačený výber výpovedí reaguje na našu prvotnú výskumnú otázku, aké pragmatické a komunikačné využitie má morfológický imperatív a ako sa s jeho polyfunkčnosťou vyrovnávajú používatelia jazyka pri interpretácii vybraných publicistických textov o bývaní. Vzhľadom na rozsahové možnosti príspevku pozornosť smerujeme k sústredenejšiemu záujmu o rozkazovací slovesný spôsob v direktív-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0553/18 s názvom *Pragmatické a gramatické princípy so zreteľom na kultivovanie používateľskej praxe.*

ných výpovediach s funkčnou hodnotou RADY² (resp. ODPORUČENIA) a NÁVODU (resp. INŠTRUKCIE), ktoré sme vyexcerpovali z magazínov *Môj dom* a *Pekné bývanie na webe* (presnejšie z ich online verzií), a všímame si tiež ich typické spôsoby signalizácie prostredníctvom gramatických jazykových prostriedkov. V dôsledku koncentrácie na predstavený výsek problematiky má naše uvažovanie skôr povahu parciálnej sondy, ktorá nemá ambíciu priniesť vyčerpávajúci výklad či definitívne závery, ale skôr ponúknuť istý pohľad či inšpirácie pri skúmaní jazykových prostriedkov a ich využitia v rôznych komunikačných situáciách.

2. JAZYKOVÝ MATERIÁL

Zdrojovým materiálom predkladanej sondy boli texty z mesačníka *Môj dom* a *Pekné bývanie na webe*. Ilustračný materiál sme excerpovali z textov väčšieho časového rozpätia, konkrétne sme si všímali texty uverejnené od r. 2019 do r. 2021. Pri textových ukážkach, ktoré slúžia ako príklady, uvádzame skrátený odkaz na východiskový text vo forme: MD (= *Môj dom*) alebo PB (= *Pekné bývanie na webe*) s doplnením dátumu, v ktorom bol príspevok na internete zverejnený (napr. 20. október 2021). Zoznam textov, z ktorých boli použité príklady pre potreby tejto práce, uvádzame v záverečnom zozname internetových zdrojov. Voľba výhradne internetových verzií magazínov bola motivovaná najmä tým, že sú pre verejnosť ľahšie dostupné a zároveň sa k jednotlivým textom dá sprostredkovaním dostať (po zdieľaní, „prelinkovaní“) aj z iných internetových portálov a sociálnych sietí (*Môj dom* je začlenený do siete Zoznam, *Pekné bývanie na webe* zas do siete Nový čas). Jednotnosť pri sledovaní online verzie sme zvolili aj preto, že tlačенá verzia magazínov (rovnomený tlačенý časopis *Môj dom* a tlačенý časopis *Pekné bývanie*) nemusí byť vždy identická s online verziou, v ktorej môžu byť uvedené príspevky aj z iných zdrojov.

3. KOMUNIKAČNÁ FUNKCIA VÝPOVEDE

Východiskom pri rozvíjaní našich myšlienok je poznatok, že prednesením vety autor výpovede v konkrétnej komunikačnej situácii nielen niečo hovorí, ale zároveň aj niečo koná (radí, informuje, súhlasí, varuje, chváli, ponúka...). Do popredia sa tak dostáva potreba odlišovať medzi funkčným potenciálom formy vety a aktuálnou komunikačnou funkciou konkrétnej výpovede (ako na to upozornili napr. Searle 2007; Dolník 2013; Grepl – Karlík 1998; Grepl 2011 a ďalší). Výpoveď teda chápeme ako vetu, ktorá je ukotvená v konkrétnej komunikačnej situácii a z pohľadu jej tvorca má určitú aktuálnu komunikačnú (ilokučnú) funkciu.

Pri dešifrovaní jednotlivých typov komunikačných funkcií sú nápomocné ustá-

² Konkrétne komunikačné funkcie zaznačujeme z dôvodu lepšej prehľadnosti kapitálkami (inšpirujúc sa spôsobom zápisu, ktorý je častý v odborných prácach, porov. použitú literatúru).

lené jazykové prostriedky, ktoré slúžia ako signalizátory konkrétnej komunikačnej funkcie. Na konštituovaní komunikačnej funkcie sa podieľajú súčasne viaceré jazykové prostriedky: morfológické (napríklad slovesný spôsob, vid, negácia), lexikálne (najmä častice, modálne slovesá, zámená), fónické prostriedky (intonácia, tempo), v písaných textoch sú to interpunkčné znamienka (otáznik, bodka, výkričník), syntaktické prostriedky či slovosled. Prirodzene, jazykové prostriedky sa realizujú pri viacerých typoch komunikačných funkcií a to, ktorú komunikačnú funkciu aktuálne indikujú, naznačuje ich ustálené usporiadanie. Ustálená konfigurácia jazykových prostriedkov podmieňuje existenciu konvencionalizovaných výpovedných foriem, ktoré používatelia jazyka registrujú ako prvotné signály, ktoré im napovedajú, s akým zámerom sa výpoveď realizuje a akú má komunikačnú funkciu (podrobnejšie napr. Grepl – Karlík 1998; výberovo aj Sokolová 2020).

3.1 VÝPOVEDE S DIREKTÍVNOU KOMUNIKAČNOU FUNKCIOU A FUNKČNÉ HODNOTY RADY A NÁVODU

Ako sme signalizovali už aj v úvode, v príspevku koncentrujeme našu pozornosť iba na značne zúžený aspekt problematiky tematizujúci komunikačné funkcie výpovedí. Zaujímajú nás direktívne výpovede slabšej sily (konkrétne iba RADA a NÁVOD), ktoré boli vo vybraných časopisoch signalizované slovesom v imperatíve.

Direktívnych komunikačných funkcií s výzvovou komunikačnou funkciou (t. j. výpovedí, ktorých cieľom je vyjadriť výzvu, apel, aby adresát konal v nadväznosti na vôľu a požiadavky hovoriaceho) je viacero typov. Odlišujú sa od seba na základe imperatívneho postoja rôznej sily, v dôsledku čoho nadobúdajú v komunikácii rôzne funkčné hodnoty. Vychádzame tak z poznámky o existencii dvoch typov výzev – 1. zaväzujúcich a 2. nezaväzujúcich (Grepl 2011, s. 189; Grepl – Karlík 1998, s. 450 – 451; Ivanová 2016, s. 214). V prvom type výzev je sila výzvy hovoriaceho smerom k adresátovi podmienená asymetrickým vzťahom medzi komunikantmi, pričom adresát sa podriaďuje hovoriacemu. Nutnosť (záväznosť) konať/nekonať podľa vôle hovoriaceho spravidla vychádza z nutnosti dodržiavať zákon, nariadenie, zmluvu a pod. Patrí sem preto napríklad POVEL, ROZKAZ, PRÍKAZ, OBJEDNÁVKA, NARIADENIE a iné. V prípade výzev druhého typu ide o výzvy nezaväzujúce, menej autoritatívne, so slabšou mierou naliehavosti.

Imperatívne funkčné hodnoty RADY a NÁVODU sú výzvy so slabším imperatívnym postojom a vo vybraných magazínoch patria k dominantným komunikačným funkciám. Predurčuje ich na to už samotná tematická vyhranenosť časopisov *Môj dom* a *Pekné bývanie na webe*. Hlavným poslaním magazínov³ je prinášať informácie o zveľadení interiéru a exteriéru bytu a domu, o nových trendoch pri ich zariaďo-

³ Podľa charakteristiky na <https://predplatne.doma.sk/rocné-predplatne-pekne-byvanie/> (*Pekné bývanie na webe*) a (<https://predplatne.jaga.sk/moj-dom/polrocne-predplatne-moj-dom/>) (*Môj dom*).

vaní, ale aj o funkciách moderných domácich spotrebičov v záujme ekologickejšej domácnosti. V stálych rubrikách časopisov nechýbajú ani rady odborníkov uplatniteľné pri výstavbe a rekonštrukcii rodinného domu, bytu alebo záhrady či balkóna. Aktérmi interakcie sú preto redaktori časopisov (v pozícii sprostredkovateľov odborných poznatkov a tiež autorov vlastných tvorivých príspevkov) a laici so záujmom o poradenstvo pri kúpe nehnuteľnosti, jej rekonštrukcie a zveľadenia a tiež s túžbou inšpirovať sa pri zariaďovaní príbytkov. Magazíny môžu ako zdroj inšpirácií či doplnkový materiál poslúžiť taktiež profesionálnym príjemcom, napríklad interiérovým dizajnérom, architektom či (umeleckým) remeselníkom. Dôležitým predpokladom na to, aby boli čitateľmi konkrétne výpovede interpretované ako RADA alebo NÁVOD je jednak to, aby autor zohľadňoval záujem čitateľa o jednotlivé témy týkajúce sa zveľadenia vlastného bývania, na druhej strane by mal prijímateľ vnímať text ako relevantný zdroj informácií a redaktora časopisu ako dôveryhodného sprostredkovateľa (aj odborných) informácií alebo kreatívnych nápadov. RADA a NÁVOD adresáta nezaväzujú dej vykonať. Produktor výpovede v prípade RADY prináša informácie alebo nové pohľady na známu skutočnosť, o ktorých predpokladá, že nimi prijímateľ (čitateľ časopisu) nedisponuje a mohol by si ich preto osvojiť a uplatniť vo vzťahu k svojmu bývaniu. Pokiaľ ide o NÁVOD, autor ponúka adresátovi postupnosť krokov (inštrukcie) pri výrobe dekorácií, oprave nábytku či drobných stavebných a kreatívnych činnostiach, ktoré môže realizovať sám adresát vlastnou tvorivou činnosťou. Skrátka, pri sledovaných funkčných hodnotách RADY a NÁVODU by mal získať benefit najmä samotný adresát (napr. v zmysle zútulnenia bývania, uľahčenia rozhodovania pri výbere stavebného materiálu alebo moderných spotrebičov a pod.).

Dôvod, prečo sme do užšieho záberu zaradili iba výpovede obsahujúce predikát v rozkazovacom spôsobe, je ten, že imperatív je primárnym indikátorom výpovedí s direktívnou komunikačnou funkciou. Na druhej strane, imperatív je prostriedok polyfunkčný a môže sa spolupodieľať na kreovaní viacerých funkčných hodnôt imperatívneho postoja.

3.2 SIGNALIZÁCIA RADY A NÁVODU V PUBLICISTICKÝCH TEXTOCH O BÝVANÍ

Spôsoby signalizácie výzvných výpovedí s funkciou RADY a NÁVODU sú v časopisoch rozmanité a vzájomne sa dopĺňajú. Na jednej strane sú niektoré jazykové prostriedky signalizácie funkcií konvencionalizované (forma výpovede je tvorená ustálenou konfiguráciou jazykových prostriedkov), a preto predznamenávajú samotnú funkciu výpovede ako rady či návodu. Na druhej strane však orientácia aktérov v konkrétnej komunikačnej situácii, v ktorej je výpoveď realizovaná, môže roztvoriť pragmatický potenciál jednotlivých výpovedí, v dôsledku čoho nemusí byť forma

výpovede typická pre RADU a NÁVOD s touto funkciou aj stotožňovaná. Ako relevantné jazykové prostriedky indukujúce RADU a NÁVOD (vychádzajúc z Grepla – Karlíka 1998; Grepla 2011) s dôrazom na publicistické texty o bývaní sa nám ukázali tieto:

a) Morfológický imperatív (rozkazovací spôsob)

Typickým signalizátorom direktívnych výpovedí je morfológický imperatív (Grepl 2011, s. 190). Imperatív má v slovenčine širšie komunikačné využitie a okrem primárneho významu (konať dej na základe vôle hovoriaceho) má aj sekundárne štylistické (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 546) a pragmatické uplatnenie. Autor výpovede môže svoju vôľu adresovanú prijímateľovi, aby vykonal/nevykonal dej, formulovať individuálnemu adresátovu (2. osobe sg.) alebo kolektívu prijímateľov (2. osobe pl.), resp. vôľu adresuje kolektívu, ktorého je hovoriaci zároveň súčasťou (1. osobe pl.). Rozkazovací spôsob je hodnotený ako štylisticky príznakový najmä vtedy, ak je použitý v 2. osobe singuláru a túto podobu sme v časopisoch nezachytili. Naopak, značne frekventovaná bola podoba imperatívu v 2. os. plurálu. V pluráli sa príznakovosť rozkazovacieho spôsobu zvyčajne prehodnocuje, až stráca (porov. aj Mistrik 1997, s. 174) a imperatív zvyčajne získava neutrálny ráz, pretože sa svojím významom približuje k oznamovaciemu alebo podmieňovaciemu spôsobu, a teda aj sila výzvy je pociťovaná ako menej nástojčivá. Imperatív v 2. osobe plurálu má preto potenciál byť v sledovaných výpovediach vnímaný nielen ako typický indikátor slabšej výzvy, ale zároveň aj ako štylistické ozvláštnenie textu a možný ekvivalent k oznamovaciemu alebo podmieňovaciemu spôsobu,⁴ čo zreteľne vidieť aj na ilustračnom príklade (P1), kde sa v rámci jedného súvetia „stretli“ viaceré slovesné spôsoby.

(P1): ...z kuchynskej linky uchmatnite formu na pečenie a vyplňte ju floristickou penou v tvare kruhu, do ktorej zapichnete dlhé sviečky... (PB, 26. november 2021)

V excerpovaných textoch výrazne prevládal imperatív v 2. osobe plurálu. Výskyt imperatívnej formy v 1. osobe plurálu bol výnimočný a pri týchto výpovediach sa aktualizovala skôr imperatívna funkčná hodnota POVZBUDENIA, pri ktorej autor textu adresáta povzbudzuje k istému konaniu (spoločne s hovoriacim) v záujme dosiahnutia cieľa prospechu pre adresáta.

(P2): Zamyslime sa nad prepojením vonkajších a vnútorných priestorov, dosiahneme tak omnoho lepší efekt. (MD, 9. september 2021)

b) Vid slovesa v imperatívne

⁴ Uplatnenie 1. a 2. os. pl. indikativu je taktiež bežné v pracovných návodoch a opisoch pracovného postupu.

Vid slovesa má potenciál ovplyvniť funkčné hodnoty imperatívneho postoja, a to takým spôsobom, že nedokonavé sloveso v imperatíve sa zvyčajne vníma ako zdvorilejšie a s menšou silou apelu (P3), čo by korešpondovalo so slabšou silou výzvy, rady a návodu. Naopak, dokonavé sloveso v imperatíve je pociťované zvyčajne ako ráznejšie (porov. ilustračne vytvorený P4) (porov. aj Grepl 2011, s. 193).

(P3): *Farbu nanášajte až po zaschnutí penetrácie...* (MD, 6. august 2019)

(P4): *Farbu naneste až po zaschnutí penetrácie...* (ilustračný príklad)

Na podklade sledovaných výpovedí v publicistických textoch sme však výraznú prevahu v použití nedokonavého vidu slovesa v imperatíve (P5) oproti dokonavému (P6) pri signalizácii RADY neidentifikovali. Pokiaľ však išlo o signalizáciu NÁVODU (P7) a (P8), postrehli sme miernu dominanciu v preferencii dokonavého slovesa nad nedokonavými tvarmi.

(P5): *...vino ukladajte do horizontálnej alebo šikmej polohy...* (MD, 13. september 2021)

(P6): *Ak máte radi vzdušnosť a nápaditosť, podporte ju farbami.* (PB, 8. november 2021)

(P7): *Penu vložte napríklad do okrúhlej formy na pečenie a celú plochu prikryte vysušeným machom. Z farebného výkresu vystrihnite 24 dlhých trojuholníkov.* (PB, 26. november 2021)

(P8): *Nábytok a police, trebárs z čiernej kovovej konštrukcie, doplňte okrúhlym nástenným zrkadlom v ľahučkom drevenom ráme alebo konferenčným stolíkom.* (PB, 8. november 2021)

Tvar slovesa v imperatíve v dokonavom vide predstavuje pre adresáta častejšie výpoveď záväznejšiu – môže indikovať silnejšiu výzvu, akou je VAROVNÝ PRÍKAZ/ZÁKAZ, ale aj admonitívne výpovede s komunikačnou funkciou VÝSTRAHY, prípadne VAROVANIA (Grepl 2011, s. 193). Rozdiel medzi VÝSTRAHOU a VAROVNÝM ZÁKAZOM/PRÍKAZOM spočíva v tom, že VAROVNÝM PRÍKAZOM/ZÁKAZOM autor výpovede pôsobí na adresáta a motivuje ho k tomu, aby sa vyhol neželanému alebo nežiaducemu stavu, ktorý by mohol (v budúcnosti) pre adresáta nastať (P9), (P10). Avšak to, či ho adresát „poslúchne“, už nie je isté a autor to ani striktné nevyžaduje. VÝSTRAHA, VAROVANIE taktiež odvracia potenciálnu hrozbu, avšak autor výpovede očakáva, že adresát zareaguje, že zmení svoje konanie a odvráti tak negatívne dôsledky, vrátane sankcií.

(P9): *...vyhnite sa nadmernej vlhkosti, ktorá by ho (myslené vino) znehodnotila...*

(MD, 13. september 2021)

(poznámka k interpretácii: víno dlhodobo uskladnené v nevyhovujúcom priestore môže byť znehodnotené)

(P10): ...*dôkladne zväžte aj miesto výsadby, neustále presádzanie totiž nie je pre strom žiaduce*... (PB, 27. november 2021)

c) Interpunkcia

Silu imperatívu v prípade písaných textov podporujú alebo zoslabujú aj interpunkčné znamienka. V skúmaných publicistických textoch sa na konci viet s morfológickým imperatívom, ktoré môžu byť hodnotené ako RADA a NÁVOD, nachádzala takmer výhradne bodka. Táto skutočnosť zrejme súvisí aj s tým, že výkričník je frekventovanejší v prípade singulárového tvaru slovesa v imperatíve, kdežto v pluráli sa výkričník uplatňuje zriedkavejšie (Mistrík 1997, s. 174). Ojedinelosť výkričníka v kombinácii s imperatívom a aktuálnou komunikačnou situáciou môže posunúť interpretáciu sledovaných výpovedí skôr ku komunikačnej funkcii POVZBUDENIA (vychádzajúc z ilustračného príkladu (P11) ide o povzbudenie redaktorov časopisu k výrobe inovatívneho a „netradičného“ adventného venca) alebo NABÁDANIA (P12), pri ktorom je prijímateľ nabádaný k ekologickejšiemu spôsobu života vďaka využívaniu digitálnych technológií, ktoré sú bežnou súčasťou moderných kuchynských spotrebičov (resp. aj konkrétnej značky).

(P11): *Adventný veniec nemusí mať vždy podobu venca. Presvedčte sa sami!* (PB, 26. november 2021)

(P12): *Žite smart! Pri nákupe vybraných spotrebičov Bosch teraz získate časť peňazí späť* (PB, 26. november 2021)

d) Podmienkové konštrukcie

Komunikačná funkcia RADY a NÁVODU môže byť indikovaná aj podmienkovými konštrukciami (neraz doplnenými aj hodnotiacimi výrazmi):

(P13): *Ak máte radi vzdušnosť a nápaditosť, podporte ju farbami.* (PB, 8. november 2021)

(P14): *Ak chladíte dva a viac druhov vína, zaobstarajte si dvoj- alebo viaczónovú vinotéku.* (PB, 13. september 2021)

Podmienkové konštrukcie sú signalizátormi aj ďalších funkčných hodnôt výzev a spolu s vidom slovesa (v našom príspevku s vidom slovesa v gramatickom imperatíve tak ako sme na to stručne poukázali vyššie) posúvajú vnímanie konkrét-

nej výpovede viac k funkcii VAROVNÉHO PRÍKAZU/ZÁKAZU (P15).

(P15): *Ak je však izba orientovaná na sever, s minimom denného svetla, voľte radšej jasnejšie odtiene.* (MD, 22. október 2021).

e) Častica *radšej*

Pri signalizácii komunikačnej funkcie RADY a NÁVODU sa spomedzi lexikálnych prostriedkov môže ako sprievodný prostriedok uplatniť aj častica *radšej* (porov. Grepl 2011, s. 190).

(P16): *Radšej jej (myslené záhrade) nechajme priestor voľne dýchať a meniť sa.* (MD, 9. september 2021)

Explicitné spôsoby signalizácie RADY a NÁVODU prostredníctvom performatívnych formúl sú v textoch o bývaní výnimočné a realizujú sa najmä neimperatívnou formou spolu s vedľajšou vetou s *aby* alebo *ako* (*radíme vám, aby ste..., odporúčame vám, aby..., poradíme vám, ako...*). Podobne aj výskyt nadpisov článkov s explicitne použitým substantívom *rada, návod* (napr. *10 rád ako..., Rady a tipy, Návod na...*) môže podmieniť vnímanie konkrétnych výpovedí ako radu alebo návod. Ako sa však v rámci hlbšej sondáže ukázalo, nie všetky výpovedné formy zaradené pod nadpisom „rada“ majú aj potenciál byť interpretované ako akt rady (porov. (P17)).

(P17) *RADY A TIPY* (PB, 13. september 2021, výber)

víno nikdy nevystavte výkyvom teploty, teplotu ani mrazu (VAROVNÝ PRÍKAZ)
ukladajte ho do horizontálnej alebo šikmej polohy (RADA)

Omnoho bežnejšie sú však v textoch o bývaní práve implicitné spôsoby signalizácie komunikačných funkcií rady a návodu.

4. ZÁVER

V príspevku sme sa venovali direktívnym výpovediam s výzvovou komunikačnou funkciou, konkrétnejšie výzvam nezaväzujúcim, menej autoritatívnym, so slabšou mierou naliehavosti namierenou voči adresátovi, medzi ktoré patrí RADA (resp. ODPORUČENIE) a NÁVOD (resp. INŠTRUKCIA). Sústredili sme sa na skúmanie iba tých výpovedí, ktoré boli v publicistických textoch o bývaní indikované morfológickým imperatívom (motiváciou bola skutočnosť, že imperatív je dominantným jazykovým prostriedkom direktívnych výpovedí). Pri sondáži sa potvrdilo, že autori publicistických článkov narábajú s ustáleným súborom jazykových prostriedkov, ktoré zvyčajne komunikačnú funkciu rady a návodu predznamenaávajú. Na druhej strane sa ale ukázalo aj to, že napriek ustálenému súboru jazykových prostriedkov funkčné hod-

noty imperatívneho postoja môžu oscilovať a konkrétna výpoveď tak nemusí byť interpretovaná len ako rada, návod, ale aj ako varovný príkaz, nabádanie alebo povzbudenie. V týchto prípadoch sa už potom stalo relevantným sledovanie témy textu a aktuálnej konfigurácie jazykových prostriedkov.

Literatúra

- DOLNÍK, J. (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2., dopl. vyd. Bratislava: Veda.
- GREPL, M. (2011): *Jak dál v syntaxi*. Brno: Host.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- IVANOVÁ, M. (2016): *Syntax slovenského jazyka*. 2., dopl. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. 3., upr. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- RUŽIČKA, J. a kol. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SEARLE, J. R. (2007): *Rečové akty*. Bratislava: Kalligram.
- SOKOLOVÁ, J. (2020): Formuly odpustenia, prepáčenia a ospravedlnenia v pragmatických súvislostiach. In: *Jazykovedný časopis*, 71/1, s. 5 – 23.

Internetové zdroje, z ktorých boli čerpané exemplifikácie:

- DERÍKOVÁ, M.: *Osem pravidiel pre vytvorenie pravej jesennej hygye nálady u vás doma*. Dostupné na: <https://doma.cas.sk/interier/osmoro-pre-vytvorenie-pravej-jesennej-hygge-nalady-u-vas-doma/> (cit. 30. 11. 2021)
- FALŤANOVÁ, K.: *Ako dodať obývačke stratený šmrnc? Tu je 14 tipov, z ktorých si vyberie každý*. Dostupné na: <https://doma.cas.sk/interier/ako-dodat-obyvacke-strateny-smrnc-tu-je-14-tipov-z-ktorych-si-vyberie-kazdy/> (cit. 17. 11. 2021)
- KUHNNOVÁ, E.: *Ako si vymalovať izbu bez zbytočných chýb*. Dostupné na: <https://mojdom.zoznam.sk/styl/farby-materialy/ako-si-vymalovat-izbu-bez-zbytocnych-chyb/> (cit. 17. 11. 2021)
- MACEKOVÁ, M.: *Máte radi víno, ale nemáte ho doma kam dať? Vyberte si zo štýlových vinotiek*. Dostupný na: <https://mojdom.zoznam.sk/byvanie/domace-spotrebice/mate-radi-vino-ale-nemate-ho-doma-kam-dat-vyberte-si-zo-stylovych-vinotek/> (cit. 20. 10. 2021)
- MĚKOTOVÁ, A. – DERÍKOVÁ, M.: *Výjdite zo zaužívaných kolíají a dajte adventnému vencu novú podobu*. Dostupné na: <https://doma.cas.sk/diy-a-inspiracia/netradicny-veniec-adventny-veniec-nemusi-byt-len-v-tvare-venca/> (cit. 28. 11. 2021)
- PAUKEJE, K.: *Jednoducho a v súlade s tradíciami i prírodou: Rustikálny interiérový štýl*. Dostupné na: <https://mojdom.zoznam.sk/styl/dizajn/jednoducho-a-v-sulade-s-tradiciami-i-prirodou-rustikalny-interierovy-styl/> (cit. 20. 10. 2021)
- ZAVARSKÁ, S.: *Ako sa vyhnúť najčastejším chybám pri navrhovaní záhrady*. Dostupný na: <https://mojdom.zoznam.sk/zahrada-a-exterie/zakladanie-zahrady/ako-sa-vyhnut-najcastejsim-chybam-pri-navrhovani-zahrady/> (cit. 28. 11. 2021)
- <https://doma.cas.sk/zahrada/aky-strom-sa-hodi-do-mensej-zahrady-kedy-je-vhodna-doba-na-vysadbu-okrasnych-stromov-a-ako-postupovat/> (cit. 29. 11. 2021)
- <https://doma.cas.sk/technika/neplytvajte-jedlom-ani-miestom-a-ziskajte-peniaze-spat/> (cit. 29. 11. 2021)
- <https://mojdom.zoznam.sk/styl/farby-materialy/co-vsetko-dokaze-modra-farba-v-interieri/> (cit. 29. 11. 2021)

ČASTICA *TIEŽ* V KOMUNIKAČNO-PRAGMATICKÝCH SÚVISLOSTIACH

Jana Sokolová

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67, Nitra
E-mail: jsokolova@ukf.sk

SOKOLOVÁ, Jana: The particle *also* in communication and pragmatic contexts. Slovenská reč, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 89 – 109.

Abstract: The ambition of this study is to present the particle *also* in the contexts that determine its validity in speech/text in communication and pragmatic contexts. The assessment is based on the presumption of the intentionality and purposeful nature of the speaker's verbal action and the concept of fact. In this paper, we focus on (a) the functional characteristics of the particle *also* (as a presupposition trigger and updater); (b) the reconstruction of sentence meaning through the commutability of the particle *also* by metalinguistic expressions (explanatory operators, such as 'takisto' (as well), 'aj' (too), 'ani' (neither), 'navyše' (moreover) / 'zároveň' (at the same time) / 'popritom' (along with) / 'okrem toho' (in addition to)); (c) identification of the frameworks of functional polyinterpretation (within the source domains of agreement, comparison and contradiction, and the relationships of cause, conditionality, and admission, etc.), which form the semantic and pragmatic basis of the functioning of the particle *also* and participate in its decoding and encoding. We will analyze and interpret the selected phenomena based on the data collected from the *Slovak National Corpus*. The numerous documents support and clarify the analyzed issues.

Keywords: particle, speaker, presupposition, explanatory operator, endophoric referencing, ellipsis

Článok v skratke:

- Funkčné charakteristiky častice *tiež* v kontexte pragmatickej lingvistiky.
- Potvrdenie oscilácie partikuly *tiež* na intencionálno-konceptuálnom rozhraní zámernosti verbálneho konania hovoriaceho a konceptu faktu.
- Rekonštrukcia zmyslu vety/súvetia prostredníctvom substitúcie častice *tiež* metajazykovými výrazmi (explanačnými operátormi).
- Overenie tzv. zdrojových domén, ktoré slúžia ako sémanticko-pragmatické východisko fungovania partikuly *tiež* a spolupodieľajú sa na jej (de)kódovaní.

1. ÚVOD

Častica *tiež* (s variantom *taktiež*) je v tradičnej systémovej morfológii posudzovaná ako vytyčovacia zdôrazňovacia častica, keďže jej funkciou je upozorňovať na výraz a označovať ho v kontexte za najdôležitejší. Zároveň sa konštatuje významová zhoda s časticami *aj*, *i*, pri zápore s časticou *ani* a upozorňuje sa na skutočnosť, že kým častice *aj*, *i*, *ani* stoja vždy pred modifikovaným výrazom, častica *tiež* býva aj postponovaná (Mistrik 1966, s. 793).¹

¹ Klasifikáciu častíc v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 746 – 806) spracoval Jozef Mistrik.

Nový pohľad na možnosti interpretácie častíc ponúka pragmatická lingvistika. Umožňuje pristupovať k partikulám podstatne viac z pozície hovoriaceho/produktora/podávateľa, než z pozície samotných častíc ako jazykových prostriedkov. Súvisí to napokon so skutočnosťou, že častice sa svojou pragmatickou disponibilitou zaraďujú do súboru primárnych egocentrick (Sokolová 2019). Sú to prevažne jazykové prostriedky slúžiace jednak na vyjadrenie kognitívno-pragmatického postoja hovoriaceho k výpovedi alebo ilokúcii a jednak na kontextualizáciu výpovede. Partikuly nemajú vetnočlenskú platnosť. Vyznačujú sa tvarovou stálosťou, obsahovou ambivalentnosťou, polyfunkčnosťou a polyinterpretačnosťou. Predpokladajú lingvo-komunikačné kompetencie hovoriaceho aj príjemcu. Kooperujú pri indikácii komunikačných funkcií a plnia aj funkciu tzv. hedges, t. j. jazykových prostriedkov modifikujúcich stupeň účasti predikátu alebo nominálnej frázy v zmysle toho, čo je čiastočne pravdivé s ohľadom na isté okolnosti, alebo viac pravdivé, než by sa očakávalo (Brown – Levinson 1987).

Z identifikačnej charakteristiky partikuly *tiež* vyplýva:

(i) projekčná funkcia, čo znamená, že reflektuje perspektívu hovoriaceho, ktorá sa poníma ako hľadisko hovoriaceho, ako subjektívny postoj k faktom². Je to vzťah medzi implicitným individuum (personickým subjektom) a propozičným obsahom zdieľajúcim daný fakt. Hľadisko hovoriaceho môže byť súhlasné (nerozporujúce) alebo nesúhlasné (rozporujúce). Nerozporujúce hľadisko znamená, že hovoriaci prezentuje aktuálne pomenúvané fakty konsenzuálne s bežnou praxou alebo v súlade s vlastným postojom, resp. s postojom iného komunikanta.

(ii) metalingválna funkcia referuje na vzťahy v prehovore/texte, na interpersonálne vzťahy medzi participantmi, na kognitívne procesy a pod. S výstavbou textu súvisí metatextová funkcia, v ktorej častica *tiež* má funkciu kontextualizátora a slúži na zapojenie výpovede do kontextu.

Ako vidieť, partikula *tiež* vykazuje úzku prepojenosť s konceptom hovoriaceho (udalostná projekcia hovoriaceho a jej zdieľanie), s konceptom faktu (čo sa vo výpovedanom zdôrazňuje) a s ideou výstavby prehovoru/textu (ako sa o udalosti vypovedá).

V štúdiu sa zameriame na (a) funkčné charakteristiky častice *tiež*; (b) rekonštrukciu zmyslu vety/súvetia prostredníctvom substitúcie častice *tiež* metajazykovými výrazmi (explanačnými operátormi); (c) overenie tzv. zdrojových domén, ktoré slúžia ako východisko fungovania partikuly *tiež* a ktoré zohrávajú rolu pri jej kódovaní (aj dekódovaní) v rôznych typoch kontextov.

Vybrané javy budeme analyzovať a interpretovať na základe dát získaných zo *Slovenského národného korpusu* – verzia prim-9.0-public-sane (ďalej SNK). Po-

² Fakt je elementárny prvok objektívnej reality, predmet a produkt poznania. Fakt je to, čo je, alebo čo sa deje. Fakt je niečo overené, objektívne jestvujúce (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006).

četné doklady majú podporiť a stransparentniť obraz analyzovanej problematiky (podobne postupoval aj J. Mistrik a v kapitole venovanej časticiam uviedol nespočetné množstvo príkladov). V štúdiu budeme v priesečníku produktívnej a interpretáčnej línie aplikovať indukzívno-deduktívne postupy a štandardné spôsoby deskripcie a klasifikácie s oporou o empiricky dostatočne doložený jazykový materiál.

2. FUNKČNÉ CHARAKTERISTIKY ČASTICE *TIEŽ*

Z funkčného hľadiska sú pre partikulu *tiež* charakteristické najmä tieto skutočnosti: 2.1 častica je „spúšťačom“ presupozície a 2.2 častica má funkciu aktualizátora. Funkčné charakteristiky častice indikujú používanie partikuly s určitými špecifickými cieľmi.

2.1 FUNKCIA „SPÚŠŤAČA“ PRESUPOZÍCIE

Častica v kladných vetách spúšťa kladnú presupozíciu, v záporných vetách spúšťa negatívnu presupozíciu. Presupozície majú vždy povahu sekundárnych propozícií.³ Presupozícia, ktorú spúšťa častica *tiež*, je s primárnou propozíciou paralelná a častica *tiež* vyžaduje, aby paralelná propozícia bola zahrnutá v aktívnom kontexte. D. Abusch (2005, s. 7) zaraďuje časticu *tiež*, podobne ako výrazy *znova/znovu*, *aj*, *ani* a rozštiepené vety (it-cleft), medzi tzv. tvrdé spúšťače (hard triggers) presupozícií.⁴ Ponúka hypotézu, že tvrdé spúšťače zahŕňajú sémantické presupozície v ich sémantických hodnotách, zatiaľ čo jemné spúšťače a pragmatické presupozície, ktoré sa nimi spustia, nie sú zo sémantických presupozícií. Funkciou spúšťača je vyzvať recipienta k vytvoreniu presupozície a k jej identifikácii s propozíciou zahrnutou v kontexte. Presupozícia je splnená, keď recipient v kontexte (súbore zdieľaných predpokladov) identifikuje tú istú propozíciu, ktorá je obsahom presupozície. V opačnom prípade sa recipient pokúsi kontext, resp. presupozíciu modifikovať. V prípade, že neuspeje, presupozícia zlyhá (Veselý 2014, s. 58). Spúšťače presupozícií majú teda povahu operátorov:⁵ ich funkciou je generovanie presupozície z obsahu inej presupozície (Veselý 2014, s. 62). Presupozície, ktoré spúšťa častica *tiež*, tvoria informačné pozadie vety. V tejto súvislosti sa používa výraz *fónová propozícia*, ktorá je nevyhnutná pre interpretáciu vety s časticou *tiež* (Padučeva 1991, s. 317). Je to propozícia, na ktorú sa navrstvuje význam častice *tiež*. Napr.:

³ Neplatí však, že každá sekundárna propozícia je presupozíciou.

⁴ M. Hirschová (2013, s. 137) uvádza tieto častice a adverbiá, ktoré sú spúšťačmi presupozícií: *už, ešte, tiež, len, znovu*.

⁵ Termín operátory sa v slovenskej lingvistickej tradícii ponímajú aj ako prostriedky s primárne spájacou funkciou (spojky, relatíva, korelatíva, spojkové výrazy), aj ako indikátory a konstituenty komunikačných funkcií výpovedí (porov. Kesselová 2011).

- (1) *Vtedy otec tiež prišiel dosť rozrušený.* p = „otec prišiel“; „otec bol dosť rozrušený“, „otec prišiel rozrušený aj predtým“, „otec takisto prišiel rozrušený“.

Častica je spúšťačom presupozície, ktorá je spojením explicitnej informácie z výpovede a výstupov procesu usudzovania. Postavenie častice v doklade (1) ukazuje, že častica presuponuje význam *rovnakosti* spôsobu a jej čítanie pripúšťa komutáciu s časticou *takisto*.⁶

- (1b) *Vtedy otec <takisto> prišiel dosť rozrušený.*

Analýza početných dokladov zo *Slovenského národného korpusu* potvrdila, že partikulou *tiež* sa spúšťaajú presupozície v zmysle akcentácie: (a) rovnakého faktu – častica je komutabilná s metajazykovým výrazom <takisto>, (b) pridruženého faktu – častica je zameniteľná výrazom <aj> (v prípade nerozporujúceho hľadiska hovoriaceho), <ani> (v prípade rozporujúceho hľadiska hovoriaceho); (c) sprievodného faktu – častica je analogická s výrazom <navyš> (v prípade vyhodnotenie faktu, ktorý označuje viac ako sa očakávalo), <zároveň> (v prípade vyhodnotenia faktu ako kontemplárneho s iným faktom), <popritom> (v prípade vyhodnotenia faktu ako paralelného s iným faktom), <okrem toho> (v prípade vyhodnotenie faktu ako vyčleniteľného zo súboru). Metavýrazy uplatňujeme v zmysle explanačných operátorov pri rekonštrukcii zmyslu vety/súvetia.

2.2 FUNKCIA AKTUALIZÁTORA

Funkciu aktualizácie možno chápať ako reakciu hovoriaceho na konkrétne fakty v komunikačnej udalosti, ich vyhodnotenie, vysvetlenie a najmä zdôraznenie. Vo funkcii aktualizátora častica stojí tesne pri určovanom výraze alebo utvára (i) konektorické spojenia (*a tiež, ale tiež, preto tiež, akoby tiež, ako keby tiež, hoci tiež, síce tiež*); (ii) prepozičné výrazy s druhotnými predložkami (*tiež v porovnaní s ..., tiež v prípade, tiež v zhode s ..., tiež v súlade s ..., tiež vzhľadom na, tiež v zmysle*); (iii) výrazy s inými časticami (*teda tiež, však tiež, dokonca tiež, ostatne tiež* a pod.). Spojenia reflektujú formálnu, kohéznú spojitosť jazykových prostriedkov na povrchovej rovine. Hovoriaci tak prispieva k lepšej zrozumiteľnosti výpovedí. Tvoria okolie partikuly, „oporné“ výrazy, ktoré motivujú, resp. posilňujú aj jej sémantické čítanie.

Partikula vo funkcii aktualizátora v závislosti od pozície vo vete plní predovšetkým vytyčovaciu, argumentačnú a metatextovú funkciu.

Vytyčovacia funkcia vyplýva z možnosti uplatnenia preferenčného pohľadu hovoriaceho, intenciou ktorého je zdôrazniť istý fakt v podobe fokalizovaného výra-

⁶ Partikula *takisto* je posudzovaná ako vytyčovacia vysvetľovacia častica synonymná s časticou *tiež* (Mistrik 1966, s. 792).

zu alebo fokalizovanej frázy.⁷ Použitie častice je motivované pragmatikou zdôraznenia a v jej pozadí je princíp funkčnej separácie (Dolník 1997). Z pohľadu lexikálneho obsadenia vety, vytyčovací funkcia častice znamená vysunutie do popredia niektorého jej člena. Pozícia partikuly je pred pomenovaním entity, na ktorej je sémantický akcent. Hovoriaci tak realizuje zreteľové doplnenia, ktorými vyzdvihuje aktuálnosť príslušných faktov. S vytyčovacou funkciou súvisí zacielenosť na sféru (a) mena (doklad 2); (b) vlastností (doklad 3); (c) evaluácie okolností deja (doklad 4); (d) množstva (doklad 5); (e) temporálnych a priestorových okolností deja (doklady 6 – 7); (f) deja (doklady 8 – 9). Partikulou *tiež* sa spúšťajú presupozície v zmysle akcentácie: *rovnakého faktu* (doklady 2 – 4), *pridruženého faktu* (doklady 5 – 7), *sprievodného faktu* (doklady 8 – 9):

- (2) *Otec je tiež elektrotechnik, takže ma dosť podporuje.* ≈ otec je <takisto> elektrotechnik;
- (3) *Druhé miesto je tiež pekné.* ≈ druhé miesto je <takisto> pekné [miesto];
- (4) *Prvý ročník memoriálu vyšiel tiež výborne.* ≈ prvý ročník memoriálu vyšiel <takisto> výborne;
- (5) *Vytypovali sme tiež desať najzanedbanejších komunikácií v meste.* ≈ vytypovali sme <aj> desať najzanedbanejších komunikácií v meste;
- (6) *To isté sa deje tiež dnes.* ≈ to isté sa deje <aj> dnes;
- (7) *Za svoje filmy dostal viac ako 180 ocenení, a to tak doma, ako tiež v zahraničí.* ≈ ako <aj> v zahraničí;
- (8) *Banka tiež oznámila, že zvýši dividendu v prípade pokračovania pozitívneho trendu.* ≈ banka <navyš>/<zroveň>/<popritom>/<okrem toho> oznámila, že zvýši dividendu;
- (9) *Prieskum tiež potvrdil, že demotivovaní zamestnanci sú menej oddaní svojim zamestnávateľom.* ≈ prieskum <navyš>/<zroveň>/<popritom>/<okrem toho> potvrdil, že demotivovaní zamestnanci sú menej oddaní svojim zamestnávateľom.

Uplatnením ďalších „oporných“ prostriedkov (konjunkcií, druhotných predložiek, partikul) hovoriaci modifikuje významy vety najčastejšie v sumarizačnom, dopĺňujúcom, korekčnom, hypotetickom a i. zmysle. Vo všetkých uvádzaných dokladoch (10 – 18) sa uplatňuje implikatúra *rovnakého faktu*.

(a) Hovoriaci zdôrazňuje **zhrňujúci** (sumarizačný) charakter ďalšej možnosti. Partikula je funkčne podporená spojeniami *napokon tiež*, *v konečnom dôsledku tiež*:

- (10) *Túto kolekciu sa napokon tiež podarilo získať do predaja.* ≈ napokon <takisto> podarilo získať do predaja;

⁷ Výraz fokalizovaná fráza sa používa v súvislosti vyčleňovaním vytyčovacích častíc (tiež fokačných, aktualizáčných, zdôrazňovacích, gradačných častíc; porov. Nekula 2017).

- (11) *V právnej praxi a aj vo verejnosti je pojem konkurzu známy, menej sa však už hovorí o vyrovnaní, ktoré v konečnom dôsledku tiež rieši uspokojenie veriteľov dlžníka.* ≈ v konečnom dôsledku <takisto> rieši;
- (b) Hovoriaci zdôrazňuje **doplňujúci**, explikatívny charakter ďalšej možnosti. Partikula sa používa v spojeniach *teda tiež, dokonca tiež, ostatne tiež*:
- (12) *Navyšovať tieto fondy teda tiež nedáva zmysel.* ≈ teda <takisto> nedáva zmysel;
- (13) *Manželská posteľ je dokonca tiež relatívne mladý „vynález“, ktorý je typický len pre západné kultúry.* ≈ dokonca <takisto> relatívne mladý „vynález“;
- (14) *Antropologické analýzy boli ostatne tiež veľmi zaujímavé.* ≈ ostatne <takisto> veľmi zaujímavé;
- (c) Hovoriaci zdôrazňuje **opravný** (korekčný), resp. eventualitný charakter ďalšej možnosti. Partikula sa uplatňuje v spojeniach *vlastne tiež, respektíve tiež*:
- (15) *Moja manželka je vlastne tiež lekárka a preto ma aj v mnohých týchto veciach úplne podporuje.* ≈ vlastne <takisto> lekárka;
- (16) *Bezpečnostná rada potvrdila svoju pripravenosť prehodnotiť tieto opatrenia resp. tiež zväziť nariadenie ďalších opatrení.* resp. <takisto> zväziť nariadenie ďalších opatrení;
- (d) Hovoriaci zdôrazňuje **hypotetický** charakter ďalšej možnosti. Partikula je funkčne podporená spojením *či tiež, akoby tiež*:
- (17) *Otázka, či tiež padne aj vláda alebo nie, však zostáva otvorená.* ≈ či <takisto> padne aj vláda alebo nie;
- (18) *Čas na Olympijskom štadióne, ten skutočný, vesmírny, sa akoby tiež zastavil.* ≈ akoby <takisto> zastavil.

Argumentačná funkcia vyplýva zo skutočnosti, že častica *tiež* je jedným z prostriedkov bežnej argumentácie. Hovoriaci ňou dáva do popredia fakty a udalosti, ktorým prisudzuje subjektívnu validitu. Tie odrážajú jednak jeho mienku a jednak jeho požiadavky. Zámerom hovoriaceho je argumentovaním v prospech vlastného postoja ovplyvniť mienku adresáta. Hovoriaci uplatňuje princíp prezumpcie poznania, teda predpokladá, že adresát pozná empirické fakty relevantné pre myšlienku, ktorú vyslovený výrok oznamuje (Strawson 1999, s. 378). J. Kesselová (2011, s. 214) v súvislosti s argumentačnou expanziou témy konštatuje, že súvisí s komunikačnou funkciou zdôvodňovania (úsilia preukázať alebo dokázať platnosť tézy) alebo uisťovania adresáta o pravdivosti obsahu, ktorý sa javí nepravdepodobný, v rozpore s doterajšou skúsenosťou alebo sa vníma ako nepríjemný. Hovoriaci vyjadruje v rozličných odtienkoch prejav svojej vôle.

(a) Význam **zdôvodňovania** je akoby konfiguráciou významov cieľa, účelu a zreteľa. Zdôvodňovanie má zvyčajne za úlohu presvedčiť adresáta o správnosti

postoja. Dôvod je to, o čo opierame svoje rozhodovanie, konanie, myslenie. Mentálne je daný snahou komentovať isté skutočnosti optikou vlastných subjektívnych názorov, skúseností a záujmov. Zdôvodňovanie býva podporované gramatickými aj pragmatickými prostriedkami: konjunkciami a partikulami: *preto tiež, však tiež, teda tiež, predsa tiež, tak tiež, veď tiež* a i. Častica podporuje implikatúry (i) *rovnakého faktu* (doklady 19 – 20) a (ii) *pridruženého faktu* (doklady 21 – 23):

- (19) *Energetické firmy sa však tiež netaja, že očakávajú z nárastu cien elektrickej energie aj rast vlastných tržieb.* ≈ energetické firmy sa však <takisto> netaja, že...;
- (20) *Každodenný život predsa tiež prináša rôzne humorné situácie a zábavu.* ≈ každodenný život predsa <takisto> prináša rôzne humorné situácie a zábavu;
- (21) *Naša nemocnica je najväčším odberateľom zásob krvi, preto tiež chceme podporiť bezplatné darcovstvo a byť príkladom pre verejnosť.* ≈ preto <aj> [my] chceme podporiť bezplatné darcovstvo;
- (22) *Nelámeme palicu ani nad touto sezónou, veď tiež patrí do tohto horizontu.* ≈ veď <aj> [ona] patrí do tohto horizontu;
- (23) *Na druhej strane máme depozity v bankách, ktoré sú rovnocenné s bankovkami a teda tiež plnia úlohu peňazí.* ≈ a teda <aj> [oni] plnia úlohu peňazí;

(b) Význam **uist'ovania** odráža zámer hovoriaceho uviesť také dôvody, ktoré uistia adresáta o správnosti rozhodnutia, opodstatnenosti názorov a pod. Hovoriaci vyjadruje postoj so zreteľom na istotnú modalitu a postuluje platnosť propozície ako ukotvenú vo vlastnom skúsenostnom komplexe. Ak uistenie sprevádza neistota, signalizujú ju partikuly (*asi tiež, zrejme tiež*). V kontexte uist'ovania partikula *tiež* má obsahové použitia korešpondujúce s výrazmi *určite tiež, nepochybne tiež, bezpochyby tiež, nesporne tiež* (porov. konštatovanie: *tiež* tu vyjadruje istý stupeň istoty tvrdenia; Mistrík 1966, s. 781). Častica aktivuje implikatúry (i) *rovnakého faktu* (doklady 24 – 25) a (ii) *pridruženého faktu* (doklady 26 – 27):

- (24) *Tretie miesto doma je však nepochybne tiež veľkým úspechom.* ≈ tretie miesto doma je však nepochybne <takisto> veľkým úspechom;
- (25) *Pre nových návštevníkov to bude nesporne tiež silný estetický zážitok.* ≈ pre nových návštevníkov to bude nesporne <takisto> silný estetický zážitok;
- (26) *Záujem bude určite tiež o ukážky z repertoáru prešovských mažoretiek.* ≈ záujem bude určite <aj> o ukážky...;
- (27) *Sú to bezpochyby skvelé a múdre verše; bezpochyby tiež vyjadrujú pravdu.* ≈ bezpochyby <aj> [oni] vyjadrujú pravdu.

(c) Význam **presvedčovania** (persuázie) odráža zámer hovoriaceho uviesť také dôvody, ktoré presvedčia adresáta o správnosti rozhodnutia, opodstatnenosti názo-

rov a pod. V kontexte presvedčovania hovoriaci vyjadruje jednak pevné presvedčenie o dôležitosti, potrebe, vhodnosti niečoho (doklady 28 – 32) a jednak niečím podmienené presvedčenie o necesivite, posibilite niečoho (doklady 33 – 35). Konštrukcie (*tiež je potrebné, tiež je dôležité, tiež je vhodné, tiež je možné, tiež je nutné*) odrážajú zvýšenú intenzitu hodnotiaceho postoja hovoriaceho a navodzujú implikáciu *sprievodného faktu*:

- (28) ***Tiež je potrebné*** analyzovať možné príčiny súčasného stavu a vývoja v doprave. ≈ <navyš>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> je potrebné;
- (29) ***Tiež je dôležité*** si uvedomiť, že platová úroveň západnej a východnej Európy sa bude čoraz viac približovať.
- (30) ***Tiež je vhodné***, aby profesionálny elektrikár skontroloval elektrické vedenie.
- (31) ***Tiež je tu možné*** naraziť na ojedinelý druh vodnej korytnačky, ktorá je zákonom chránená.
- (32) ***Tiež je nutné*** obmedziť výbery malých súm a transakcie v pobočkách.

Vyjadrenie podmienenia sa spája so stimulovaním dobrovoľnosti a upozadením kategorickosti:

- (33) ***Tiež by bolo potrebné*** zverejniť čím skôr ostatné dokumenty. ≈ <navyš>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> by bolo potrebné...;
- (34) ***Tiež by bolo vhodné*** definovať spoluprácu s občianskou spoločnosťou a mimovládnyimi organizáciami.
- (35) ***Tiež by bolo možné*** definovať priateľskosť ako mieru nášho záujmu o ľudí a citu k ich potrebám.

Ako píše J. Dolník (2013), „pragmatika presvedčovania má činnostný a znalostný aspekt. Činnostného aspektu sa dotýka otázka, čo sa deje pri presvedčovaní, t. j. keď X pôsobí argumentmi na osobu Y, aby Y uznal, že niečo je pravdivé, dobré alebo nevyhnutné (resp. naopak), kým na znalostnú stránku sa vzťahuje otázka, o aké znalostné predpoklady sa opierajú aktéri presvedčovania“ (Dolník 2013, s. 322).

V komentárových konštrukciách typu *je tiež dôležité/nie je tiež dôležité, je tiež vhodné/nie je tiež vhodné, je tiež správne/nie je tiež správne* sa presadzuje implikácia akcentovania rovnakého faktu:

- (36) ***Je tiež dôležité***, aby sa výsledky vedy dostali verejnosti aj písomnou formou. ≈ je <takisto> dôležité, aby...;
- (37) ***Je tiež správne***, ak mesto trvá na tom, že bude mať k všetkým dlžníkom rovnaký prístup. ≈ je <takisto> správne, ak...;
- (38) ***Nie je tiež vhodné***, keď majiteľ bytu začne demontovať staré okná až potom, keď je dom zateplený. ≈ nie je <takisto> vhodné, keď... .

Metatextová funkcia súvisí s výstavbou prehovoru/textu, v ktorej častica *tiež* má indexujúcu, komprimačnú a kontinuačnú funkciu. Ich uplatňovanie si vyžaduje, aby hovoriaci rešpektoval asimilačný aspekt princípu kongruenčnej adaptácie v danom komunikačnom alebo textovom rámci. J. V. Padučeva (1991, s. 316) hovorí o syntaktike častice *tiež*, ktorá spočíva v tom, že komponent príslušného zmyslu musí byť obligatórne prítomný v predchádzajúcom kontexte. Častica *tiež* je nástrojom zhustovania textu a účinne kombinuje vnútrotextové (endoforické) odkazovanie a elipsu (problematike pravidiel tvorby koncíznych textov sa venoval Gahér a kol. 2019).

(a) Indexujúca funkcia znamená ukazovanie na jednotlivé komponenty (fakty) prehovoru/textu, ale aj aktuálnej komunikačnej situácie, diskurzu, resp. kontextu v najširšom zmysle. Podieľa sa na súdržnosti viet v texte. Plní funkciu nadväzovacieho prostriedku (konektora) a endoforického odkazovania. V jej základe je koncept rekurzívnosti istého faktu – ide o jazykovo uchopenú schopnosť návratu k faktu a jeho rozvíjanie.

(b) Komprimačná funkcia sa využíva na produkciu koncízneho prehovoru/textu. Týka sa endoforického zhustovania. Ide najmä o rôzne typy elipsy. Napr. podmienkou uplatnenia kontextovej elipsy v dokladoch (39 – 41) je identická činnosť (totožnosť deja) dvoch rôznych subjektov:

(39) *Usmievam sa. Dievča vedľa mňa tiež.* ≈ usmievam sa [ja]; <aj> dievča vedľa mňa [sa usmieva];

(40) *On nechápal, a ja tiež nie.* ≈ on nechápal a <ani> ja [som nechápal].

Elidovaný predikát sa využíva vo vetách majúcich charakter dôvetku:

(41) *Zasmial sa. Ja tiež.*

(c) Kontinuačná funkcia sa reflektuje v linearizácii a postupnosti viet v širšom súbore viet. Súvisí so sukcesívnou interpretáciou faktov. Je súčasťou pokračujúcej vety a prevažne navodzuje implikatúru *sprievodného faktu*:

(41) *Na súde ale zároveň vyhlásil, že nemal žiadnu vedomosť o tom, že sú bloky falošné. Tiež dodal, že od kolegu nikdy nezobral žiadne peniaze.* ≈ <navyše>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> dodal, že...;

Partikulu *tiež* charakterizuje kontextová závislosť, ktorá môže byť silná alebo slabá.

Silná kontextová závislosť predpokladá, že celá veta s partikulou *tiež* je v naratívnej anaforickej s predchádzajúcou vetou/vetami a vyňatá z kontextu stráca zmysel. Partikula je súčasťou anaforickej kontextovej elipsy a má koncovú pozíciu:

(42) *Ked' som sa vrátil, bola hore a usmievala sa na mňa. Pripravila raňajky a ja som sa usmieval tiež.*

(42a) *??Pripravila raňajky a ja som sa usmieval tiež.*

Je to tým, že v prípade dvoch rozdielnych subjektov činnosti platí zásada, že v rámci jednej vety oba subjekty musia vykonávať rovnakú činnosť. V dokladoch

(43 – 47) partikula *tiež* sprevádza elipsu rémy a subjekty sú vyjadrené dvoma osobnými deiktikami (doklad 43), osobným deiktikom a konkrétnym substantívom (44), resp. dvoma konkrétnymi substantívami (45):

(43) *Ona fantazirovala, ja tiež.* ≈ ona ↔ ja;

(44) *Ronila som krokodílie slzy, sesternica tiež.* ≈ ja ↔ sesternica;

(45) *Šaty robia človeka – auto tiež.* ≈ šaty ↔ auto;

V prípade jedného subjektu vykonávajúceho rovnakú činnosť, podmienkou je diferenciácia na časovej osi:

(46) *Na raňajky nám gazda nalial po pohárik a večer tiež.* ≈ na raňajky ↔ večer;

(47) *Vždy som všade prišla na sekundu presne a vtedy tiež.* ≈ vždy ↔ vtedy.

Slabá kontextová závislosť vyplýva zo skutočnosti, že partikula môže byť síce z výpovede vypustená bez toho, aby sa zmenila platnosť jej propozičného obsahu, ale zmení sa jej čítanie. Použitie partikuly *tiež* v dokladoch (48 – 49) ponúka dve alternatívne čítania: (a) afirmatívno-gradačné čítanie; (b) adverzatívno-gradačné čítanie. Veta bez častice *tiež* má buď konštatačné (doklad 48a) alebo taxatívne čítanie (doklad 49a):

(48) *Skalica je tiež kráľovským mestom.* ≈ Skalica je aj kráľovským mestom; veta má afirmatívno-gradačné čítanie; ≈ Skalica je nielen mestom, ale je aj kráľovským mestom; veta má adverzatívno-gradačné čítanie;

(48a) *Skalica je kráľovským mestom.* ≈ Skalica je kráľovské mesto; veta má konštatačné čítanie.

(49) *Okrem toho má v ponuke mliečne výrobky, minerálky, múku, cestoviny, tiež čaj, konzervy či rôzne pochutiny.* ≈ v ponuke má mliečne výrobky, minerálky, múku, cestoviny, <a aj> čaj, konzervy či rôzne pochutiny; veta má afirmatívno-gradačné čítanie; ≈ v ponuke má <nielen> mliečne výrobky, minerálky, múku, cestoviny, <ale aj> čaj, konzervy či rôzne pochutiny; veta má adverzatívno-gradačné čítanie;

(49a) *Okrem toho má v ponuke mliečne výrobky, minerálky, múku, cestoviny, čaj, konzervy či rôzne pochutiny.* ≈ v ponuke má mliečne výrobky, minerálky, múku, cestoviny, čaj, konzervy či rôzne pochutiny; veta má taxatívne (enumerачné) čítanie.

Vety s časticou *tiež* korešpondujú s uplatnením postulátu spôsobu („Vyjadruj sa jasne.“) a postulátu relevancie („Buď relevantný so zreteľom na okolnosti prehovoru.“). Vety bez častice *tiež* viac korešpondujú s uplatnením postulátu kvantity („Povedz len toľko, koľko je nutné.“).

3. ZDROJOVÉ DOMÉNY PARTIKULY *TIEŽ*

Zdrojové domény slúžia ako sémanticko-pragmatické východisko fungovania partikuly *tiež* a zohrávajú rolu pri jej kódovaní v rozličných typoch syntaktických

štruktúr. Zdrojové domény majú relačnú podstatu. Tvoria sieť vzťahov, ktoré vedú ku konkrétnej realizácii častice. Častica nepatrí iba výrazu, ktorý modifikuje, ale vzťahuje sa na kontext a na mimojazykovú situáciu a súčasne predostiera hľadisko podávateľa, hovoriaceho. Časticou *tiež* hovoriaci zdieľa posudzovanie vzájomnej prepojenosti faktov. Nazdávame sa, že v centre je jeho prirodzená orientácia na základe konceptuálnych a empirických znalostí povahy vzťahov zhody, porovnávania a protikladu a tiež vzťahov príčiny, podmienenosti a prípustky a i.

Vzťahy zhody (ekvivalencie) predstavujú plynulú škálu, na ktorej jednom konci stojí identita faktov a na druhom ich podobnosť. Fakty spája spoločná sémantická črta, ktorá si nevyžaduje vyjadrenie ani ekvivalentnej vlastnosti ani implikáciu miery ekvivalentnosti.

Častica odkazuje na tú zhodu, ktorá je implicitne prítomná a vzťahuje sa na explikáciu faktov udalostí a nie na celé udalosti (porov. Padučeva 1991, s. 321).

(a) Hovoriaci zdôrazňuje **rozširujúci** charakter ďalšieho faktu. Partikula dáva do súvisu východiskový a nový fakt (údaj), a tým navodzuje implikáciu *sprievodného faktu*:

- (50) *Novinárom tiež oznámil, že všetci členovia výboru naprieč politickým spektrom vyšetrovanie podporujú.* ≈ novinárom <navyš>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> oznámil, že...;

Partikula je funkčne usúvzťažnená s konjunkciami *a tiež, ale tiež*. Adícia sa modifikuje na priradenie komplementárneho (konceptuálneho alebo procesuálneho) faktu do jedného udalostného celku:

- (51) *Naraz pochopíte, že stará láska nehrdzavie, a tiež zistíte, že sa to nejako komplikuje.* ≈ a <navyš>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> zistíte, že...;
- (52) *Bolo mu jasné, že ho nenávidí, ale tiež si uvedomoval, že ju priťahuje.* ≈ ale <navyš>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> si uvedomoval, že...;

Okolnostné súvislosti môžu byť explicitne posilnené výrazmi *zároveň tiež, navyše tiež, popritom tiež* a vtedy sa presadzuje implikácia akcentovania *pridruženého faktu*:

- (53) *Turisti sa zaujímajú najviac o pozoruhodnosti v regióne a zároveň tiež o možnosti ubytovania.* ≈ a zároveň <aj> o možnosti ubytovania;
- (54) *Zrušením nejakého úradu sa problém fiškálnej nerovnováhy nevyrieši a navyše tiež postihne ľudí, ktorí v ňom pracujú.* ≈ a navyše <aj> postihne ľudí;
- (55) *V rámci štúdia pomáhala katedre s organizáciou podujatí, administráciou webových stránok a popritom tiež publikovala pravidelne v IT časopisoch a aktívne blogovala.* ≈ a popritom <aj> publikovala;

Rematické postavenie partikuly v dokladoch (56 – 57) signalizuje, že je ešte niekto, kto vykonáva rovnakú činnosť. Častica *tiež* odkazuje na ďalší, tacitný subjekt deja, napr.:

(56) *Premiér to určite vie tiež.* ≈ vie to <aj> premiér; premiér a ešte niekto;

(57) *Primátor Považskej Bystrice si to myslí tiež.* ≈ myslí si to <aj> primátor Považskej Bystrice; primátor a ešte niekto.

(b) Hovoriaci akcentuje **enumeráčny** charakter ďalšieho faktu (ďalších faktov). Enumerácia v jednom výpovednom celku navodzuje zlučovací pomer medzi viacerými faktami. V pozadí sú konjunktívne sémantické vzťahy a kumuláciu umožňuje neprotirečivosť faktov v rámci jednej udalosti, spolunáležitosť propozičných obsahov, takže majú charakter akoby strohého výpočtu. Partikula *tiež* otvára možnosti explicitnej enumerácie. Aktivuje implikatúru *pridruženého faktu*. V kladných vetách má obsahové použitia korešpondujúce so spojkou *aj*. Zvýrazňuje príslušného člena, resp. členov vo výpočte viacerých prvkov:

(58) *Okrem ukrajinčiny hovorí rusky a poľsky, ovláda tiež taliansky, anglický, nemecký jazyk a starú gréčtinu.* ≈ ovláda <aj> taliansky, anglický, nemecký jazyk a starú gréčtinu;

(59) *Na vianočnom koncerte vystúpili, samozrejme, aj speváci – sólisti, tiež keyboardisti, klaviristi, žiaci na dychových či sláčikových nástrojoch a podobne.* ≈ na vianočnom koncerte vystúpili speváci – sólisti, <aj> keyboardisti, klaviristi, žiaci na dychových či sláčikových nástrojoch a podobne;

(60) *Agentúra si osobitne všima významné oslabenie trhu v strednej a východnej Európe a Rusku a tiež v Írsku.* ≈ agentúra si všima významné oslabenie trhu v strednej a východnej Európe, Rusku a <aj> v Írsku.

V záporných vetách sa funkčne neodlišuje od spojky *ani*⁸:

(61) *Na návštevu ku mne nepríde ani moja ťažko chorá matka, pretože po schodoch by nevládala vyjsť. Staršia dcéra s mojím maličkým vnúčikom tiež nepríde, pretože sa bojí, aby neochorel.* ≈ na návštevu nepríde <ani> matka, <ani> staršia dcéra.

Enumerácia faktov smeruje k vytvoreniu komplexnejšej prezentácie komunikovanej udalosti a je východiskom pre ich taxatívny výpočet.

(c) Hovoriaci zdôrazňuje **eventualitný** charakter ďalšieho faktu (ďalších faktov). Partikula je funkčne podporená spojeniami *alebo tiež*, *inak tiež*, *ináč tiež*, resp. *tiež* a navodzuje implikatúru *pridruženého faktu*:

(62) *Jedlá s kari korením chutia omnoho lepšie, ak sa pridá do jedla aj trochu citrónovej šťavy alebo tiež nadrobno nakrájané zrelé kyslejšie jablko.*

(63) *Rovnako sa za rizikové faktory považujú napríklad stres, psychické problémy alebo tiež cukrovka.*

⁸ Skutočnosť, že pri zápore sa významovo zhoduje s časticou *ani*, explicitne zdôrazňuje aj J. Mistrík (1966, s. 793).

(64) *Veľká pyramída (alebo tiež Cheopsova či Chufuova pyramída) v Gíze je jediným zachovaným zo starovekých siedmych divov sveta.*

(65) *Hluchavka biela, alebo inak tiež hluchá prhláva, mŕtva žihlava či medulka, sa navonok podobá prhláve, ale nepríhli.*

Eventualita je ponukou na výber z možností, z ktorých buď platí len jedna (realizuje sa vzťah eventualita – disjunkcia), alebo sú v platnosti všetky (realizuje sa vzťah eventualita – konjunkcia). V doklade (62) ide o disjunktívny vzťah (buď citrónová šťava alebo kyslejšie jablko), v doklade (63) sa uplatňuje konjunkcia (stres, psychické problémy aj cukrovka). V dokladoch (64 – 65) ide o rovnocennosť komponentov: *Veľká pyramída = Cheopsova pyramída = Chufuova pyramída*; *hluchavka biela = hluchá prhláva = mŕtva žihlava = medulka*. Tento typ vzťahu sa využíva najmä pri špecifikácii intralingválnej, resp. interlingválnej korelácie výrazov. Zámerom hovoriaceho je dosiahnutie referenčnej presnosti a úplnosti.

(d) Hovoriaci poukazuje na **inkluzívny**, resp. **exkluzívny** charakter ďalšieho faktu. Fakty spája význam prináležitosti, možnosti vyskytovania sa v rámci istého súhrnu. Inklúzia sa spája s integráciou a anticipuje včleňovanie do počtu, súboru kompatibilných entít, resp. do spoločnej nadradenej kategórie. Častica podporuje implikáciu rovnakého faktu:

(66) *Tretiaci sa tiež zapojili do tvorivej dielne.* ≈ tretiaci sa <takisto> zapojili do tvorivej dielne;

(67) *Ku komfortu v kabíne patrí tiež vhodne tvarovaný a výškovo nastaviteľný volant.* ≈ ku komfortu v kabíne patrí <takisto> volant;

Exklúzia vyjadruje delimitáciu, vyčleňovanie z počtu, súboru entít, resp. zo spoločnej nadradenej kategórie:

(68) *Ďalší kandidáti tiež nepatria medzi výrazných favoritov.* ≈ ďalší kandidáti <takisto> nepatria medzi výrazných favoritov;

(69) *Povolanie lodníka nie je tiež typickým kysuckým remeslom.* ≈ povolanie lodníka nie je <takisto> typickým kysuckým remeslom.

Vzťahy porovnávania sa uplatňujú vtedy, ak hovoriaci upozorňuje na komparačný charakter ďalšieho faktu. Partikula dáva do súvisu porovnateľné parametre entít na základe spoločného znaku (*tertium comparationis*).

(70) *Škorce napodobňujú tiež výborne a nie je zriedkavé, že si osvoja aj zvonenie mobilov.* ≈ škorce napodobňujú <takisto> výborne (porovnávaný parameter: spôsoby napodobňovania);

(71) *Veľkosťou sa sluka ponáša na jarabicu, tiež má pomerne robustné telo.* ≈ sluka sa ponáša na jarabicu, <takisto> má pomerne robustné telo (porovnávaný parameter: robustnosť tela);

Na pozadí vzťahov porovnávania častica *tiež* rozvíja vetu ako špecifikačná parentéza:

- (72) *Poslednú medailu z ME, **tiež** bronzovú, doniesol pred tromi rokmi.* ≈ poslednú medailu z ME, <takisto> bronzovú, doniesol pred tromi rokmi (porovnávaný parameter: bronzová medaila);
- (73) *Mirkovi prišiel zablahoželať aj otec Milan Kubík, **tiež** bývalý futbalista, ktorý je na svojho syna patrične pyšný.* ≈ <takisto> bývalý futbalista (porovnávaný parameter: futbalista);
- (74) *Bola som študentka a s vtedajším priateľom, **tiež** študentom, sa nám podarilo zarobiť si na dovolenku pri mori.* ≈ <takisto> študent (porovnávaný parameter: študent);
- (75) *Kto urobí ešte niekoľko krokov, narazí na recepciu, kde je nápis, samozrejme, **tiež** v azbuke.* ≈ <takisto> v azbuke (porovnávaný parameter: písmo v azbuke).

Špecifikáciou zreteľových určení, ktoré vymedzujú, z hľadiska čoho sa opisovaný fakt dostáva do vzťahu porovnávania, sa prostredníctvom druhotných predložiek⁹ explicitne deklaruje aspekt komparovania:

- (76) *Niektoré ustanovenia sú **tiež v rozpore s** dohovormi Medzinárodnej organizácie práce.* ≈ sú <takisto> v rozpore s dohovormi;
- (77) *Rozpočet Generálnej prokuratúry je **tiež v porovnaní s** týmto rokom vyšší.* ≈ je <takisto> v porovnaní s týmto rokom vyšší;
- (78) *Zlato **tiež na rozdiel od** ostatných komodít funguje ako zaistovací (hedgeový) nástroj v prípade nestability akciových alebo menových trhov.* ≈ zlato <takisto> na rozdiel od ostatných komodít;
- (79) *Mediátor musí postupovať v zhode so zákonom, a **tiež v zhode s** uplatňovaním spravodlivosti v konkrétnych prípadoch.* ≈ a <takisto> v zhode s uplatňovaním spravodlivosti.

Vzťahy protikladu vyjadrujú, že sa nejaký obsah popiera a iný potvrdzuje. Hovoriaci prezentuje koexistujúce fakty ako vzájomne nekompatibilné, kontrastné alebo kontroverzné. Výsledkom je inkongruencia, protikladné posudzovanie, protirečenie (kontradikcia). Jej funkciou je poukázať na dištinktivnosť kategórií, ktorá vyplýva z disjunktívnych sémantických vzťahov medzi faktami. Predpokladá taký disjunktívny vzťah, v ktorom jedna entita je akoby akceptovaná a druhá je viac preferovaná. Protikladnosť explicitne vyjadrujú spojenia *ale tiež, lenže tiež*.

⁹ Frekvenčná distribúcia partikuly *takisto* s uvedenými druhotnými predložkami je veľmi nízka, porov. *takisto v rozpore s* (8 dokladov), *takisto v porovnaní s* (5 dokladov), *takisto na rozdiel od* (3 doklady), *tiež v zhode s* (2 doklady).

(a) Hovoriaci predostiera **obmedzovací**, limitný charakter ďalšej možnosti. Spojenia *ale tiež len*, *ale tiež iba* v kontexte kvantifikujúcich výrazov špecifikujú objem deja ako minimálny, vydeľuje jeden prípad z väčšieho množstva, obmedzuje niečo na daný prípad. Častica *tiež* má intrapozíčné postavenie.¹⁰ Vyjadruje obmedzenie platnosti obsahu prvej vety, presnejšie – obmedzujúcu podmienku opaku. Použitie častice *tiež* implikuje odchýlku od očakávanej miery vlastnosti, či okolností pomenovaných v propozícii. Partikula navodzuje implikatúru *rovnakého faktu*:

(a) mierne odporovací postoj s odtienkom obmedzenia, koncesívnosti:

(80) *Bola to zábava, ale tiež len na pár rokov.* ≈ ale <takisto> len na pár rokov;

(81) *V 72. minúte predviedol skvelý individuálny únik Messi, trafil ale tiež iba tyč.* ≈ trafil ale <takisto> iba tyč;

(b) mierne odporovací postoj s odtienkom podmienenosti:

(82) *Výčitka by to bola rozumná, ale tiež len čiastočne.* ≈ ale <takisto> len čiastočne;

(83) *Dalo by sa konštatovať, že sú výnimoční, ale tiež iba do určitej miery.* ≈ ale <takisto> iba do určitej miery;

(c) odporovací vzťah s odtienkom prípustky dosahovaný pomocou distribuovaných reduplikovaných operátorov *síce* – *ale*:

(84) *Sú to síce zločinci, ale tiež len ľudia.* ≈ ale <takisto> len ľudia;

(b) Hovoriaci zdôrazňuje **gradačný** charakter ďalších faktov, ktorý sa postupne zvyšuje, zväčšuje, zosilňuje, narastá. V kladných vetách pozorujeme koreláciu spojení *ale tiež*, *ba tiež* so spojením *ale aj*, *ba aj* a zvýraznenie pripojených výpovedných obsahov. Partikula aktivuje implikatúru *pridruženého faktu*:

(85) *Od prvých slov rozhovoru bolo zrejmé, že ide o energickú, ale tiež rozhladenú dámu.* ≈ ale <aj> rozhladenú dámu;

(86) *Nebol len chýrny gymnastom, ale aj trénerom, medzinárodným rozhodcom, ba tiež prezidentom ruského zväzu a direktorom gymnastickej školy.* ≈ ba <aj> prezidentom ruského zväzu;

V záporných vetách je korelácia *ale tiež*, *ba tiež* so spojením *ale ani*. Taxatívne vymenúvanie činností alebo faktov značí odstupňovanie:

(87) *Nejedol, nepil, nefajčil, ale tiež sa neusmial, stále bol nervózny a podráždený.* ≈ ale <ani> sa neusmial;

Adverzatívno-gradačný obsah sa dosahuje pomocou korelatívnych operátorov *nielen* – *ale tiež*, *iba* – *ale tiež* a reduplikovaných operátorov *aj* – *aj*. Vyjadruje rozšírenie platnosti obsahu prvej vety, presnejšie – rozširujúcu podmienku opaku:

(88) *Príčiny chorôb sú nielen individuálne, ale tiež sociálne.* ≈ ale <aj> sociálne;

¹⁰ Zmenená pozícia komponentov **ale len tiež* nie je adekvátna a ani doložená.

- (89) *Nebolo to iba predstavenie najlepších športovcov sveta, ale tiež ukážka základných športových hodnôt, ktorá v našich ľuďoch vyvolala športové nadšenie.* ≈ ale <aj> ukážka základných športových hodnôt, ktorá... .

Partikuly *nielen, iba* signalizujú obmedzenú platnosť deskripcie v prvej vete, ktorá je prostredníctvom častice *tiež* doplnená, rozšírená o ďalšie, nové deskripcie.

(c) Hovoriaci zdôrazňuje **korekčnú** vlastnosť ďalšej možnosti. Realizuje sa prostredníctvom spojení *ale tiež, no tiež, avšak tiež*. Korekčné *ale* si spravidla vyžaduje súvetnú negáciu:

- (90) *Obezita môže mať veľa príčin, ale tiež to neznamená, že obézni ľudia majú náchylnejší tráviaci systém.* ≈ ale <takisto> to neznamená, že...;

Konfrontačno-korekčný charakter s odtienkom prípustky majú doklady (91 – 92), vyjadrujúce korektúru očakávania:

- (91) *Čierna farba znamená smrť, avšak tiež aj odhodlanie.* ≈ avšak <navyššie>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> aj odhodlanie;

- (92) *Messi je skvelý hráč, takmer nikdy nestratí loptu. Ibaže tiež urobil niekoľko faulov a rozhodca proti nemu nikdy nič neodpísal.* ≈ ibaže <aj> [on] urobil niekoľko faulov.

Implicitný adverbatívno-korekčný postoj participanta₂ v doklade (93) vyplýva z disproporcie názorov medzi účastníkmi rozhovoru ohľadom členov rodiny. Hovoriaci vyjadruje námietku pod pláštikom súhlasu (porov. Bulygina – Šmeľov 1997):

- (93) Participant₁: – *My sme tvoja rodina!*

Participant₂: – *Silvia je tiež moja rodina.* ≈ Silvia je <takisto> moja rodina.

Vzťahy príčiny reflektujú kauzálny¹¹ charakter ďalšieho faktu. Vety majú spravidla povahu explanácie, cieľom ktorej je sformulovaná odpoveď na otázku *Prečo tiež?*

- (94) *Prečo ste sa teraz takto rozhodli? Prečo tiež neurobíte výberové konanie, ale dohodnete sa s prvou firmou, ktorá vás osloví?* ≈ prečo <takisto> neurobíte výberové konanie...;

- (95) *Ponúka sa otázka, prečo tiež nenechať na súkromného investora riziko zlého odhadu vývoja dopytu po elektrine, vývoja jej ceny, prípadne odhadu vývoja cien emisných povoleniek.* ≈ prečo <takisto> nenechať na súkromného investora riziko...;

- (a) Hovoriaci reflektuje **dôvodový** charakter ďalšieho faktu (ďalších faktov):

- (96) *Všetci zdvihli ruku, tak som ju zdvihol tiež.* ≈ všetci zdvihli ruku, tak som ju zdvihol <aj> [ja].

¹¹ Vzťah príčinnej závislosti medzi udalosťami *P* a *U* možno vymedziť aj takto: udalosť *P* je príčinou udalosti *U* vtedy a len vtedy, keď platí, že ak by nedošlo k udalosti *P*, nedošlo by ani k udalosti *U* (<https://beliana.sav.sk/heslo/kausalita>; cit. 11. 02. 2021).

Obsahová aj syntaktická linearizácia oboch faktov nie je totožná. Syntaktická linearizácia má poradie: premisa (explanans): *všetci zdvihli ruku*, záver (explanandum): *zdvihol som ruku*. Obsahová linearizácia oboch faktov má poradie: záver (explanandum): *zdvihol som ruku*, premisa (explanans): *všetci zdvihli ruku*.

Daný typ vzťahu v zmysle kauzálneho nexu sa uplatňuje najčastejšie v súčinnosti so spojeniami partikuly a konjunkcií *lebo tiež*, *pretože tiež*, *keďže tiež* alebo partikuly s druhotnými prepozíciami *tiež vďaka*, *tiež kvôli*, *tiež z dôvodu*:

- (97) *Spolužiačkiné slová ho potešili, **lebo tiež** bol sklamaný konzervatóriom.* ≈ spolužiačkiné slová ho potešili, lebo <aj> [on] bol sklamaný konzervatóriom;
- (98) *Likvidujú sa kluby, **pretože tiež** nemajú peniaze.* ≈ pretože <ani> [oni] nemajú peniaze;
- (99) *Verdikt včera nechcel komentovať, **keďže tiež** ešte nemá písomné odôvodnenie.* ≈ keďže <ani> [on] ešte nemá písomné odôvodnenie;
- (100) *Kaštieľ bol známy **tiež vďaka** rádu františkánov a význačným hudobníkom.* ≈ kaštieľ bol známy <aj> vďaka rádu františkánov;
- (101) *Vymáhať daňové nedoplatky sa nepokúsili **tiež kvôli** možným súdnym problémom.* ≈ vymáhať daňové nedoplatky sa nepokúsili <ani> kvôli možným súdnym problémom;
- (102) *Prózy Dušana Mitana mám rád **tiež z toho dôvodu**, že narába úsporne so slovom, pričom každé má svoju „epickú“ platnosť a váhu.* ≈ mám rád <aj> z toho dôvodu, že...;

(b) Hovoriaci reflektuje **účelový, cieľový** charakter ďalšieho faktu (ďalších faktov). Partikula je funkčne usúvzťažnená s konjunkciami a sekundárnymi prepozíciami, ktorými vytvára spojenia: *aby tiež*, *tiež za účelom*, *tiež v záujme*, *tiež v mene*, *tiež z dôvodu*:

- (103) *V Holandsku zasa trénujú orly, **aby tiež** v prípade potreby zneškodnili nebezpečný dron.* ≈ aby <aj> [oni] v prípade potreby zneškodnili dron;
- (104) *Dlh vznikol **tiež z dôvodu** zvýšených nákladov na vykurovanie nemocnice v zimných mesiacoch.* ≈ dlh vznikol <aj> z dôvodu zvýšených nákladov;
- (105) *Bolo to rozhodnutie v rámci fair play a **tiež v záujme** divákov.* ≈ a <aj> v záujme divákov;
- (106) *Ochranári **tiež v mene** zákona vyzývali políciu, aby zabránila porušovaniu zákona lesníkmi a zastavila ťažbu.* ≈ ochranári <aj> v mene zákona vyzývali políciu;
- (107) *Tieto študentské mobility fungujú za účelom štúdia a **tiež za účelom** stáže.* ≈ a <aj> za účelom stáže;

(c) Hovoriaci ponúka **dôsledkový** (konzekutívny, konzekventný) charakter ďalšieho faktu (ďalších faktov). Do centra pozornosti sa spravidla dostávajú fakty,

ktoré sú na posudzovanej škále (ne)očakávaného, (ne)priameho, (ne)žiaduceho a pod.:

(108) *Hlad je **tiež dôsledkom** pretrvávajúceho sucha vo viacerých afrických štátoch.* ≈ hlad je <akisto> dôsledkom pretrvávajúceho sucha; do centra pozornosti sa dostáva dôsledok, ktorý je očakávaný, priamy a nežiaduci;

V prípade, keď partikula *tiež* je súčasťou dôsledkovej vety, vetosled vyjadruje poradie dôsledok – príčina, inými slovami, záver (explanandum) predchádza premi-su (explanans):

(109) *Národných jedál varia málo, **tiež** si zvykli na ponuku polotovarov v obchodoch.* ≈ národných jedál varia málo, <aj> [oni] si zvykli na ponuku polotovarov v obchodoch; do centra pozornosti sa dostáva dôsledok, ktorý je neočakávaný, nepriamy a nežiaduci.

Vzťahy podmienenosti odkazujú na hypotetickosť (podmienenosť realizácie deja) alebo ireálnosť (nereálnosť realizácie deja na základe nesplnenej podmienky; Sokolová – Žigo 2014, s. 90). Je to vyjadrenie možnej alebo neskutočnej predchádzajúcej príčiny deja.

(a) Hovoriaci vyjadruje nesplnenú podmienku, ktorá vysvetľuje aktuálnu nereálnosť faktu. Partikula podporuje implikáciu *sprievodných okolností*:

(110) *Zníženie daní by skomplikovalo daňový systém. **Tiež** by znížilo objem peňazí vo verejnom rozpočte.* ≈ <navyše>/<zároveň>/<popritom>/<okrem toho> by znížilo objem peňazí;

(b) Hovoriaci prezentuje neistú, neuskutočnenú, ale možnú podmienku, ktorá vyjadruje potenciálnu nereálnosť faktu. Partikula navodzuje implikáciu *pridruženého faktu*:

(111) *Občas mi však napadá, ako by to vyzeralo v našich končinách, **ak by tiež** prišlo k nejakému násilnému prevratu.* ≈ ak by <aj> prišlo k prevratu;

(c) Hovoriaci uvádza nutnú podmienku, ktorá musí byť splnená, aby mohol nastať dej podmienenej vety. Partikula aktivuje implikáciu *pridruženého faktu*:

(112) ***Ak tiež** patríte k vyznávačom formálnosti, v skrini by vám ako základ nemali chýbať tmavé puzdrové šaty.* ≈ ak <aj> [vy] patríte k vyznávačom formálnosti.

Vzťahy prípustky vyjadrujú koncesívny charakter ďalšieho faktu. Prípustkou sa zvyčajne prezentuje skutočná alebo možná integrácia príčiny, podmienky a adverzatívnosti, ktorá však v danom prípade nie je platná. Ako základná podmienka prípustky sa postuluje existencia očakávania alebo predpokladu. Význam očakávania je konkretizovaný ako ‘korektúra očakávania’. Východiskom predpokladu je proпозиčný obsah hlavnej vety, základom klasifikácie prípustky je spôsob realizácie podrade-

nej vety. Podradenú časť univerzálnych prípustkových viet možno interpretovať nasledovne: „nejestvuje ani jedna konkrétna podmienená prípustka, ktorá by prekážala realizovaniu situácie ne-Q“ (Sokolová 2016, s. 57).

Partikula je funkčne podporená spojeniami *síce tiež*, *hoci tiež*, *aj keď tiež*, *i keď tiež*. Do centra pozornosti sa dostávajú fakty, ktoré sú spravidla neočakávané, protichodné a neželané. Partikula navodzuje implikatúru *pridruženého faktu*:

- (113) *Sociálni demokrati, ktorí sa rýchlo zbavili neoblíbeného kancelára, **síce tiež** utrhli straty, s takmer 30 percentami však ostali na čele.* ≈ *síce* <aj> [oni] utrhli straty;
(114) *Poľoval môj dedo, otec príliš nie, **hoci tiež** pracoval v lese.* ≈ *hoci* <aj> [on] pracoval v lese;
(115) *V tom sa naše názory líšia, **i keď tiež** chápem ekonomické limity.* ≈ *i keď* <aj> [ja] chápem ekonomické limity.

4. ZÁVER

Ambíciou príspevku bolo predstaviť časticu *tiež* v súvislostiach, ktoré určujú jej validitu v prehovore/texte v komunikačno-pragmatických súvislostiach. Základom nášho posudzovania sa stal predpoklad intenciálnosti, zámernosti verbálneho konania hovoriaceho a koncept faktu.

Prvým naším cieľom bolo potvrdenie oscilácie partikuly na tomto intencionálno-konceptuálnom rozhraní a identifikovanie rámcov jej funkčnej polyinterpretačnosti. Vychádzali sme zo všeobecnej charakteristiky partikuly, podľa ktorej má indexálnu podstatu, prináša dodatkovú informáciu a má funkciu aktualizácie komunikačne relevantného faktu. Z početných dokladov sme identifikovali, že variačným potenciálom častice je zdôraznenie rovnakého, pridruženého alebo sprievodného faktu. Vyplynulo to z implikatúr ukazujúcich na možnosti použitia metajazykových výrazov (explanačných operátorov), s ktorými je častica *tiež* komutabilná. Ak je zameniteľná metajazykovým výrazom <akisto>, hovoríme o akcentácii rovnakého faktu; ak je zameniteľná výrazom <aj> (v prípade nerozporujúceho hľadiska hovoriaceho), <ani> (v prípade rozporujúceho hľadiska hovoriaceho), ide o zdôraznenie pridruženého faktu; ak je analogická s výrazom <navyš> (v prípade vyhodnotenie faktu, ktorý označuje viac ako sa očakávalo), <zároveň> (v prípade vyhodnotenia faktu ako kontemplárneho s iným faktom), <popritom> (v prípade vyhodnotenia faktu ako paralelného s iným faktom), <okrem toho> (v prípade vyhodnotenia faktu ako vyčleniteľného zo súboru), ide o akcentáciu sprievodného faktu. Metajazykové výrazy majú aj svoje analogické lexikálne vyjadrenia a s časticou *tiež* vstupujú do vymedzeného spektra sémantických vzťahov.

Druhým cieľom bolo opísať zdrojové domény, ktoré tvoria sémanticko-pragmatické východisko fungovania partikuly *tiež*, participujú na syntaktickom kódova-

ní častice v rámci vzťahov zhody, porovnávania a protikladu a tiež vzťahov príčiny, podmienenosti, prípustky a pod. Predpokladanú disponibilitu častice spolupodieľať sa na kreovaní týchto vzťahov sme zisťovali na základe lingvistických markerov. Ukázalo sa, že k lingvistickým faktorom, ktoré zachytávajú distribúciu partikuly a sprehľadňujú podmienky pre jej interpretáciu, patrí interakcia medzi partikulou *tiež* a konjunkciami, druhotnými prepozíciami a inými partikulami, s ktorými utvára kontaktné: (i) konektorické spojenia (*a tiež, ale tiež, preto tiež, akoby tiež, ako keby tiež, hoci tiež, síce tiež*); (ii) prepozičné výrazy s druhotnými predložkami (*tiež v porovnaní s ..., tiež v prípade, tiež v zhode s ..., tiež v súlade s ..., tiež vzhľadom na, tiež v zmysle*); (iii) výrazy s inými časticami (*teda tiež, však tiež, ešte tiež, už tiež, ostatne tiež* a pod.). Spojenia reflektujú formálnu, kohéznú spojitosť jazykových prostriedkov na povrchovej rovine. Tvoria okolie partikuly, ktoré aktivuje, motivuje, resp. posilňuje jej sémantické čítanie. Zároveň sa tak podieľajú na znižovaní kognitívnej náročnosti interpretačných operácií.

Literatúra

- ABUSCH, D. (2005): *Triggering from Alternative Sets and Projection of Pragmatic Presuppositions*. Cornell University Library. Dostupné na: <http://semanticsarchive.net/Archive/jJkYjM3O/> (cit. 29. 8. 2021).
- BROWN, P. – LEVINSON, S. C. (1987): *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BULYGINA, T. V. – ŠMELOV, A. D. (1997): *Jazykovaja konceptualizacija mira (na materiale russkoj grammatiki)*. Moskva: Škola Jazyki russkoj kul'tury.
- DOLNÍK, J. (1997): Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie. II*. Bratislav: Esprima, s. 36 – 44.
- DOLNÍK, J. (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2. dopl. vyd. Bratislava: Veda.
- GAHÉR, F. – ŠTEVČEK, M. – BRAXATORIS, M. (2019): Nástroje a pravidlá produkcie a interpretácie končičného textu (s osobitným zreteľom na normativitu). In: *Jazykovedný časopis*, 70/1, s. 73 – 94. DOI 10.2478/jazcas-2019-0041.
- HIRSCHOVÁ, M. (2013): *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- KESSELOVÁ, J. a kol. (2013): *Spojky a spájacie prostriedky*. Bratislava: Veda.
- MISTRÍK, J. (1966): Častice. In: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 746 – 806.
- MISTRÍK, J. (1989): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- NEKULA, M. (2017): Výtýkací častice. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/VYTÝKACÍ_ČÁSTICE (cit. 19. 2. 2021).
- PADUČEVA, Je. V. (1991): Tože i takže, no dvadcať let spust'ja. In: Grochowski, M. – Weiss, D. (eds.). *Words are Physicians for an Ailing Mind. For Andrzej Bogusławski on the Occasion of His 60th Birthday*. München: Verlag Otto Sanger, s. 311 – 322.
- SOKOLOVÁ, J. (2016): Koncesivnosť v súčasnej ruskej lingvistike. In: *Jazykovedný časopis*, 67/1, s. 53 – 72. DOI: 10.1515/jazcas-2016-0011.

- SOKOLOVÁ, J. (2019): Egocentriká – výrazy so sémanticko-pragmatickou orientáciou na hovoriaceho. In: *Slovenská reč*, 84/1, s. 10 – 25.
- SOKOLOVÁ, M. – ŽIGO, P. (2014): *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava: Veda – JÚEŠ SAV.
- STRAWSON, P. F. (1999): Identifikačná referencia a pravdivostné hodnoty. In: *Organon F*, 6/4, s. 377 – 394.
- VESELÝ, V. (2014): *Projekce presupozic v češtině*. [Dizertačná práca]. Univerzita Karlova v Prahe. Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/69359> (cit. 25. 9. 2021).
- Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2021. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. priebežne 2021).

Internetové zdroje

- [1] <https://beliana.sav.sk/heslo/kauzalita> (cit. 11. 2. 2021).

POJEM GRAMATICKOSTI A NEGRAMATICKOSTI PRI HODNOTENÍ SLOVOSLEDU (CHYBY V SLOVOSLEDNEJ REALIZÁCI ENKLITÍK V SLOVENČINE AKO CUDZOM JAZYKU)¹

Martina Ivanová

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove –
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martina.ivanova@unipo.sk*

IVANOVÁ, Martina: The concept of grammaticality and ungrammaticality in the evaluation of word order (errors in enclitics placement in Slovak as a foreign language). *Slovenská reč*, 2022, Vol. 87, No. 1, pp. 110 – 126.

Abstract: The study deals with the problem of error annotation when assessing written texts of students learning Slovak as a foreign/second language (L2). The concept of word order error is discussed against the framework of error analysis and the notion of grammaticality/acceptability of language structure. The problems of identifying word order errors are manifested by enclitics' placement in the sentence structures. Slovak belongs to languages that follow the Wackernagel's Rule and its clitic elements belong to the category of second-position clitics (2P), however, Wackernagel's Rule is more a tendency than an exceptionless, strict law. Erroneous usage of enclitic components in L2 can be projected against reconstructed learner's utterance, i.e., explicit statement of target language structure, called target hypothesis. To determine target structure, profound and sometimes even expertise knowledge about investigated language phenomenon in L1 is necessary, including both the knowledge of rule (ideal norm) as well as the distribution patterns of language structure (real norm) which can be stipulated through corpus data. The study examines the disputable cases of enclitics placement against the norms described in the work by J. Mistrík (1966) and verifies them by corpus data.

Keywords: error, grammaticality, ungrammaticality, enclitics, Wackernagel's Rule, word order, Slovak as a foreign language

Článok v skratke:

- Príspevok sa venuje problematike gramatickej akceptability jazykových štruktúr na pozadí konceptu tzv. chybovej analýzy, uplatňovanej v rámci teórie osvojovania si druhého jazyka.
- Koncept gramatickej akceptability sa ilustruje na základe analýzy chýb pri slovoslednej realizácii enklitických komponentov v slovenčine ako cudzom jazyku.
- V príspevku sa opisujú diskutabilné prípady pri vyhodnocovaní adekvátneho slovosledu enklitík, a to porovnaním pravidiel postulovaných v monografii J. Mistríka (1966).
- Materiálovým východiskom práce sú jednak dáta akvizičného korpusu errkorp-pilot, ako aj monolingválneho korpusu písaných textov rodených hovoriacich Omnia Slovaca III Maior.

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV-19-0155 *Jazykové chyby v slovenčine ako cudzom jazyku na báze akvizičného korpusu*.

Základom akejkolvek lingvistiky je,
že o každom jazyku platí všetko len do istej miery.
Všetko, čo lingvista vyhlási, platí len do určitej miery.
Pri výklade jazyka ide vždy o istú mieru, štylizáciu, násilie.
Všetko, čo v jazyku platí, sa dá aj poprieť.
Zároveň to ale neznamená, že pravidlo neplatí.
(Ch. S. Peirce)

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Bezprostredným impulzom, ktorý viedol k vzniku tejto štúdie, bola lektorská prax opráv písomných textov študentov a študentiek, ktorí si osvojujú slovenčinu ako cudzí/druhý jazyk, resp. práca na projekte, ktorého súčasťou je anotácia textov z hľadiska výskytu jazykových chýb pre pripravovaný akvizitčný korpus slovenčiny ako cudzieho jazyka.

V súvislosti s opravou chýb v textoch, resp. s anotáciou chýb si možno položiť zdanlivo triviálnu otázku, prečo o vybraných jazykových prostriedkoch, resp. štruktúrach uvažujeme ako o nesprávnych, chybných. V príspevku budeme tento problém ilustrovať na chybách, ktoré sa týkajú slovoslednej realizácie enklitik, pričom sa pokúsime stanoviť, ktoré slovosledné realizácie možno hodnotiť ako neadekvátne, chybné, negramatické a na základe akých kritérií takéto hodnotenia formulujeme a v praxi uplatňujeme.

Najjednoduchšou odpoveďou na otázku, prečo isté výrazy, resp. štruktúry hodnotíme ako nesprávne, je, že to robíme v prípadoch, ak sú v rozpore s nejakými jazykovými pravidlami, jazykovými normami (ktorých platnosť možno overiť v kodifikačnej príručke, napríklad v kodifikačnom slovníku alebo kodifikačnej academickej gramatike). Jazykové normy predstavujú selekcii z existujúcich jazykových prvkov, resp. štruktúr, realizujúcich sa v úze. V súvislosti s otázkou jazykovej správnosti sa z axiologického hľadiska uvažuje aj o akceptabilite jazykovej štruktúry, resp. – predovšetkým v oblasti flektívnej morfológie, slovtvorby a vetnej a nadvetnej syntaxe – sa používa aj termín gramatickosť jazykovej štruktúry (porov. Štícha 2017). Gramatickosť sa definuje ako taká vlastnosť jazykovej štruktúry prirodzeného jazyka, ktorá sa lingvistami vzhľadom na ich teoretický pohľad na jazyk pokladá za zodpovedajúcu gramatike daného jazyka danej doby tak, ako je zachytená v gramatikách alebo špeciálnych štúdiách (Štícha 2017). V teoretických prácach sa zároveň upozorňuje, že termíny akceptabilita a gramatickosť nie sú plne synonymné. Platí totiž, že aj jazykový prostriedok či štruktúra, ktorá je utvorená v súlade s nejakým gramatickým pravidlom, môže byť hodnotená ako neakceptabilná. Vzhľadom na fakt, že slovosled, teda lineárne usporiadanie komponentov vo vetných štruktúrach, chápeme ako jav prináležiaci do oblasti syntaxe/gramatiky, budeme v nasledujúcich častiach používať termín gramatickosť slovoslednej štruktúry.

Vysvetľovať gramatickosť, resp. negramatickosť štruktúry na základe aplikácie istého gramatického pravidla však nemusí vždy viesť k uspokojivým výsledkom, a to z dvoch dôvodov. V prvom rade je nutné pripomenúť, že nie všetky jazykové javy sú v tom-ktorom jazyku opísané taxatívne stanovenými pravidlami. V slovenskom kontexte to platí aj pre oblasť slovosledu. Vzhľadom na absenciu akademickej syntaxe nemáme v slovenčine k dispozícii kodifikačnú „autoritu“ vyčerpávajúco opisujúcu slovosledné normy slovenčiny (parciálne informácie o slovoslede nachádzame najmä v *Morfológii slovenského jazyka* (1966), prípadne v lexikografických zdrojoch v podobe exemplifikácie). Slovosled enklitických komponentov v slovenčine sa síce riadi tzv. Wackernagelovým pravidlom, avšak Wackernagelovu pozíciu možno chápať skôr ako istú slovoslednú tendenciu pri realizácii enklitických komponentov než ako striktné pravidlo (ako by predpokladal termín Wackernagelov „zákon“), na čo upozornil už B. Havránek (1928, s. 26).

V širšom zmysle slova sa možno pýtať, o čo sa – vo vybraných prípadoch – fungovanie jazykových pravidiel, resp. jazykových noriem opiera. Tu možno pripomenúť konštatovanie K. Svobodu (1943, s. 28), ktorý v súvislosti s jazykovou správnosťou uvažuje o existencii „poriadku“ v jazyku, teda o systémovej povahe jazyka. Podľa autora jazyk nie je iba jednoduchým súhrnom vyjadrovacích prostriedkov, ale je ich usporiadanou sústavou, je do istej miery jednotný a pravidelný. V tomto zmysle možno na jednej strane uvažovať o takých prvkoch, ktoré reálne (t. j. v úze) neexistujú, ale z hľadiska systému existovať môžu (potenciálne prvky), a prvky, ktorých existenciu na základe znalosti jazykového systému nepredpokladáme, resp. ju vylučujeme (tzv. asystémové agramatizmy), pričom v úze sa môžu za istých okolností vyskytnúť (napr. vo výpovediach cudzincov, ktorí sa daný jazyk učia ako L2). Úzus teda predstavuje prvotnú selekciu z jazykového systému. Otázkou je, čo z úzu sa dostáva do normy. V. Cvrček (2006, s. 242) jazykovú normu definuje ako výber z existujúcich prostriedkov, a to na základe frekvencie v danej situácii/funkcii. J. Dolník (2010, s. 101) v tejto súvislosti uvažuje o šandardizácii jazykových foriem, ich významov a ich kombinácií, pričom dodáva, že sa šandardizuje to, čo sa akceptuje na základe intersubjektívnej metajazykovej axiologickej kompetencie. Toto konštatovanie potvrdzuje predpoklad, že normu od úzu odlišuje moment reflexie (úzus je to, čo robíme; norma je to, ako jazykové prostriedky hodnotíme). A napokon pri prechode z normy do kodifikácie môže byť kritérium frekvencie oslabené a do popredia sa môžu dostať iné kritériá, napríklad adekvátnosť vo vzťahu k vyjadrovaniu danej komunikačnej funkcie, systémová primeranosť a podobne.

Vo vzťahu k oprave chýb a značkovaniu textov tak možno pristupovať z týchto pozícií:

- nejaký výraz alebo štruktúru možno hodnotiť ako nesprávnu, negramatickú na základe subjektívneho axiologického postoja individuálneho používateľa, spravidla

vzdelaného a školeného v danej oblasti (obvykle lingvistu alebo v našom prípade lektora)²,

- nejaký výraz alebo štruktúru možno hodnotiť ako nesprávnu, negramatickú na základe intersubjektívnej zhody: ide o hodnotenie jazykového javu skupinou hovoriacich, zväčša prostredníctvom dotazníkového prieskumu (v prípade anotácie chýb v textoch sa postupuje tak, že tú istú štruktúru hodnotia minimálne dvaja anotátori a pre korpus takto anotovaných textov sa stanovuje miera anotátorskej zhody, porov. napr. Ivanová – Kyseľová – Gálisová 2021).

Nevýhodou takýchto postupov je skutočnosť, že aj keď vo väčšine prípadov je identifikácia nesprávnej/negramatickej štruktúry bezproblémová, pri hodnotení niektorých jazykových štruktúr axiologické postoje používateľov/anotátorov nemusia byť jednotné. Takáto situácia môže nastať aj pri anotácii slovosledných chýb, ktoré sú, ako ukážeme, neraz hodnotené používateľmi, resp. anotátormi disparátne.

Okrem spomenutých dvoch pozícií tak treba pri identifikácii chyby zohľadniť aj fakt, že pri vymedzení toho, čo sa bude označovať ako „jazykovo správne“ (teda zodpovedajúce istému pravidlu alebo jazykovej norme), treba počítať s tzv. reálnou normou, do ktorej patria „všetky prvky zahrnuté do ideálnej normy a prvky, ktoré sa rozšírili a ustálili v jazykovej praxi ako alternatívy k istým prvkom z ideálnej normy“ (Dolník 2010, s. 106). Reálna norma (aj v oblasti slovosledu), ktorá okrem prvkov ideálnej normy zahŕňa aj uzuálne štandardizácie, sa dá opísať na základe výskytu jazykových štruktúr v textoch daného jazyka, teda na základe skúmania a štatistického vyhodnotenia dát v korpusových databázach³. V takomto prístupe sa „chybovosť“ chápe ako vlastnosť javu založená na protiklade k väčšinovosti „nechybového“ jazykového správania: čím viac sa jav svojou frekvenciou približuje k nule, tým pravdepodobnejšie býva hodnotený ako príznakový, neskôr ako výraz zámernej aktualizácie či ako jav na hranici potencie jazyka, až nakoniec ako agramatický (porov. Cvrček 2006, s. 241). Frekvenčné kritérium možno v zásade uplatniť v prípadoch, keď príslušný prvok (slovesledný variant) nie je v kodifikácii opísaný (nie je teda zrejmé, či ide alebo nejde o odchýlku od kodifikácie) alebo ak pri hodnotení jeho správnosti „zlyhá“ mechanizmus reflexie, nenastolí sa intersubjektívna zhoda rodených hovoriacich, v našom prípade anotátorov (nie je teda zrejmé, či ide alebo nejde o odchýlku od normy).

² R. McDavid (in Paikeday 1985, s. 51) však v tejto súvislosti poznamenáva, že samotná skutočnosť, že niekto je rodeným hovoriacim (a dodajme, že to platí aj pre rodeného hovoriaceho, ktorý je expertom – lingvistom), neznamená pápežskú neomylnosť pri intuitívnych úsudkoch o gramatickosti štruktúry. Programovo sa rolu introspekcie pri hodnotení štruktúr usiluje minimalizovať korpusová gramatika.

³ K podobným záverom dospievajú viacerí bádatelia: „... gramatika je reálna vec, nie artefakt postavený na súbore arbitrárne vymedzených predpokladov alebo typov predpokladov. Preto je náročné vymedziť, či sa daný predpoklad týka alebo netýka gramatiky; nejde pritom o arbitrárne rozhodnutie, ale o výhradne empirickú otázku.“ (van Riemsdijk – Williams 1986, s. 2).

2. KONCEPT JAZYKOVEJ CHYBY V TEÓRII OSVOJOVANIA DRUHÉHO JAZYKA

V prácach, ktoré sa venujú osvojovaniu L2, sa uplatňuje metóda tzv. chybovej analýzy (*error analysis*), ktorej základy položil P. Corder (1986) a ktorú neskôr rozpracoval L. Selinker (1989). Pri tejto metóde sa akcentuje nutnosť skúmania tzv. medzijazyka (*interlanguage*) učiaceho sa a jeho porovnanie s cieľovým jazykom.

Samotný koncept chyby je však problematický, a to z viacerých dôvodov.

Jedným z dôvodov je fakt, že vznik chyby je podmienený subjektívnymi a objektívnymi okolnosťami, ktoré v procese vzniku chyby môžu zohrávať úlohu (individuálne charakteristiky učiacich sa, psychologické faktory, podmienky vzniku textu a pod.), porov. Kotková (2017). Súčasťou vonkajšej anotácie v akvizičnom korpuse sú síce aj informácie o študentovi/študentke, ktorý/ktorá je autorom/autorkou textu (napr. vek, pohlavie, dosiahnuté vzdelanie, krajina, z ktorej študent(ka) pochádza, krajina, v ktorej študent/študentka študuje/pracuje, materinský jazyk, iné jazyky, ktoré študent(ka) ovláda, kontakt s ľuďmi hovoriacimi po slovensky mimo školského prostredia, spôsob a dĺžka učenia sa slovenčiny a pod.), avšak vznik chyby predstavuje komplexný jav, ktorý nemožno jednoznačne prisúdiť len jednému z daných faktorov a v konkrétnom prípade je náročné vyhodnotiť podiel týchto faktorov na vzniku chyby.

Druhým problémom je, že ak chybu vnímame ako deviáciu od noriem cieľového jazyka, ide o problematické vymedzenie vzhľadom na fakt, že nie vždy je zrejmé, ktoré jazykové prostriedky možno jednoznačne hodnotiť ako nesprávne, resp. neakceptovateľné. Napr. C. James (1998) konštatuje, že zatiaľ čo v oblasti gramatiky sa chyba identifikuje ľahko, neplatí to v rovnakej miere pre lexikálnu, resp. textovú oblasť. Jamesovo konštatovanie sa však nevzťahuje na všetky gramatické javy. V oblasti gramatiky sú napríklad jednoznačne identifikovateľné tvaroslovné chyby, porov. Nebeská (2017) (aj to však možno vzhľadom na existenciu variantnosti v niektorých prípadoch čiastočne relativizovať), resp. chyby v dependencii, v oblasti slovosledu však podobné jednoznačné vymedzenie chyby nie je možné a hranica medzi správnymi, gramatickými a chybnými, negramatickými štruktúrami nie je ostrá⁴.

Narušenie istých slovosledných pravidiel možno síce za istých okolností vyhodnotiť ako gramaticky neakceptovateľné, avšak v niektorých prípadoch je mož-

⁴ Koncepty gramatickosti a negramatickosti tak možno vnímať ako krajné hodnoty, medzi ktorými v rámci príslušnej škály existujú aj isté medzistupne. K podobným záverom dospievajú aj iní bádatelia v súvislosti s niektorými ďalšími gramatickými javmi. Napr. v práci A. Andrews (1990) sa pri hodnotení gramatickosti postuluje šesťprvková škála: ✓ úplne akceptovateľné a prirodzené, ? akceptovateľné, ale čiastočne neprirodzené, ?? pochybné, ale azda akceptovateľné, ?* Horšie, ale nie úplne neakceptovateľné, * Úplne neakceptovateľné, ** Strašné.

né uplatniť viaceré slovosledné varianty, ktoré možno diferencovať na škále primárny (základný) slovosledný variant – sekundárny slovosledný variant, resp. nepríznačový slovosledný variant – príznačový slovosledný variant, frekventovanejší – menej frekventovaný slovosledný variant, neutrálny slovosledný variant – knižný, resp. archaický slovosledný variant a pod. Sekundárne, príznačové, knižné a menej frekventované varianty nemožno pri anotácii automaticky vyhodnocovať ako chybné.

Do hry tu navyše vstupuje tzv. pružná stabilita slovosledných noriem, to jest prispôsobivosť noriem zmenám v jazykovom úze. V oblasti slovosledu enklitické realizácie komponentov vetnej štruktúry vykazujú diachrónnu dynamickosť, stávajú objektom jazykových zmien, čo sa odráža vo vzniku slovosledných variantov, porov. novšie *Kam položil knižku, si nemohol spomenúť.* / staršie *Kam položil knižku, nemohol si spomenúť.*, novšie *Od toho dňa sme sa vidali takmer denne.* / staršie *Od toho dňa vidali sme sa takmer denne.*

Identifikácia chýb v textoch učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk je založená na formulovaní tzv. cieľovej hypotézy (*target hypothesis*), ktorá sa vymedzuje ako rekonštrukcia výpovede učiaceho sa, explicitné vyjadrenie cieľovej jazykovej štruktúry, porov. Lüdeling – Hirschman (2015, s. 141). Tá sa zväčša postuluje ako taká podoba jazykovej štruktúry, ktorú by vyprodukoval rodený hovoriaci. Pri rekonštrukcii očakávanej cieľovej štruktúry treba do úvahy vziať dve okolnosti: (i) chybu možno identifikovať buď ako jednoznačné porušenie nejakého jazykového pravidla, jednoznačnú deviáciu od očakávanej štruktúry, vtedy ide o tzv. zjavnú chybu (tzv. *overt error*), alebo ako gramatické, avšak neadekvátne použitie jazykového prostriedku vzhľadom na komunikačný zámer, resp. komunikačnú funkciu výpovede, vtedy ide o tzv. skrytú chybu (tzv. *covert error*), porov. Ellis (1994), (ii) v prípade niektorých chýb platí, že ak chceme stanoviť cieľovú hypotézu, je potrebné mať k dispozícii systematický opis skúmaného jazykového javu v L1 (v prípade slovosledu napríklad platí, že niektoré slovosledné varianty môžu byť rodeným hovoriacim odmietnuté ako neadekvátne, hoci sú štandardizované, o čom svedčí ich doloženosť v korpusových dátach).

3. SLOVOSLED V SLOVENČINE

Identifikácia slovosledných chýb v slovenčine je sťažená absenciou teoreticky aj prakticky založených prác, ktoré by mapovali preferenčné vzorce slovosledných realizácií v slovenčine na reprezentatívnom, štýlovo vyváženom materiáli súčasných textov. Najvýznamnejšou prácou o slovenskom slovoslede tak ostáva monografia J. Mistríka *Slovosled a vetosled v slovenčine*, ktorá vyšla v roku 1966. Parciálne informácie nachádzame v dielach J. Kačalu (2013), ktorý sa vo svojej monografii venuje predovšetkým opisu syntagmatického slovosledu. Opis princípov slovosledných realizácií slovenských

enklitik nachádzame tiež v monografickom kompendiu *Handbook of Slavic Clitics* S. Franka a T. H. Kingovej (2000), v ktorom sa venujú problematike enklitických komponentov v slovanských jazykoch, resp. v práci *Slovanská veta* H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996). Problémom je, že slovosledná analýza sa v daných prácach neopiera o systematický korpusový výskum jazykového materiálu na synchronných textoch, ktorý by umožňoval zmapovanie variantnosti a vývinovej dynamiky v oblasti slovenského slovosledu. Výsledkom akvizičných výskumov slovosledu v slovenčine je nateraz len štúdia M. Ivanovej, M. Kyseľovej a A. Gálisovej (2021), v ktorej sme sa venovali problematike osvojovania enklitických komponentov u slovanských a neslovanských študentov.

Pokiaľ ide o slovosled slovenčiny, platí, že lineárne poradie prvkov vo vetných štruktúrach sa formuje na základe súhry troch základných princípov: hlavným z nich je aktuálne členenie výpovede a sprievodnými princípmi sú rytmický činiteľ (determinujúci poradie klitických komponentov) a gramatický činiteľ (týkajúci sa princípov tzv. syntagmatického slovosledu predovšetkým v atributívnej syntagme). Slovenčina sa vymedzuje ako jazyk s tzv. voľným slovosledom, čo znamená, že lineárne poradie zložiek slovenskej vety nie je (s výnimkou atribútu) determinované ich gramatickými funkciami a jeho hlavnou úlohou je vyjadrenie informačnej štruktúry (porov. Hana 2007, s. 38). Z tohto hľadiska platí, že slovosled slovenskej vety sa vyznačuje istou flexibilitou, táto flexibilita však neznamená ľubovoľnosť (ako by termín „voľný slovosled“ implikoval), platí, že pre každú vetu možno stanoviť základný slovosledný vzorec.

V tejto štúdii sa nebudeme bližšie zaoberať problematikou tzv. aktuálneho členenia výpovede (poradiem vetných komponentov z hľadiska ich príslušnosti do tematickej, tranzitnej a rematickej zóny výpovede), resp. gramatického princípu, v slovenčine determinujúceho tesné postavenie atributívnych prvkov vo vzťahu k riadiacim výrazom. Problémy pri interpretácii slovosledných chýb budeme ilustrovať prípadmi, keď je lineárne poradie vetných komponentov determinované rytmickým faktorom (slovosledné realizácie enklitik).

Slovosled enklitických komponentov sa v slovenčine riadi tzv. Wackernagelovým pravidlom. Slovenské enklitiky patria do kategórie tzv. 2P klitik, realizujú sa v pozícii, ktorá sa označuje ako postiniciálna, a je pre ne charakteristické „dvojité občianstvo“ (porov. Hana 2007, s. 66): v lineárnej štruktúre vety sa umiestňujú za prvou prízvukovanou zložkou, ktorá sa označuje ako tzv. prozodický hostiteľ, no z morfológického, lexikálneho, prípadne syntaktického hľadiska patria k tej zložke vetnej štruktúry, s ktorou tvoria jeden lexikálny, prípadne syntaktický celok. Pozícia lexikálneho alebo syntaktického hostiteľa klitiky však nie je podmienená prozodiky, ale je daná jeho funkciou v rámci tzv. aktuálneho členenia výpovede. V dôsledku toho môže v rámci vetnej štruktúry vzniknúť tzv. konštituentová diskontinuita (bližšie pozri Hana 2007, s. 67), teda diskontinuitná (nekontaktná, distantná) realizácia enklitiky a jej lexikálneho, resp. syntaktického hostiteľa.

Aj keď sa 2P klitiky v slovenčine správajú ako enklitiky („prikláňajú“ sa k svojmu prozodickému hostiteľovi sprava), v istých kontextoch môžu byť proklitizované. Najčastejšie k tomuto javu dochádza v súvetných štruktúrach s interponovanými vedľajšími vetami, v ktorých sa prozodický hostiteľ a enklitika realizujú diskontinuítne vzhľadom na fakt, že výraz vo funkcii prozodického hostiteľa je v rámci vetnej štruktúry rozvitý vedľajšou vetou a enklitický komponent sa tak realizuje po pauze, porov. *Samozrejme aj to, čo je na tanieri, **ma** inšpiruje*. (Omnia Slovaca III Maior).

Pokiaľ ide o opis slovosledných realizácií enklitik, za najvýznamnejší prínos Mistríkovej koncepcie (1966) možno považovať:

- vymedzenie enklitik ako fonetických jednotiek, diferenciácia medzi realizáciou enklitického komponentu vo vetnej výpovedi a tzv. výpovednom úseku (pozri nižšie),
- rozšírenie inventára klitik o tzv. nestále enklitiky, ktorých postavenie vo vetnej štruktúre je variantné, môžu sa správať aj ako prízvukné jednotky,
- vymedzenie preferovaných slovosledných realizácií v istých typoch syntaktických štruktúr.

Práve vymedzenie nestálych enklitik v Mistríkovej koncepcii znemožňuje ako definičnú črtu enklitiky stanoviť prozodickú nedostatočnosť, teda podmienku, že enklitiky sú slová, ktoré sa vždy realizujú v neprízvučnej podobe. Na druhej strane však treba uvažovať o tom, či je vymedzenie enklitik ako výsostne fonetických jednotiek dostačujúce. Prozodický deficit nie je napríklad dostatočným vysvetlením pre poradie enklitických komponentov v tzv. klitickom trse, do ktorého sa premietajú morfosyntaktické charakteristiky enklitických komponentov. Pokiaľ ide o sémantický faktor, vo viacerých prácach sa zdôrazňuje, že zatiaľ čo pronominálne enklitiky nevyžadujú, aby bol označený predmet ľudskou bytosťou, napr. *Vidím ho* [+HUM], neklitické pronominálne náprotivky áno, porov. *Jeho* [+HUM] *vidím.*, porov. Uhlířová – Kosta – Veselovská (2017). K podobnému záveru sa prikláňa aj S. Franks a T. H. Kingová (2000, s. 125), podľa ktorých sa tzv. silné/dlhé pronominálne formy používajú len pri referencii na objekt s vlastnosťou +ANIM. Tento predpoklad však korpusové dáta úplne nepotvrdzujú, hoci ide o pomerne okrajový jav, porov.

- (1) A hoci je sveter klasický kúsok odevu, ktorý ide bez kompromisov naprieč sezóny a módné trendy, predsa len aj **jeho** sa dotkli inovácie a vylepšenia. (Omnia Slovaca III Maior)

Rozšírenie inventára klitik o tzv. nestále enklitiky v Mistríkovej koncepcii umožňuje zdôvodniť preferované slovosledné poradie pri oprave chýb a pri anotácii textov a teoreticky zdôvodniť postulovanie cieľovej hypotézy.

Zároveň však platí, že hranica medzi klitickým a neklitickým komponentom nie je ostrá, pričom sa to vzťahuje práve na nestále enklitiky. Ako konštatuje J. Hana (2007, s. 74), presné vymedzenie inventára enklitik je netriviálna a pravdepodobne aj nemožná úloha. Pri vymedzení enklitik preto daný autor postuluje tri hlavné zásady:

(i) kritérium interponovania, ktoré možno schematicky znázorniť takto [1P – X – C]: element X medzi 1P a klitikou C je klitika (X = C),

(ii) kritérium samostatnosti: klitiky nemôžu stáť izolovane, napr. ako odpoveď na otázku,

(iii) kritérium vetnej pozície: klitiky sa nemôžu realizovať v iniciálovej ani vo finálovej pozícii (pokiaľ finálová pozícia nie je zároveň pozíciou 2P).

Vzhľadom na zaradenie nestálych enklitik do inventára je pri rozhodovaní o tom, akému prvku pripísať enklitický status, relevantné predovšetkým kritérium (i). Na základe tohto kritéria možno napríklad pripísať status nestálej enklitiky monosylabickej forme slovesa *byť*, ktorá sa realizuje ako prvý komponent (X) klitického trsu medzi výrazom 1P (*niekedy*) a enklitikami tantum (C1: *mi*, C2: *ho*), porov.

(2) *Niekedy je mi ho* tak trochu ľúto. (Omnia Slovaca III Maior)

Napriek tomu, že Wackernagelovo pravidlo je pomerne jednoznačné, 2P pozíciu možno charakterizovať skôr ako prototypickú, než ako obligatórnu pozíciu realizáciu slovenských enklitik. Zároveň platí, že pri linearizácii slovoslednej štruktúry musí používateľ zohľadniť gramatický faktor, ako aj sémanticko-informačnú štruktúru výpovede, pretože oba javy môžu mať vplyv na prozodický profil vetnej štruktúry.

Ako príklad na gramaticky podmienenú realizáciu enklitických komponentov možno uviesť prípady súvetných štruktúr. V prípade súvetí s anteponovanou vedľajšou vetou sa uplatňuje pravidlo, podľa ktorého je slovosledná realizácia enklitiky podmienená typom vedľajšej vety. Ak ide o vedľajšiu vetu, ktorá má syntaktickú platnosť vetného člena obligatórneho vo vzťahu k predikátu hlavnej vety, vystupuje vedľajšia veta ako prvý prízvukovaný celok, čo umožňuje realizáciu enklitického komponentu v iniciálovej pozícii hlavnej vety, porov.

(3) Kde je Apač, **sa** nevie. (Omnia Slovaca III Maior)

(4) Či nosí smrť, **sa** nevie. (Omnia Slovaca III Maior)

V takýchto prípadoch ide o tzv. vetné klitiky, ktorých prozodickým hostiteľom nie je slovo, ale vedľajšia veta.

Naopak, ak je vedľajšia veta z vetnočlenského hľadiska vo vzťahu k predikátu hlavnej vety fakultatívnym komponentom, iniciálová pozícia enklitického komponentu nie je možná a klitika sa realizuje po prvej prízvukovanej zložke hlavnej vety:

(5) Keď tam nie sme, nevie **sa** o nás. (Omnia Slovaca III Maior)

V prípade týchto vetných štruktúr ide o tzv. slovné klitiky, ktorých prozodickým hostiteľom je slovo vo funkcii prvej syntaktickej zložky hlavnej vety. Uplatňovanie tohto pravidla si vyžaduje pomerne vysoký stupeň syntaktickej kompetencie a v mnohých prípadoch môže spôsobovať problémy pri vysvetľovaní princípov slovoslednej realizácie v didaktickom procese.

Príkladom štruktúr, v ktorých sa Wackernagelovo pravidlo neuplatňuje v dôsledku sémanticko-informačnej štruktúry výpovede, sú súvetia, v ktorých sa enklitika nerealizuje v 2P pozícii, ale po tematickom komponente:

- (6) Tí plačú a hovoria, že už viacej nebudú, ale na tvárach im vidieť, že chyt-
ráčia, lebo táto scéna **sa** opakuje na brehu skoro každý deň. (Omnia Slova-
ca III Maior)

Takúto podobu slovoslednej realizácie možno vysvetliť na základe tendencie, ktorá sa postupne presadzuje v slovanských jazykoch, konkrétne na základe postupujúcej konkurencie rytmického princípu s princípom gramatickej súnáležitosti, t. j. tendencie pozične upínať klitiku k slovu, ku ktorému patrí gramaticky, porov. Běličová – Uhlířová (1996, s. 223), teda realizovať ju v adverbálnej adjacenternej pozícii. Zároveň však ide o prostriedok, ktorý slúži na zvýraznenie tematického komponentu v rámci výpovede.

Z naznačených súvislostí vyplýva, že umiestňovanie enklitik je okrem prozodického princípu regulované aj pravidlami, ktoré sa týkajú (i) prozodicko-syntaktického rozhrania (špecifiká enklitickej realizácie v istých typoch syntaktických konštrukcií), (ii) prozodicko-diskurzívneho rozhrania (špecifiká enklitickej realizácie vzhľadom na informačno-diskurzívnu organizáciu výpovede).

4. PROBLEMATICKÉ OTÁZKY PRI ANOTÁCII SLOVOSLEDNÝCH CHÝB

V nasledujúcej časti sa pozrieme na problémové otázky, ktoré sa objavili pri anotácii dát do pripravovaného akvizičného korpusu, pričom sa zameriame na prípady ambiguity pri identifikácii slovoslednej chyby.

Pri analýze slovosledných chýb budeme vychádzať z graduálneho chápania negramatickosti slovoslednej štruktúry. Budeme pracovať so štvorškálovou stupnicou hodnotenia a jednotlivé prípady budeme označovať znakmi: * pre negramatické štruktúry (ide o odchýlky od normy, v našom prípade od Wackernagelovho pravidla, podporené aj situáciou v úze), ?? pre negramatické štruktúry, ktoré však možno čiastočne akceptovať (ich realizáciu možno zaznamenať v úze, hoci ide o prípady s nízkou frekvenčnou distribúciou, ktoré sa uplatňujú prevažne v starších umeleckých textoch alebo naopak v neoficiálnych textoch), ? pre odchýlky od normy, ktoré sú však uzuálne štandardizované, ✓ gramatické a akceptovateľné štruktúry (k odchýlke od normy nedochádza, vetná štruktúra sa zhoduje s podobou stanovenou na základe tzv. cieľovej hypotézy). Pri stanovení miery gramatickosti sa budeme opierať o frekvenčnú distribúciu slovosledných realizácií identifikovaných na základe korpusových dát v textoch rodených hovoriacich (budeme pracovať s korpusom Omnia Slovaca III Maior, ktorý obsahuje aj webové texty a umožňuje tak sledovať dynamické tendencie v slovoslednej realizácii enklitik aj v neoficiálnych písaných textoch).

Ako jednoznačné slovosledné chyby možno označiť prípady porušovania Wackernagelovho pravidla napríklad v jednoduchej vete, v ktorej možno bezproblémo-

vo identifikovať prvú syntaktickú zložku vetnej štruktúry s funkciou prozodického hostiteľa⁵:

(7) *Pre tých prvých ich majetok **sa** stal hlavným cieľom života. (Poľsko, B1)

(7') ✓ Pre tých prvých **sa** ich majetok stal hlavným životným cieľom.

Chyba v slovoslednej realizácii enklitiky často vzniká ako sekundárna, je dôsledkom nesprávneho ortografického vyčlenenia iníciaľového výrazu, ktoré v rámci vetnej štruktúry funguje ako syntaktický „reštart“. Slovosledná pozícia enklitiky tak sensu stricto rešpektuje Wackernagelovo pravidlo, keďže v dôsledku ortografického vyčlenenia a pauzy je enklitika umiestnená v 2P pozícii:

(8) *Tiež, chcela **by som**, aby bola slušná a šikovná osoba, ktorá miluje prechádzky, západy slnka, filmy a cestovanie. (Rumunsko, A2)

(8') ✓ Tiež **by som** chcela, aby bola slušná a šikovná osoba, ktorá miluje prechádzky, západy slnka, filmy a cestovanie.

Nejednoznačnosť pri hodnotení slovosledných chýb enklitických komponentov sa týka vybraných typov štruktúr a možného značkovania slovoslednej chyby v nich. Ide najmä o tieto prípady:

(i) **Postavenie enklitických komponentov v infinitívnej skupine s nadradeným slovesným alebo menným výrazom:** podľa J. Mistrika (1966, s. 159) platí, že ak je infinitív ďalej rozvitý, pokladá sa celá významová skupina za výpovedný úsek a enklitika v nej stojí na druhom mieste bez ohľadu na to, či sa celá skupina začína infinitívom alebo niektorým iným výrazom, napr. *Zas videl valiť **sa** proti sebe tank spravodlivosti, ktorý ho išiel rozmliaždiť ako pandravu., Chylko ani len nepomyslel spriečiť **sa** rozkazu.*

Korpusové doklady však ukazujú, že v súčasných textoch je možná aj slovosledná realizácia enklitiky v 2P pozícii v rámci celej vety, nie v rámci výpovedného úseku tvoreného infinitívnu skupinou, porov. *Ten človek **sa** kázal spýtať, prečo je to tak a či to bude naveky., Júda, vodca Makabejcov, **sa** kázal modliť za mŕtvych., Deti **sa** správajú tak, ako **sa** vidia správať dospelých okolo seba., Deti **sa** nevidia modliť ani otca, ani mamu., Chce to prebrať s mužom, ale ten **sa** odmieta vrátiť domov., Tvrdohlavo **sa** odmietali podrobiť novému pánovi., Vojtech **sa** odmietal poddať tej ničote., Keďže Klára **sa** odmietala ukazovať na verejnosti nenamaľovaná alebo neupravená, prípravy na hotelové raňajky jej trvali aspoň polhodinu.* (Omnia Slovaca III Maior).

V prípade, že je infinitív s príklonkou závislý od riadiaceho slovesa s príklonkou, príklonka patriaca k riadiacemu slovesu sa podľa J. Mistrika (1966) vždy realizuje v 2P pozícii v rámci vetnej štruktúry a príklonka patriaca k infinitívu sa kladie v rámci výpovedného úseku tvoreného infinitívom, porov. *Už **jej** nepristalo biť **sa**.*

⁵ Doklady z textov študentov/študentiek pochádzajú z akvizičného korpusu slovenčiny errkorp-pilot. Pri dokladoch uvádzame krajinu, z ktorej študent(ka) pochádza, a jazykovú úroveň. Doklady ponechávame v pôvodnej verzii aj s chybami.

Korpusové doklady však opäť dokazujú, že v súčasnej slovenčine je možná realizácia oboch enklitických komponentov v 2P pozícii. Enklitiky tak dokážu vytvoriť klitický trs, v ktorom každý z enklitických komponentov patrí k inému lexikálnemu/syntaktickému hostiteľovi, porov. *Je však možné, že nebol ešte tu alebo sa mu bála zavolať.* (bát' sa, zavolať mu), *Vy sa mu bojíte zveriť úlohu?* (bát' sa, zveriť mu), *Žena sa mu usilovala dodať stratenú sebadôveru.* (usilovala sa, dodať mu), *Všemožne sa mu usilovala nahradiť rodičov.* (usilovala sa, nahradiť mu) (Omnia Slovaca III Maior).

Ďalej podľa J. Mistríka (1966, s. 160) platí, že ak je infinitív s príklonkou závislý od mena, stojí enklitika pri infinitíve tak, akoby bol infinitív samostatný, teda ide o samostatný výpovedný úsek, porov. *Nemal odvahy priblížiť sa.*, *Nevie si nijakovsky rady, zadusí sa, ak mu nedám príležitosť vyhovoriť sa.*

Korpusové dáta však opätovne potvrdzujú, že v súčasnej slovenčine možno enklitiku umiestniť interponovane medzi meno a infinitív, porov. *Keby ste mali odvahu sa opiť, hodiť všetko cez palubu!*, *Nemáš odvahu sa popasovať so životom, so skutočným životom.*, *Nemáš však už odvahu sa vrátiť, a tak len pridáš do kroku.* (Omnia Slovaca III Maior). Okrajovo dokonca v dátach nachádzame aj prípady, keď sa enklitika realizuje v prenominálnom postavení, porov. *Nemali sme sa šancu porozprávať.*, *V prípade, ak by hodiť o 5 cm viac, mal by sa šancu kvalifikovať na základe B-limitu.*, *Operátor Vám obmedzí príjem SMS správ a zároveň deaktivuje službu Bonus, čiže nemáte sa šancu vyšplhať ani na minimálnu plusovú hodnotu.* (Omnia Slovaca III Maior).

Tieto prípady poukazujú na dynamicképrehodnocovanie slovosledných noriem vzťahujúcich sa na postavenie enklitických komponentov v rôznych typoch štruktúr. Korpusové dáta ukazujú, že viaceré Mistríkom postulované preferované slovosledné realizácie možno vnímať v súčasnej slovenčine ako príznakové, knižné či menej frekventované (napr. *Vy sa bojíte priznať sa mu?*⁶ X *Vy sa mu bojíte priznať?*⁷), v iných prípadoch možno popri týchto preferovaných vzorcoch postulovať aj slovosledné varianty, ktoré síce sú v porovnaní s Mistríkovými postulovanými modelmi frekvenčne menej zaťažené, ale ich frekvenčná distribúcia nie je zanedba-

⁶ Podľa korpusových dát je napríklad pri verbe *bát' sa*, ktoré sa spája s infinitívom *priznať* (*sa*) ako so svojím typickým kolokátom, takáto frekvenčná distribúcia slovosledných konfigurácií: (i) s demonstratívnou enklitikou *to* – slovosledný model „sa to bát priznať“: 45 dokladov, slovosledný model „bát' sa to priznať“: 124 dokladov, slovosledný model „bát' sa priznať to“: 12 dokladov, (ii) s krátkym tvarom personálneho pronomina v datíve alebo akuzatíve vo funkcii enklitiky – slovosledný model „sa PERS bát priznať“: 13 dokladov, slovosledný model „bát' sa PERS priznať“: 22 dokladov, slovosledný model „bát' sa priznať sa PERS“: 0 dokladov, slovosledný model „sa bát priznať sa PERS“: 1 doklad.

⁷ V prípade, že je infinitívnym kolokátom reflexívneho verba verbálna jednotka, ktorá je tiež reflexívna, dochádza pri takejto slovoslednej realizácii k tzv. haplológii, splynutiu dvoch reflexívnych komponentov, v našom prípade prázdnej lexikálnej morfémy *sa* pri verbe *bát' sa* a derivačnej morfémy *sa* pri verbe *priznať sa*.

teľná (*Nemám odvahu spýtať sa. X Nemám odvahu sa spýtať.*⁸), no a napokon v niektorých prípadoch je Mistrikom navrhovaný slovosledný variant frekvenčne dominantný, avšak popri ňom sa v úze začína uplatňovať aj variantná linearizácia štruktúry s enklitikou, ktorú na základe korpusových dát možno hodnotiť ako menej preferovanú, resp. príznakovú, je však otázka, či aj ako neakceptovateľnú, resp. negramatickú (*Nemali sme šancu porozprávať sa. X Nemali sme sa šancu porozprávať*).

Opísané prípady potvrdzujú, že v mnohých prípadoch je identifikácia chýb pri slovoslednej realizácii enklitického komponentu náročná a vedie k nejednoznačným záverom, čo prirodzene komplikuje anotačný proces značkovania slovoslednej štruktúry ako chybnej, porov.

(9) ? Vďaka tomu náš štát má šancu **sa** stať naozaj modernou krajinou. (Poľsko, B2)

(9') ?? Vďaka tomu **sa** náš štát má šancu stať naozaj modernou krajinou.

(9'') ✓ Vďaka tomu náš štát má šancu stať **sa** naozaj modernou krajinou.

(ii) **Kombinácia slovesa byť a demonstratíva to**: v týchto štruktúrach sa v závislosti od predchádzajúceho kontextu jeden z komponentov uplatňuje ako nestála enklitika a jeden ako jej prozodický hostiteľ:

(10) ? Musíte si vybrať správnu profesiu, cítiť sklon, naučiť sa objektívne hodnotiť seba a svoje príležitosti. Na prvý pohľad sa zdá, že je **to** jednoduché. (Ukrajina, B2)

(10') ✓ Musíte si vybrať správnu profesiu, cítiť sklon, naučiť sa objektívne hodnotiť seba a svoje príležitosti. Na prvý pohľad sa zdá, že **to je** jednoduché.

V týchto typoch štruktúr je identifikácia negramatickej štruktúry nejednoznačná. Dáta z korpusu Omnia Slovaca III Maior ukazujú, že iniciálové postavenie demonstratíva je typické pre evaluatívne štruktúry, ktorých antecedentom je predošlá veta, opačné poradie je zriedkavejšie, a menej akceptovateľné:

(11) ? Ako vplyvajú na správanie človeka a či kazia jeho charakter? Je **to** celkom zaujímavá otázka. (Poľsko, B1)

(11') ✓ Ako vplyvajú na správanie človeka a či kazia jeho charakter? To **je** celkom zaujímavá otázka.

Naopak, v prípade, že v pozícii antecedentu vystupuje singulárny výraz, častejšie je iniciálové umiestnenie kopuly:

(12) ✓ Môj obľúbený športovec je Stefan Kraft. Je **to** skokan na lyžiach z Rakúska. (Poľsko, A1)

⁸ Korpusové dáta ukazujú, že preferovaný slovosledný variant s postpozíciou enklitiky „odvaha INF sa“ má frekvenciu 6406 dokladov, avšak ani frekvencia slovotvorného modelu s interponovanou enklitikou „odvaha sa INF“ nie je zanedbateľná, v korpuse nachádzame 878 dokladov takejto slovoslednej podoby.

(12') ?? Môj obľúbený športovec je Stefan Kraft. **To** je skokan na lyžiach z Rakúska.

(iii) **Prípady vedľajších viet so subjunktorom a tematickým komponentom:**

(13) ? Akčný film, komédia a romantika sú najpopulárnejšie druhy filmov v Číne a myslím si, že **sa** v budúcnosti možno vyskytli nejaká zmena v týchto oblastiach. (Čína, B1)

Daná vetná štruktúra bola v procese anotácie označená ako chybná a anotátor pri nej ako cieľovú štruktúru stanovil vetu:

(13') ✓ Akčný film, komédia a romantika sú najpopulárnejšie druhy filmov v Číne a myslím si, že v budúcnosti **sa** možno vyskytli nejaká zmena v týchto oblastiach. (Čína, B1)

Slovosledné pomery v tomto type vedľajších viet komplikuje viacero skutočností: (i) status subjunktora *že*, ktorý sa v niektorých koncepciách chápe ako taký typ spájacieho výrazu, ktorý môže mať status proklitiky, (ii) informačná štruktúra výpovede s tematickým komponentom v *budúcnosti*. Motiváciou uplatnenia anotátorom postulovaného slovosledného variantu môžu byť tieto skutočnosti: (i) spojka *že* má v danom prípade status proklitiky, a preto sa upína na prozodicky nedeficitný výraz v *budúcnosti*, ktorý sa tak realizuje v iníciaľovej pozícii, zatiaľ čo enklitika *sa* sa uplatňuje v 2P pozícii; (ii) slovosled v (13') je motivovaný úsilím zvýrazniť tematický komponent v *budúcnosti*, klitika tak participuje na zvýraznení témy výpovede. Nazdávame sa, že prvá interpretácia je diskutabilná, a to vzhľadom na fakt, že v slovenčine sa enklitiky realizujú po subjunktore *že* pomerne pravidelne, ako ukazujú korpusové dáta, porov. *Teraz prišiel trest za to, že sa kedysi vzdala svojho syna., Neprítomne počúvala poznámky, že sa tá sladká žbrnda nedá piť., Spočiatku mal dojem, že sa Marie Anne dala zatiahnuť do pochybných praktík istej sekty.* (Omnia Slovaca III Maior). Nazdávame sa, že odsunutie enklitiky z 2P pozície plní v daných prípadoch skôr funkciu zvýraznenia tematických komponentov, porov. možné realizácie: *Teraz prišiel trest za to, že kedysi sa vzdala svojho syna., Neprítomne počúvala poznámky, že tá sladká žbrnda sa nedá piť., Spočiatku mal dojem, že Marie Anne sa dala zatiahnuť do pochybných praktík istej sekty.* Ak však ide o prostriedok zvýraznenia témy, možno slovosled vo výpovedi (13') chápať ako slovosledný variant podmienený komunikačným zámerom hovoriaceho, nie ako správny, gramatický a v tomto zmysle jediný akceptovateľný variant. V tomto zmysle nemožno slovosled v štruktúre (13) hodnotiť ako negramatický.

(iv) **Súvetné štruktúry s interponovanou vedľajšou vetou:**

(14) ? Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, teraz **sa** premenili na ligotavú bielu záhradu. (Maďarsko, B2)

(14a) ✓ Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, **sa** teraz premenili na ligotavú bielu záhradu.

Podľa H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996, s. 221) je v slovenčine a češtine typická realizácia enklitického komponentu bezprostredne po interponovanej vete, porov. *Ďalšia sféra, v ktorej treba hľadať nové prístupy a cesty, sa týka...* V slovenčine však na rozdiel od češtiny existuje aj variant s enklitickou realizáciou v druhej pozícii po interponovanej vete, porov. *Cestou, ktorá viedla okolo záhrady, tackal sa podnapitý Pál Szokolik.*, tento variant je však interpretovaný ako príznakový, knižný. Podobne možno ako príznakový hodnotiť slovosled v nami analyzovanej vete *Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené, teraz sa premenili na ligotavú bielu záhradu*. Existenciu tohto slovosledného variantu možno vysvetliť dvojako: (i) presadzujúcou sa tendenciou realizovať enklitický komponent v adverbálnej ad-jacentnej pozícii, o ktorej sme diskutovali v predošlej časti, (ii) možnosťou interpretovať realizáciu enklitiky ako 2P pozíciu nie v rámci vetnej výpovede, ale v rámci výpovedného úseku. Práve rozsiahlosť prvej syntaktickej zložky (*Okolité kopci a obrábané pôdy, čo boli ešte predtým zelené*) môže spôsobiť, že tento iniciálový komponent vetnej štruktúry je od jej zvyšku odčlenený pauzou, ktorá ho vydeľuje do samostatného výpovedného úseku, a nový výpovedný úsek sa tak začína iniciálovým výrazom *teraz*, takže de facto sa enklitika *sa* uplatňuje v 2P pozícii.

(v) **Pozícia enklitiky po spojke *ale*:** pre slovanské jazyky je pre pozíciu klitík po spojkách charakteristická veľká miera heterogénnosti. Niektoré spojky sa správajú ako tzv. stále proklitiky, napr. *a*, *i*, iné zasa proklitický status nemajú nikdy, napr. *alebo*. Špecifický status má odporovacie *ale*, pre ktoré je charakteristická dvojaká možná poloha enklitiky: pozícia bezprostredne po spojke (... *na rozdiel od strýka Ukrajcinca nečítal iba začiatky kníh, ale sa dostal zvyčajne aj do ich vnútra...*, Omnia Slovaca III Maior), resp. obvyklejšia pozícia po prvom vetnom člene (... *netúžili pokračovať v štúdiu na vysokej škole, ale rýchlo sa dostať pod čepiec...*, Omnia Slovaca III Maior), porov. Běličová – Uhlířová (1996, s. 220 – 221). Takéto správanie spojky *ale* vo vzťahu k polohe enklitik potvrdzujú aj súčasné korpusové výskumy. Prozodický status spojky *ale* je teda diskutabilný (napr. M. Krčmová medzi proklitiky zaraďuje aj niektoré nadväzujúce častice, spojky a pod., porov. *Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 45).

Napriek tomu, že pozícia enklitiky bezprostredne po spojke *ale* je zriedkavejšia (33 684 dokladov verzus 332 333 dokladov pri enklitike *sa*), nemožno ju hodnotiť ako chybnú, porov. *To sa vtedy ešte nevedelo tiež. Teda – vedelo, ale sa o tom verejne nehovorilo.*, *Hned' sa jej chcelo zakričať hlasno, šialene, že ona ešte nie je blázon, že žije, ale sa ovládla.*, *Mlčky som sa čudoval, keď som videl, že chodba, vedúca od terasy, vchodových dverí a predsieni ďalej k obývačke má šikmú dlážku a ku dverám obývačky nevedie priamo, ale sa zatáča, potom náhle vyráža dopredu, k cieľu však doputuje až po veľkorysej kľučke.*, *Je to doteraz žijúci strýko Lifner, ktorý na rozdiel od strýka Ukrajcinca nečítal iba začiatky kníh, ale sa dostal zvyčajne aj do ich vnútra, ba až na ich koniec.* (Omnia Slovaca III Maior).

Preto je diskutabilné, či v nasledujúcich typoch štruktúr anotovať slovosled enklitického komponentu ako chybu:

(15) ? To sú obyčajní ľudia, ale **sa** ocitli vo veľmi zložitej situácii. (Ukrajina, B2)

(15a) To sú obyčajní ľudia, ale ocitli **sa** vo veľmi zložitej situácii.

5. ZÁVERY

Naša analýza ukazuje, že hranice medzi gramatickým a negramatickým slovosledom sú neostré, čo značne sťažuje identifikáciu chyby v anotačnom procese. Napriek existencii Wackernagelovho pravidla a istých preferovaných slovosledných modelov nie je vždy jasné, či možno konkrétne slovosledné realizácie anotovať ako chybu alebo ako (štylistický) príznakový, frekvenčne nedominantný variant, teda ako istú odchýlku od očakávaného, preferovaného slovosledu, ktorú však možno vyhodnotiť ako akceptovateľnú. Hoci postulovanie Wackernagelovho pravidla pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka predstavuje didakticky výhodnú skratku („krátke slová do druhej pozície“), bohatý jazykový materiál ukazuje, že jeho aplikácia pri tvorení štruktúr nie je vždy jednoznačná a že je do istej miery simplifikáciou jestvujúcich slovosledných pomerov slovenskej vety. Jedným z dôvodov tohto stavu je pritom skutočnosť, že variantné slovosledné konštelácie sa na základe vyššej frekvencie v úže dostávajú do slovosledných noriem a začínajú sa vnímať ako kánonické podoby enklitických realizácií.

Pri identifikácii slovosledných chýb vzťahujúcich sa na enklitiku treba v anotačnom procese počítať s tým, že existuje celý rad prípadov, pri ktorých distribúciu enklitik nemožno vysvetliť jednoducho prostredníctvom fonologických, resp. prozodických pravidiel, ale je nevyhnutné zohľadňovať aj charakter gramatickej štruktúry, ako aj informačno-diskurzívne pomery vo výpovedi. To, prirodzene, komplikuje nielen anotáciu chýb v akvizičných typoch korpusov, ale aj osvojenie si slovosledných noriem, keďže to predpokladá vysokú mieru tak gramatickej kompetencie, ako aj kompetencie vzťahujúcej sa na tzv. informačný manažment výpovede. Výskum slovosledných realizácií slovenských enklitik tak potvrdzuje existenciu dynamického napätia medzi ideálnou a reálnou slovoslednou normou, ako aj neostrých hraníc medzi konceptom gramatickosti a negramatickosti v jazyku.

Literatúra

- ANDREWS, A. D. (1990): Case structures and control in Modern Icelandic. In: Maling, J. – Zaenen, A. (eds.): *Modern Icelandic syntax (Syntax and Semantics 24)*. San Diego: Academic Press, s. 187 – 234.
- BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L. (1996): *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica.
- CVRČEK, V. (2006): Meze správnosti – klasifikace jazykových chyb. In: *Slovo a smysl*, 6, s. 241 – 259.
- CORDER, S. P. (1986): *Error analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.

- DOLNÍK, J. (2010): *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: Veda.
- ELLIS, R. (1994): *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANKS, S. – KING, T. H. (2000): *A Handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- GREPL, M. – HLADKÁ, Z. – JELÍNEK, M. – KARLÍK, P. – KRČMOVÁ, M. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. – ŠLOSAR, D. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- HANA, J. (2007): *Czech Clitics in Higher Order Grammar*. Columbus: The Ohio State University.
- HAVRÁNEK, B. (1928): *Genera verbi v slovanských jazycích*. Zv. 1. Praha: nákladem Královské české společnosti nauk.
- IVANOVÁ, M. – BASHIR GÉČOVÁ, V. (2021): Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov. In: *Jazyk a kultúra*, 12/47, s. 25 – 40.
- IVANOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – GÁLISOVÁ, A. (2021): Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data. In: *Jazykovedný časopis*, 72/2, s. 353 – 370.
- JAMES, C. (1998): *Errors in Language Learning and Use*. London: Longman.
- KAČALA, J. (2013): *Syntagmatický slovosled v slovenčine*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- KOTKOVÁ, R. (2017): *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- LÜDELING, A. – HIRSCHMANN, H. (2015): Error annotation systems. In: Granger, S. – Gilquin, G. – Meunier, F. (eds.): *The Cambridge Handbook of Learner Corpus Research*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 135 – 158.
- MISTRÍK, J. (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MORFOLÓGIA SLOVENSKEHO JAZYKA (1966). Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- NEBESKÁ, I. (2017): JAZYKOVÁ SPRÁVNOST. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: [https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ SPRÁVNOST](https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ%20SPRÁVNOST). (cit. 14. 11. 2021)
- PAIKEDAY, T. M. (1985): *The native speaker is dead!* Toronto: Paikeday Publishing.
- SELINKER, L. (1989): Interlanguage. In: Richards, J. C. (ed.): *Error analysis: perspectives on second language acquisition*. 3. vyd. Harlow: Longman, s. 31 – 54.
- SVOBODA, K. (1943): O jazykové správnosti. In: *Naše řeč*, 27/2, s. 25 – 32.
- ŠTÍCHA, F. (2017): GRAMATIČNOST. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/GRAMATIČNOST>. (cit. 14. 11. 2021)
- UHLÍŘOVÁ, L. – KOSTA, P. – VESELOVSKÁ, L. (2017): KLITIKON. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/KLITIKON>. (cit. 14. 11. 2021)
- van RIEMSDIJK, H. C. – WILLIAMS, E. (1986): *Introduction to the theory of grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Zdroje

- Omnia Slovaca III Maior. Dostupné na: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html>. (cit. 14. 11. 2021)
- Slovenský národný korpus – errkorp-pilot. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2020. Dostupné na internete: <https://korpus.juls.savba.sk>. (cit. 9. 5. 2022)

O ŠTÝLE, KOMUNIKÁCIU, KULTÚRE A JOZEFOVI MISTRÍKOVI

Alena Bohunická – Maryna Kazharnovich – Juliana Beňová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, Bratislava*

E-mail: alena.bohunicka@uniba.sk, maryna.kazharnovich@uniba.sk, benova53@uniba.sk

Sté výročie narodenia prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., si jazykovedná obec pripomenula medzinárodnou vedeckou konferenciou s názvom *Štýl – komunikácia – kultúra*, ktorá sa konala 8. – 9. septembra 2021. Organizovala ju Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, na ktorej profesor Mistrík dlhoročne pedagogicky pôsobil. Táto dedikácia rezonovala po celé dva dni, od prvéch, uvítacích slov hlavnej organizátorky prof. PhDr. Ol'gy Orgoňovej, CSc., cez vedecké referáty reflektujúce duchovné dedičstvo profesora Mistríka, až po osobné spomienkové prejavy. Výnimočnosť podujatia dotváral i fakt, že jeho súčasťou bolo zasadnutie Štylistickej komisie Medzinárodného komitétu slavistov, ktoré sa konalo deň vopred, teda 7. septembra. Medzi účastníkmi tak boli najväčšie osobnosti slovanskej štylistiky, spolu sa tu stretlo viac ako 70 lingvistov z desiatich krajín sveta. Záštitu nad konferenciou prijal rektor UK prof. JUDr. Marek Števec, PhD., po ňom sa prihovorili dekan Filozofickej fakulty UK prof. Mgr. Marián Zouhar, PhD., riaditeľka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD., nestor slovenskej štylistiky prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., a napokon i syn jubilanta prof. PhDr. Miloš Mistrík, DrSc.

Entrée programu v plenárnom rokovaní patrilo referátu s názvom *Text a štýl: vývoj ideí J. Mistríka z pozície novej vedeckej racionality*, ktorý predniesla zahraničná hostka Lilija Duskajevová (Лилия Дускаева), profesorka pôsobiaca na univerzite v ruskom Petrohrade. Vo svojom príspevku vyzdvihla významnosť lingvistických ideí profesora Mistríka pre vývoj štylistiky, osobitnú pozornosť venovala analýze rečovej činnosti v médiapriestore v jej gramatickom, štylistickom, diskurzívnom a mediálnokritickom aspekte. V nasledovnom referáte mohli účastníci spolu s prednášateľkou Ol'gou Orgoňovou sledovať premeny pojmu štýl v slovenskej štylistike za posledných tridsať rokov. Metodologické metamorfózy (od štylistiky ako náuky o akontextových jazykových modeloch a spôsoboch tvarovania textu cez nazeranie na štýl v rámci sociálne podmieneného rečového konania a najnovšie k chápaniu

štýlu ako konštrukcie kontextovo podmieneného kultúrneho obrazu textu) prinášajú aj novú terminológiu – tak pojem funkčný štýl zastaráva a prenecháva miesto novým metodologickým pendantom, ako je komunikačný štýl či kultúrny štýl. Problematike komunikačnej kultúry v online priestore, výkladu základných komunikačných modelov a funkčných charakteristík jazyka internetu bol venovaný príspevok Natálie I. Klušínovej (Наталья И. Клушина). V centre pozornosti profesorky z Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova bola otázka formovania „novej“ komunikačnej kultúry, ktorej špecifickosť je do značnej miery podmienená mimojazykovými faktormi modernej éry globálnej informatizácie. N. I. Klušínová poukázala na významnú úlohu lingvoekologického výskumu internetového komunikačného priestoru ako spôsobu zvyšovania rečovej kultúry a perspektívneho výskumného smeru v dnešnej médiastylistike. Plenárne zasadnutie prvého dňa ukončil referát venovaný otázke integrácie štylistiky a pragmatiky. Aleksandr Kiklewicz z Warمیńsko-Mazurskej univerzity v Olsztyne sa v ňom venoval problému identifikačných znakov týchto vedných disciplín a určenia základných oblastí štylistického výskumu, ktorými sú elokučná štylistika, kontentštylistika a pragmaštylistika. Autor podal charakteristiku indikatívneho a aplikačného aspektu pragmaštylistiky, demonštrujúc perspektívnosť tohto lingvistického smeru, ktorý otvára nové výskumné možnosti pre štylistiku a pragmatiku.

Popoludnie patrilo rokovaniam v sekciách. Otvoril ho znalec dejín a prehistórie štylistiky Michal Křístek z Masarykovej univerzity, ktorý upútal hneď v úvode svojho referátu otázkou: Kde a v akej podobe sa Jozef Mistrík prvý raz dostal do odborného kontaktu so štylistikou? V príspevku s názvom *Jozef Mistrík a česko-slovenské vzťahy v oblasti štylistiky* odkryl vplyvy diela Jozefa Mistríka na českú štylistiku a taktiež dobové súvislosti distribúcie Mistríkovej štylistiky a jej recepcie, z ktorých mnohé boli doteraz slovenskému čitateľovi neznáme. Za týmto retrospektívne ladeným vystúpením nasledoval referát Miloslava Vondráčka z Ústavu pro jazyk český AV ČR, ktorý reflektoval, ako sa za sto rokov, teda v rozsahu obdobia uplynulšieho od narodenia Jozefa Mistríka, zmenili podmienky produkcie a štylizácie písaných textov a fixácie hovorených komunikátov. Rečník načrtol vývojový oblúk od zápisu ceruzkou, cez záznam na mechanickom stroji až po elektronickú čítačku ako prostriedok recepcie textu. Nielen v rámci tohto referátu, ale viackrát na konferencii zaznelo, ako by Jozef Mistrík ústretovo pristupoval k novým komunikačným prostriedkom digitálnej éry. Českú lingvistiku zastupoval na konferencii aj Dan Faltýnek z Univerzity Palackého v Olomouci. Na základe analýzy distribúcie nízko frekvencovanej časti slovnej zásoby autorských textov ukázal, že takáto lexika má v autorských textoch pravidelný význam a hrá úlohu v textovej kohézii. Univerzitu Hradec Králové zastupoval na konferencii bohemista Jiří Zeman, ktorý je odbornej obci známy dlhoročným sústredeným výskumom hovorenej (a predovšetkým súkromnej)

reči. Vo svojom referáte nadviazal na Mistríkovu teóriu glutinácie, pričom sa zame-
ral na rytmizáciu začiatkov syntaktických štruktúr v súkromných hovorených preja-
voch. Ako výskumnú vzorku si zobral autentické prejavy mládeže z dopravných
prostriedkov. Prehľbil tak zároveň poznatky v rámci témy, ktorá bola v českej lin-
gvistike predmetom diskusie hlavne v 20. rokoch 20. storočia – teda v čase narode-
nia Jozefa Mistríka. Významnú oblasť výskumu Jozefa Mistríka, ktorou je štylistika
neverbálnej komunikácie, pripomenula Jana Pekarovičová z hostiteľskej fakulty.
V referáte zachytila dynamiku aktuálnych komunikačných vektorov, ktoré ovplyv-
ňujú výber, štruktúru i zmeny v uplatňovaní neverbálnych prostriedkov v reči. Prí-
spevok je aktuálny aj tým, že v inventári neverbálnych prostriedkov autorka inter-
pretovala i tie modifikované prvky, ktoré vyplývajú z podmienok obmedzenia pohy-
bu a kontaktu počas koronavírusovej pandémie a ktoré narúšajú zaužívané proxe-
mické štandardy.

Veľkú zvedavosť vzbudzoval metaforický názov referátu *Štylistika tika...* Mi-
roslav Dudok z Filozofickej fakulty UK v Bratislave v ňom uvažoval o pulzovaní
štylistiky, pričom využil slovnú hru v slovenčine: *-tika, -tyká, -tiká* na to, aby roz-
vil úvahu o mieste štylistiky v sústave vied, o význame profesora Mistríka a iných
bádateľov v slovenskej a zahraničnej štylistike a napokon o očakávaných trendoch
i prekvapivých výbojoch štylistiky. Ako priznal, s odstupom času ho štylistické
uvažovanie profesora Mistríka ako jeho bývalého školiteľa najviac zaujímalo na
tých miestach, kde dochádzalo k presahu mimo dobovej vedeckej paradigmy, pri-
čom bolo zaujímavé sledovať, či bude Mistrík tento presah myšlienkovito krotiť
alebo rozvíjať. V istom zmysle tieto presahy vo svojom referáte naplnila Lucie
Jílková z Akademie věd ČR, ktorá referovala o svojom výskume na pomedzí šty-
listiky a diskurznej analýzy. Objektom tohto výskumu je bežný (priateľský) rozho-
vor a predmetom skúmania bola prozódia diskurznych markerov v ňom. Z inter-
disciplinárnych presahov lingvistiky ťažil vo svojom referáte aj Radoslav Štefan-
čík z Ekonomickej univerzity v Bratislave, ktorý obohatil lingvistické pohľady na
jazyk o politologické súvislosti. V referáte s názvom *Porovnanie ľavicového
a pravicového populizmu optikou politickej lingvistiky* na základe konkrétnych vý-
razov a komunikačných stratégií dokázal, že hoci na prvý pohľad je politika kraj-
nej ľavice vzdialená politike krajnej pravice, témy, ktoré komunikujú verejnosti,
a hlavne spôsob, akým tieto témy prezentujú, sú podobné. Na ilustráciu spomeňme
výrazy *liberáli* alebo *slniečkari*, ktoré využívajú v rámci rétorickej etiketizácie
Kotlebovci i reprezentanti Smeru. Napokon výsostne monodisciplinárny príspe-
vok pripravili autorky z Prešovskej univerzity Daniela Slančová, Stanislava Spá-
čilová a Anna Timková Lazurová. Ohliadli sa v ňom za vývinom štylistickej termi-
nológie v najstaršom slovenskom lingvistickom časopise *Slovenská reč* vo všet-
kých jeho vydaniach v rokoch 1932 – 2020. Okrem ústredných štylistických termí-

nov ako *štýl* a *sloh* bolo nesmierne zaujímavé sprehľadnenie ich adjektívnych kolo-
lokátov, sprvoti patriacich do intuitívnej štylistiky, majúcich hodnotiaci význam:
kvetnatejší, barbarský, zlý, jasný, čistý, hladký, jadrný, suchopárny, dobrý, až ne-
skôr vyjadrujúcich funkčnú príslušnosť ako *vedecký, literárny, novinársky, odbor-
ný, rečnícky, úradný, umelecký, operný, populárnovedecký* a pod. Prvý konferenč-
ný deň v tejto sekcii uzatváral blok referátov špeciálne zameraných na tému jazyka
v inkluzívnej interakcii. V rámci tejto sekcie vystúpili referentky z domáceho pra-
coviska Alena Bohunická, Kristína Piatková, Perla Bartalošová, Barbora Hurtuko-
vá, ako aj Zdenko Dobřík z Filozofickej fakulty UMB. Príspevky plodne prepájali
Mistrikovské dedičstvo z oblasti štylistiky, rétoriky a grafológie s aktuálnymi po-
trebami skúmania funkcie jazyka v sociálnej inklúzii. Autori interpretovali inklu-
zívnu komunikáciu v takých oblastiach, ako je občianska rétorika, úradná komuni-
kácia (na prípade premenovania názvu ulice po kontroverznej osobe), kriminalis-
tika, komunikácia lekára s pacientom či komunikácia intaktných osôb s osobami
so zdravotným znevýhodnením.

Druhú sekciu otvorila profesorka z Permskej štátnej univerzity Elena A. Ba-
ženovová (Елена А. Баженова) prezentáciou obsahovo blízkyh štylistických te-
órií dvoch významných predstaviteľov slovanskej lingvistiky – profesorky Marga-
rity I. Kožinovej (Маргарита И. Кожина) a profesora J. Mistríka, ktorých diela
dodnes nestratili na aktuálnosti. Potvrdila to aj celá séria referátov venovaných
výskumu špecifik realizácie jednotlivých funkčných štýlov v súčasných komuni-
kačných podmienkach. Osobitný záujem a živú diskusiu vyvolal referát Oľgy
I. Severskej (Ольга И. Северская), v ktorom sa riešila otázka štylistickej konver-
gencie vedeckého štýlu v dôsledku popularizácie, mediatizácie a marketizácie od-
bornej komunikácie, čo následne vedie k jej „beletrizácii“. Ruská lingvistka iden-
tifikovala črty „nového“ vedeckého štýlu a otvorila plodnú diskusiu k otázke iden-
tifikácie špecifik jazykovej komunikácie v podmienkach širokej mediatizácie
všetkých sfér verejného života. Profesor Nankingskej univerzity Wang Jiaxing vo
svojom referáte s názvom *Status náboženského štýlu v ruskom jazyku a niektoré
problémy jeho opisu* vyzdvihol problém viacrozmernosti náboženského štýlu
z hľadiska jeho funkcií, foriem realizácie a možných prístupov k jeho výkladu.
Otázka žánrových špecifik náboženskej komunikácie bola aj v centre pozornosti
Tatiany V. Itckovičovej (Татьяна В. Ицкович) z Uralskej federálnej univerzity,
ktorá vo svojom referáte predstavila kompozično-tematickú štruktúru modlitby
ako žánru náboženskej komunikácie. Dmytro Dergač (Дмитро Дергач) z Kyjev-
skej národnej univerzity Tarasa Ševčenka sa vo svojom referáte venoval problema-
tike kultúrne podmienenej transformácie systému mediálnej žánrológie vo svetle
výkladu žánru ako jednej zo základných komunikačných kategórií. Larisa V. Se-
leznevová (Лариса В. Селезнева) prezentovala svoj výskum strategickej úlohy

mytologizácie pri formovaní PR-diskurzu. So zaujímavým príspevkom venovaným reflexii a osvojovaniu slovanských jazykov vystúpil Marek Pieniżek z Pedagogickej univerzity v Krakove, ktorý nastolil aktuálne otázky týkajúce sa jazykového vzdelávania v poľských, českých i slovenských základných a stredných školách. Rozvíjal myšlienku o širokom diskurze, ktorý možno získať aktivovaním medzislovanskej dialogickosti vo vzdelávaní a poukázal na potrebu zaradiť do vzdelávacích programov v slovanských krajinách najmä jazyky slovanských susedov. Problematiku medzijazykovej i vnútrojazykovej lexikálnej komparácie otvorili aj južní Slovania, ktorí sa zamerali na analýzu špecifických jazykových korpusov. Zo storočného korpusu dennej tlače si Strahinja Stepanov z Univerzity v Novom Sade vybral mikrožáner pracovného a kúpno-predajného inzerátu, ktorý skúmal v rámci funkčnej, kontextovej a sociolingvistickej štylistiky, aby poukázal na jeho špecifiká, ktoré ani po sto rokoch nepodliehajú výrazným zmenám. V diskusii zazneli návrhy na rozširujúci výskum najmä pracovných inzerátov, a to z komunikatívno-pragmatického hľadiska v zmysle posunu sociokultúrnych konotácií, rodovej senzitivity či sociálnej ukotvenosti. Mediálny korpus bol aj predmetom skúmania Amely Šehović z Univerzity v Sarajeve, ktorá sa vo výskume zamerala na jazykový štýl a štylistické prostriedky časopisov pre mladých, pričom upozornila na skutočnosť, že niektoré slangizmy sú medzi mládežou používané v rovnakom zmysle už takmer storočie (*frajer*, *štréber*, *fór* a pod.). V lexikálnej oblasti zostal aj posledný referujúci z južných Slovanov Goran Milašin z Univerzity v Banja Luke, ktorý sa venoval extragramatickým lexikálnym syntagmám v súčasnom srbskom jazyku s cieľom potvrdiť ich štruktúru, funkčnosť, význam a expresívnosť.

Vedecký program pokračoval vo štvrtok plenárnym referátom Jany Hoffmannovej z pražskej AV ČR, ktorá sa dlhodobo venuje štylistike hovorenej komunikácie. V príspevku vystupoval do popredia pragmatizačný moment, hlavnou témou boli rozhovory sprevádzajúce vykonávanú činnosť komunikačných partnerov spoločne. Pre štylistiku sú obzvlášť zaujímavé špecifické jazykové nositeľa princípu kooperácie, ktorý primárne reguluje nie jazykovú, ale inú sociálnu činnosť, pri ktorej je hovorenie len sprievodným javom. Branko Tošović z univerzity v rakúskom Grazi predniesol referát o problematike štýlovej diferenciacie jazyka internetu a predstavil typológiu sieťových štýlov. Otázka špecifickosti štylistického statusu mediálneho textu bola v centre pozornosti profesora Bieloruskej štátnej univerzity Viktora I. Ivčenkova (Виктор И. Ивченков), ktorý upozornil na modifikáciu štylistického statusu mediálneho textu a spôsobu jeho vnímania v kontexte širokej informatizácie komunikačného priestoru. Petr Mareš z Univerzity Karlovej sa vo svojom referáte vrátil k odkazu funkčnej štylistiky a uvažoval nad podstatou umeleckého štýlu. Východiskovou tézou týchto úvah sa stáva myšlienka o nesvojbytnosti umeleckého štýlu, ktorý nemožno charakterizovať súhrnným popisom

jeho vlastností a využívaných prostriedkov, pretože využíva prostriedky všetkých iných funkčných štýlov pri vytváraní koloritu o referenčnej situácii. Štvrtkové plenárne rokovanie vyvrcholilo referátom Vladimíra Patráša z Univerzity Mateja Bela. Svojím výskumom potvrdil nosnosť Mistríkovej teórie glutinácie aplikáciou na elektronické komunikáty printového typu, ktoré sa vyskytujú vo webovej mediálnej komunikačnej sfére.

Jozef Mistrík penetroval svojou prácou i mediálnu sféru. To rezonovalo v referátoch viacerých domácich i zahraničných účastníkov. Svetlana F. Baryševová (Светлана Ф. Барышева) z Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova vystúpila s referátom o prozodických vlastnostiach vybraných štruktúrnych častí textov televíznych správ, jej kolegyňa Nadežda V. Smirnovová (Надежда В. Смирнова) predstavila charakteristiku naratívnych špecifik a kreatívneho potenciálu multimediálneho príbehu ako nového formátu mediálneho textu s dôrazom na výklad techník imersívneho rozprávania. Analýze hodnotiacich konotácií prevzatých lexém v internetovej komunikácii, identifikácii príčin a následkov ich axiologického prehodnotenia venovala svoj referát Larisa T. Kasperovová (Лариса Т. Касперова). V centre pozornosti ďalšieho príspevku od Iriny Dulebovej a Niny Cingerovej z domáceho pracoviska boli neologizmy v médiakomunikácii súvisiace s témou koronavírusovej infekcie. Po nich sa Larisa V. Šulinovová (Лариса В. Шулинова) venovala otázke štylistického a pragmatického potenciálu techniky antitézy v architektonike mediálneho textu.

Mária Stanková z Filozofickej fakulty UK v Bratislave podrobne sprehľadnila formy spolupráce Jozefa Mistríka s rozhlasom i televíziou, napokon i formulovala možné prínosy Mistríkových metód pre súčasnú médialingvistiku. Je známe, že Jozef Mistrík ako jeden z prvých slovenských lingvistov abstrahoval esej ako relatívne samostatnú modelovú štruktúru, dokonca zaradil esejistický štýl medzi primárne jazykové funkčné štýly. Na tento „výboj“ nadviazal Miloš Horváth z domáceho pracoviska, ktorý dlhodobo pracuje na teórii eseje, a interpretoval v žánrovom zaradení eseje mediálne texty Michala Havrana. Transformačné aspekty komunikácie v súčasnej ére digitálnych médií, zmenu semiotickej aj štylistickej podstaty komunikácie v nadväznosti na digitálne prostredie reflektovali vo svojich príspevkoch Oľga Škvareninová z Fakulty masmediálnej komunikácie UCM v Trnave aj Ľudmila Lacková z Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Oľga Škvareninová zamerala pozornosť na premenu publicistického štýlu na mediálny štýl, Ľudmila Lacková zaostrila svoje uvažovanie na pandémie ako zlomový moment, ktorý si vyžaduje reelaboráciu súčasných štylistických popisov spontánnej dialogickej komunikácie: jednak (vynútené) digitálne sprostredkovaná komunikácia povoľuje spontánnosť len do určitej miery, jednak digitálne prostredie prináša úplne nové štylistické prvky, prevažne vizuálnej povahy, ktoré sa popisujú ako multimediálne.

Úvahy o štylistike nových médií doplnila svojím referátom Kamila Mrázková z Ústavu pro jazyk český AV ČR, ktorá skúmala komunikáciu polície na sociálnych sieťach Facebook a Twitter.

Zaujímavú diskusiu podnietil svojím príspevkom o štýle a funkciách anotácií k beletristickej tvorbe Jiří Jelínek z Univerzity Hradec Králové. V súvislosti s týmto žánrom vyvstala otázka: koho je to vlastne štýl? Je to štýl autora beletristického textu? Marketéra? Novinára? Kto stojí za tvorbou konkrétneho textu pod názvom anotácia? Beletristickú tvorbu reflektovala vo svojom príspevku z komparatívnej štylistiky aj hostka z Belehradu Stefana Paunović Rodić. Na základe národne nadliterárnych diel (slovenskej *Čučoriedkarne* od Júliusa Satinského a srbskej knihy *Ženski razgovori* od Dušana Radovića) porovnávala rodovú zaťaženosť lexikálnych štýlém v týchto dvoch jazykoch. Viacjazyčnosť bola ústrednou témou referátu domácej účastníčky Stanislavy Moyšovej, ktorý bol v istom zmysle unikátny v tom, že vniesol do konferencie tlmočnícky pohľad. Vo svojom príspevku autorka objasňovala deklarovaný i reálny status oficiálnych jazykov EÚ v európskych inštitúciách. Napokon Lena Ivančová z Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach ponúkla vo svojom referáte príležitosť pozastaviť sa nad využitím kvantitatívnych metód v štylistike. Hoci štýl je a má byť jav flexibilný a plastický a v tejto určenosti sa prieči vedeckej fixácii v podobe invariantov, Ivančová pripomína, že Jozef Mistrík dokázal aplikovať kvantitatívne metódy pri výskume viacerých štylisticky relevantných javov (frekvencia slov, index opakovania slov, glutinácia a pod.).

Posledný tematický blok konferencie bol venovaný jazykovým črtám slovenskojazyčných textov v printových a elektronických médiách v srbskej Vojvodine (Juliana Beňová z Filozofickej fakulty UK v Bratislave), interpretácii ekonomického diskurzu počas pandémie koronavírusu (Iveta Rizeková z Fakulty aplikovaných jazykov Ekonomickej univerzity v Bratislave), charakteristike statusu ako špecifického textového typu v rámci predvolebných komunikátov na sociálnych sieťach (Natalia Kolenčíková z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV) i používaní jednoslabičných neprízvučných výrazov *sa, si, mi, ti, by, som* a i. na začiatku výpovedí a dialogických replík v (ne)prípravených prejavoch v slovenčine (Katarína Muziková z domáceho pracoviska).

Príjemnou pointou vedeckého rokovania bol spoločenský večer, na ktorom ožila osobnosť Jozefa Mistrika v myšliach účastníkov vďaka dokumentárnemu filmu i spomienkovým prejavom pamätníkov. Tí sprítomnili profesora Mistrika ako kolegu, priateľa, učiteľa i organizátora exkurzií pre cudzincov učiacich sa slovenčinu. Profilové „denné“ žánre konferencie, akými sú referát a diskusia, tak boli doplnené útvarmi zameranými nielen na odbornú, ale i ľudskú stránku tejto výraznej a významnej osobnosti slovenskej lingvistiky 20. storočia. Idey z tohto mnohostranne podnetného podujatia nezostali ohraničené len na ústne odprezentované referáty, diskusie či spomienky

v rámci samotnej vedeckej konferencie. Myšlienky a podnety z podujatia našli ukotvenie v rovnomennom printovo aj elektronicky dostupnom konferenčnom zborníku *Štýl – komunikácia – kultúra* (vydala Univerzita Komenského v Bratislave v roku 2021).¹ Odkaz z diela jedinečnej osobnosti slovenskej lingvistiky profesora Mistríka si pripomínajú v týchto chvíľach domáci a zahraniční lingvisti aj v špeciálnych číslach lingvistických vedeckých časopisov Slovenská reč a Jazykovedný časopis.

¹ Elektronická verzia zborníka je dostupná tu: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksj/publikacie/zbornik_s_obalkou.pdf

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na <https://www.sr.juls.savba.sk>)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: sr@juls.savba.sk. Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu <https://www.sr.juls.savba.sk>. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
- Nadpisy prvej úrovne (ÚVOD, METODIKA VÝSKUMU a pod.) sa uvádzajú verzálami. Podnadpisy sa uvádzajú boldom, subsekcie sa číslujú (napr.: **2.1. Limitné verbá**).
- Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Đurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno (napr. Đurovič, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
JAROŠOVÁ, A. – BUŽÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise

IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku

ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: Wacharczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca*. 8. Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz

Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: <http://def.fi.muni.cz/deriv> (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. ^[1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: ^[1] Araneum Slovaca V. Dostupné na <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED, v. v. i.

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088